

Jogtörténeti Értekezések
22.

TANULMÁNYOK
A MAGYAR BÖRTÖNÜGY
TÖRTÉNETÉBŐL

Budapest, 1998

MÉZESY BARTAL

TANULMÁNYOK A MAGYAR BÖRTÖNÜGY TÖRTÉNETÉBŐL

ISBN 963 463 227 X
2005. évi kiadás

A kiadvány a Magyar Állam- és jogtörténeti tanulmányok kiadványának keretében jelenik meg. A kiadvány szerkesztését és kiadását a Magyar Állam- és jogtörténeti tanulmányok kiadványának szerkesztőbizottsága végezte.

A kiadvány a Magyar Állam- és jogtörténeti tanulmányok kiadványának keretében jelenik meg. A kiadvány szerkesztését és kiadását a Magyar Állam- és jogtörténeti tanulmányok kiadványának szerkesztőbizottsága végezte.

Budapest, 1998

Jogtörténeti Értekezések

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara
Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének kiadványa

Sorozatszerkesztő:
MEZEY BARNA

A kötetet szerkesztette:
BÓDINÉ BELIZNAI KINGA

Technikai munkatárs:
MAGYARINÉ HORVÁTH ÁGNES

ISBN 963 463 222 X
ISSN 0134-0026

*A kötet megjelenését támogatta
a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány "Diákok a tudományért"
Szakalapítvány és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi
Kar Hallgatói Önkormányzata*

© Bognár Barbara, Bódiné Beliznai Kinga, Füzessyné Maglics Tímea, Györe
Péter, Marosi Krisztina, Mezey Barna, Szabó Géza, Tóth Bars
1998

© Bódiné Beliznai Kinga, Mezey Barna (szerk.) 1998
© ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék 1998

*Ajánljuk e kötetet két, tragikus körülmények
között elhunyt fiatal kollégánk,
Györe Péter és Szabó Géza emlékének.*

TARTALOM

Mezey Barna: A középkori tömlőctől a modern büntetés-végrehajtási intézetekig.....	9
Bódiné Beliznai Kinga: Szabadságvesztés-büntetés a középkori Magyarországon, különös tekintettel a fejedelmi Erdélyre.....	40
Tóth Bars: A szekszárdi börtön 1828 és 1849 között.....	56
Marosi Krisztina: A veszprémi börtön építése.....	67
Bognár Barbara: A XIX. század börtönrendszerei.....	79
Szabó Géza: A váci fegyintézet alapítása és működése, 1855-1939.....	94
Györe Péter: Adalékok a sopronkőhidai fegyház történetéhez.....	108
Füzessyné Maglics Tímea: A Kecskeméti Büntetés-végrehajtási Intézet (1994-1995).....	117

A KÖZÉPKORI TÖMLÖCTŐL A MODERN BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI INTÉZETEKIG

I. Jogharmonizáció

Korunk divatos kifejezése, a jogharmonizáció újnak hangzik, valójában a magyar jogban már igen régi intézmény. A magyar jogtörténelemben – bármily furcsa is – legtagabb értelemben államalapításunk (a X-XI. század fordulója), nyugat-európai vonatkozásokban egyértelműen a XIII. század óta beszélhetünk róla. A X-XI. század magyar politikájának nagyhorderejű döntése volt a keresztény államok közösségéhez való csatlakozás. De a két világhatalom partján szerveződő magyar állam kettős orientációt követ. Évszázadokig a nyugati és a keleti kereszténység is "mintája" a magyar államépítésnek és jogfejlesztésnek. Róma/Quedlinburg és Bizánc egyaránt kölcsönöz jogintézményeket a magyar hatalmi struktúráknak, a magyar jogalkotásnak. Dinasztikus kapcsolatok, diplomáciai kontaktusok, konkrét jogszabálmásolás fűzi össze a magyar alkotmánytörténelmet a Német-Római szent Birodalommal és a Bizánci Birodalommal. Szent István törvényeinek többjéről bebizonyosodott, hogy különféle nyugati államok törvényeinek szó szerinti másolatai. III. Béla a magyar hivatali írásbeliséget a bizánci tapasztalatok alapján szervezi meg, a magyar kancellária megszületése a keleti műveltség magyarországi megjelenése.

A két modell közötti döntés, az egyértelműsödés a XIII. század terméke. Bizánc első bukása (1204), az eurázsiai nomadizmus újabb expanziója, a mongol invázió (1223, 1243) Európát megosztotta, az orosz földet elvágta Európától, s nagyjából Kelet-Közép-Európa határain falat emelt. Ezzel egy időben Európa nyugatán egy, a gazdaság (és ebből eredően a társadalom) válságát elhárítani törekvő expanziós hullám bontakozott ki, ami a kelet-közép-európai zónát erősebben fonta Nyugathoz. Magyarország visszavonhatatlanul csatlakozott a latin Okcidentshez. E döntésétől fogva a magyar királyság vitathatatlanul

Nyugat-Európa, a latin Okcident szélső nemzeteként éli állami életét, s a felzárkózás, a modernizáció, a nyugati jogi, állami és társadalmi-gazdasági intézmények meghonosítása, a modellmásolás bevett elemévé válik a virtuális magyar politikai szótáraknak.

Ha a modernizáció leglényegesebb mozzanatait keressük a magyar történelemben, az első állomás kétségkívül a nomád államból való kibontakozás és a keresztény állam megalapítása. Géza fejedelem és Szent István fejedelem, majd király államépítése nyugati mintájú, a sajátos magyar törzsi politizálás eredményeképpen nem kevéssé a Kelet-Magyarországon meglepedett törzsek kiváló bizánci kapcsolatait is ellensúlyozandó. Az Anjouk XIV. századi állami-gazdasági reformjai mögött ott a kor egyik legfejlettebb nyugati modellje a nápolyi királyság. (Hunyadi) Mátyás király XV. századi rendi centralizációja a kor nyugatának reneszánsz elképzelései szerint zajlott, a Habsburgok magyarországi törekvéseit sem csupán Magyarország gyarmatosítása, betagozása, kihasználása jellemezte, hanem a legmodernebb európai államszervező és jogalkotó mintának, az abszolútizmusnak meghonosítása, az azzal együtt járó reformok bevezetése, az állam-és jogélet korszerűsítése. Legyen az – más és más fokon persze – akár a Lipót fémjelzte durva, agresszív vagy a Mária Terézia, illetve II. József meghirdette felvilágosult abszolútizmus. A magyar reformkor, az 1848-as forradalmi mozgalmak, úgyszintén az európai liberalizmus hatása alatt érlelték a polgári átalakulás magyar modelljét, a forradalomra válaszó osztrák diktatúra állama nemcsak az államiság megvonásával, hanem a magyar kereskedelmi és magánjog korszerűsítésével is jellemezhető. A Habsburgokkal történő magyar kiegyezés utáni dualista államalakulat, az Osztrák-Magyar Monarchia 1867-től a nyugat-európai parlamentarizmus eszményét váltotta valóra a Kárpát-medencében, a jogállamiság irányába vezető (igaz nem túl széles) csapáson haladt az ország a polgári államfejlődésben.

Az európai államok keresztény közösségéhez tartozó Magyarország fejlődésének alapja azonban mindezzel együtt nem csupán a jogelvek és társadalmi képletek másolása, hanem a társadalmiasodás elemi módszereinek átvétele. A csatlakozás a latin Okcidenthez nem az ottani szerkezetek szolgai utánzását hozta, bár a bevált nyugati képletek átültetése kézenfekvő megoldásává lett a szilárd berendezkedésre törekvő politikai elit számára. A felzárkózás sikere és a modernizáció tökéletessége attól függött, vajon az adaptációt vezénylő elit mennyiben képes a nyugati társadalomfejlődés eredményeit a hazai talajban szervessé tenni, mennyiben sikerül a magyar intellektualizmust a nyugati értékek feldolgozása és integrációja érdekében mozgósítani. A magyar jogfejlődés

azt bizonyítja, hogy a kontinens központjából kisugárzó alkotmányos és jogi szellemiség nem csupán befogadásra lelt a magyar társadalomban, de számos területen oly megtermékenyítőleg hatott az államéletre, hogy önálló, értékteremtő fejlődésnek lett táptalaja.

II. Előzmények

A börtönügy és a büntetés-végrehajtási jog harmonizációjáról természetesen elsősorban attól a kortól érdemes szólnunk, amikor a modern börtön és a büntetés végrehajtására vonatkozó polgári szellemű jog kialakulásának vagyunk tanúi. Ennek ellenére tudjuk, hogy a börtön intézményének meggyökeresedése nem a legújabb korok eredménye. I. (Szent) László király második törvénykönyvében úgy rendelkezett, hogy "aki kivont karddal embert öl, vessék tömlőcbe". A dekrétum idézett fejezete a carcerről, mint ítélet előtti biztonsági őrizetről szól, ám egy másik passzus félreérthetetlenül utalt már a börtön büntetés-funkciójára is. A lopáson ért rokon "ne szenvedjen akasztófát vagy testi veszedelmét, hanem adják el, mint számkivetettet, ha közrendű ember, ha pedig nemes embert kapnak azon vétekben rokonai, azt nem kell eladni, hanem vessék a tömlőc fogságába".

A börtön magyarországi története szempontjából a fent intézkedések jelentőségteljesek. Arról tanúskodnak, hogy tömlőcök már első királyaink korában léteznek, sőt hogy ez az intézmény az államhatalom (és a magán-igazságszolgáltatás) ismert eszköze. Vagyis a börtön lényegében egyidős a keresztény magyar állammal. Más kérdés, hogy ez a börtön milyen funkciókat teljesített, hogy mennyiben jelentek meg benne a modern értelemben vett szabadságvesztés-büntetése elemei, s hogy milyen gyakorisággal vették igénybe a bűnelkövetőkkel szemben.

Egyfelől ugyanis kétségtelen, hogy a carcerben megtestesülő szankció-nem idegen a középkor büntetési szokásaitól. Idegen az ököljog mindennapi kegyetlensége okán, mely a büntető hatalomtól is hasonló vagy még súlyosabb és keményebb büntetési nemeket, s különösképpen kegyetlen végrehajtási gyakorlatot követelt meg. Mennyiben lehet ugyanis hatékony a puszta bezárás a hétköznapiok vérfürdői és az ünnepi látványosságnak számító "színelőadások" árnyékában? Mennyiben lehet elriasztó büntetés a robotoló, röghöz kötött, szabadságától úgyszólván teljesen megfosztott alávetett paraszt számára a bezárás? A szabadságvesztés-büntetés épületeket (sőt speciális épületeket) követel, őrszemélyzet tartását, fizetését, a rabok ételmezését, s még jó néhány

további gondot okoz. Mennyivel egyszerűbb és olcsóbb a halálbüntetés, a testcsonkítás, a verés vagy a becsület lerombolása.

A középkor évszázadaiban az államhatalom, az uralkodó elit meglehetősen híján van az információkat áramoltató csatornáknak. A nép nevelésének, a jogkövetésre szoktatásnak, a bűnözéstől való visszatartásnak alig akad lehetősége. Kézenfekvő és hatásos eszközhöz nyúl tehát az igazságszolgáltatás: a büntetés végrehajtásának nyilvánosságához. A kivégzések során órákig tortúráztatott elítélt szenvedése a rossz, a bűn és a büntetés elmúlhatatlan szoros kapcsolatának példázata. A börtön a maga elszigetelt világával nem szolgálta ezt a célt.

Másfelől vitathatatlan tényként rögzíthetjük, hogy a börtön, mint intézmény végig jelen van a magyar büntető-joggyakorlat történetében. Elszórt, de makacsul fel-felbukkanó adatok informálnak jelenlétükről. III. András, Luxemburgi Zsigmond, Jagelló Ulászló, Habsburg Miksa dekrétumai, ítéletlevelek a ránk maradt nagyváradi istenítéleti jegyzőkönyv bizonyítják már a XVI. századot megelőző elterjedtségét. A városi jogok a XIV. századtól ismerik, a bíróságok rendszeresen szabnak ki carcert. Várain nélkülözhetetlen része a tömlőc.

Persze, mint mondtuk, ez a tömlőc még nem döntően a büntetés-végrehajtás helye. Szerepel ítéletre várók őrzőhelyeként, politikai ellenfelek eltüntetésének eszközeként, kényelmetlenné váló családtagok lakhelyeként. A hóhér kínvallatásait a carcerben vezette, itt vártak kivégzésükre a halálra ítélték. Börtönbe zárták a bírói úton elmarasztalt, fizetni nem akaró (vagy nem tudó) adóst is. A börtön funkciója tehát jóval tágabb a középkori társadalomban a szabadságvesztés-büntetés egyszerű végrehajtásánál. Ugyanakkor a szabadságvesztés büntetés végrehajtásának sem kizárólagos terepe a tömlőc, hiszen az első Árpádok korában szabadságbüntetés volt a szolgaság, a Habsburgok idejében felbukkant a gályarabság, később, II. József idején a halálbüntetést pótlandó bevezették a hajóvontatást.

Ez a sokszínűség volt mely a börtönt, mint intézményt fenntartotta. Azokban a századokban is, amelyek nem igényelték, sőt inkább kivetették büntető rendszerükből a tömlőcöt. "Túlélése" alatt alakultak ki azok a reá jellemző vonások, melyek ezután egészen a polgári forradalmakig és polgári átalakulásokig, sőt jóval azon túl is éltek és hatottak.

A középkori tömlőcnek nem lehettek egységesen alkalmazott szabályai; a tömlőcrendtartások (már ahol egyáltalán voltak ilyesmik) még uradalmanként, váranként is változtak. A rabok leginkább a börtönőr kénye-kedvének voltak kitéve. A hasonlóságok, melyek felfedezhetők a végrehajtásban, éppen a feltételek hiányából következnek. A tömlőcviszonyok három döntő tényező által befolyásoltan alakultak: a

fogva tartás helye, a súlyosbítás igénye és a társadalom általános megítélésének függvényében.

A börtönökről szóló első információk mind a várakat jelölték meg, mint a végrehajtás helyét. Az ismert történelmi tudósításokon túl (mint Salamon visegrádi vagy Zsigmond siklói fogsága) szinte valamennyi várunkról biztosan tudjuk, hogy rendelkeztek tömlőcökkel. A leggyakrabban pincékben, őrtornyokban, várfalban, kazamatákban vagy várároknak kijelölt tömlőcöztetési helyek szerves részei az erődítményeknek. A törvényhatóságok (vármegyék, kiváltságos kerületek, székek) a szabadságvesztés-büntetés sűrűsödésével (mely már a XV-XVI. században határozottan érzékelhető) a tömlőc-férőhely iránti megnövekedett igényt is a várak fokozott igénybevételével próbálták enyhíteni. Erdélyben országgyűlés intézkedett arról, hogy amennyiben a helyi hatóság nem rendelkezik megfelelő tömlőccel, úgy "az olyan malefactorok vitessenek fiscus közelbe való váraiba". Az is érthető azonban, hogy az erődítmények fegyveres állománya nem lelkesedett a megnövekedett, speciális terhekért, melyeknek vajmi kevés köze volt a katonai szolgálathoz. Ilyenformán, bár a várakba zárás gyakorlata a polgári átalakulásig (sőt azon túl is) fennmaradt, szaporodni kezdtek a börtönépítkezések. Küküllő vármegye 1680-ban munkásokat rendelt faluról a doraltzi tömlőc építkezéseire. A XVIII-XIX. század fordulóján már számos börtönépület állt a büntetés-végrehajtás szolgálatában. Akadtak teljesen önállóan elhelyezett tömlőcök, de a hatósági építkezések fellendültevel több megye a börtönt a megyeháza pincéjében helyezte el. Persze tömlőc bárhol lehetett, alkalmi épületekben, pincékben, elzárható helyiségekben, akár "a bíró házábanál". Akadt rá példa, hogy a fészerben álló kalodában hajtották végre a tömlőcre szóló ítéletet.

Ami mégis közös ezekben a börtönökben, az a többnyire pince- vagy veremszerű elhelyezés, a rossz levegő, az egészségtelen viszonyok, a tisztaság teljes hiánya, s a lehető legolcsóbb lehelyezésre törekvés. Ilyen körülmények között természetes, hogy végrehajtási "fokozatok" nem alakultak, nem alakulhattak ki. Kállay István kutatómunkája alapján tudjuk, hogy a differenciálás még a XIX. század úriszéki gyakorlatában sem érhető tetten, Kölcsey Ferenc érzékletes és közismert tömlőcleírásában, mely a XIX. századi vármegye börtönéről szól, hol még együvé zárva, egyetlen helyiségbe zárva, "rothadó nyirok és fojtó gőz közt összetorlasztva őriztetett" rabok várták a szabadulást, ítéletre várók és megítéltek egyaránt.

A városi jogi praktikum e tekintetben fejlettebb volt. Az eltérések nyilvánvaló kapcsolatban állnak a speciális városi építkezési viszonyokkal. Városi státúumok börtön-építkezésekről tanúskodnak. Király János és

Bónis György bizonyították, hogy a városi büntetés-végrehajtási gyakorlat különbséget tett két fokozat: tömlöc és árestum között. Az előbbi infamálással nem járó, strázsamesteri őrizet mellett töltendő, enyhébb feltételek között realizált, rövidebb tartamú elzárás volt, kisebb vétségekért, illetve előkelőbb patricius, polgári elkövetők számára. A carcer a súlyos gonosztevőké, őrzöik a törvényszolga vagy a hóhér, viszonyai azonosak vagy legalábbis hasonlóak a megyei, földesúri börtönökével, hol a büntetés hosszabb időtartamú. Aligha tévedünk, ha megkockáztatjuk azt a feltevést, hogy túl az építkezési sajátosságok kínálta lehetőségeken, meghatározó szerepe volt e differenciálásban a nyugati előképnek, hiszen kezdetben városaink lakosainak java része a hospes-mozgalommal Magyarországra érkezett, elsősorban német telepes volt, szokásaik és jogaik megőrzésével szerzett privilégiumaik birtokában alakították ki városaikat.

A tömlöc fenti jellemzői nem engedték meg a foglyok közötti differenciálását sem. "Mindenféle rangú megrögzött és kezdő gonoszok, vigyázatlan tettekért befogott ifjancok és örültek minden különbség nélkül együvé zárattak ... a legteljesebb joggal úgy lehetett tekinteni, mint legcélrányosabb iskolát, hol a föld alatti osztály jövendő lakosainak oktatói s múltban vezetői állandóan neveltessenek" – jellemezte a XIX. század első harmadának tömlöcviszonyait a vármegyében a korabeli híradás.

Mint már említettük, a pusztá bezárásban megnyilvánuló börtönbüntetés élesen elütött a feudális büntetés-végrehajtás szigorúságától. Ez a gyakorlatban a tömlöcözés további sanyarításához vezetett. A carcert a korabeli praktikum úgy próbálta meg a többi büntetés színvonalára "emelni", hogy az életkörülmények jelentős rosszabbításával, a rab rendszeres fenyítésével, testi sanyargatásával a börtönt sajátos kombinált büntetési nemmé formálták. A sötét, veremszerű tömlöcbe zsúfolt rabokat alig élelmezték, orvoslásukról betegség esetén nem gondoskodtak, levegőztetésről szó sem lehetett, gyertyafényről és fűtésről még kevésbé. Sétát legfeljebb szabad polgárok elrettentésére engedélyeztek vásárok, ünnepek alkalmával, mikor is a rongyos, vánszorgó rabokat nyilvános testfenyítésre hajtották a tömegbe. Magát a büntetést gyakran tetézték böjtöltetéssel és veréssel. Ezt a bírói ítélet is előírhatta, de alakulhatott a felvigyázók tetszése szerint is. Több intézetben gyakorlatban volt a "fogadó" és "elbocsátó" csapások (botoztatás) szokása. A kínok fokozására sokféle alkalmaztak bilincseket, lábba, kézre vagy nyakra kötött kőgolyókat, kalodát vagy falhoz láncolást. A XVIII. századra elterjedt a rabmunkáltatás is: a foglyokat leggyakrabban közmunkára vezényelték. "Börtöneink pedig sok helyen olyan állapotban vannak, hogy azoktól az

emberiség szelídebb érzete méltán visszaborzad. A büntetés célját veszti a közállományra nézve, midőn vétkeken sújtva csak bosszul, de nem javít, s hol a börtön egyedül szenvedésnek helye ..." – fogalmazott Deák Ferenc a magyar börtönviszonyok elemzésekor.

A feudális büntető gyakorlatban a szabadságvesztés a szabadságbüntetések, a testi büntetések és a munkabüntetések bonyolult, állandóan változó arányú, kombinált szankció-nemévé vált.

A társadalmi megítélés hatása is a tömlöcviszonyok nehezítése irányába hatott. Azzal ugyanis, hogy a nemeseket a XVIII. és a XIX. század fordulójáig gyakorlatilag teljesen kivették a börtönbüntetés, mint dehonesztáló szankció-nem hatálya alól, a tömlöc Magyarországon leginkább a szegénynép büntetésévé vált. Természetesen a körülmények is ahhoz igazodtak. A változó társadalmi megítélés, a liberalizmus fogházjavító mozgalma sem tudta ezt a meggyőződést közvéleményből kiiktatni, s egy másik ítéletet elfogadtatni. Még Széchenyi István, a nagy reformer is azzal fordult a börtönjavítók ellen, hogy a börtön-körülményeket nem lehet a szegénynép, a jobbágy életviszonyai fölé emelni, hiszen akkor vonzóvá válnék sokak számára. A tömlöcben uralkodó állapotokat tehát sanyarúbbá kell alakítani a jobbágyok általános életkörülményeinél. Ez a szellemi béklyó számos haladó börtönjavító kísérletet hiúsított meg, akadályozta a börtönügy modernizálását és nagymértékben bizonyította annak a tételnek igazát, hogy minden társadalomban olyan és csak olyan szankció-nemek alakulhatnak ki, melyek megfelelnek a kor szemléleti feltételeinek, gazdasági lehetőségeinek és értékelfogásának.

III. A kezdetek

A magyar börtönügynek a polgári átalakulást megelőző történetében egy ízben kísérletezett a kormányzat központi fegyintézet felállításával: 1772-ben Szempcen megnyitottak egy javítóházat (Domus Correctoriát) gróf Esterházy Ferenc egykori kastélyában. A később Tallósra (1785), majd a szegedi vár kazamatáiba (1831) áthelyezett intézet több felvilágosodott törekvés otthonává vált. Emberi elhelyezés, tisztességes élelmezés, "javító munka": ezekkel próbálkozott az államhatalom. Igaz nagyon rövid ideig. 13 év múltán a rabok ismét egészségtelen nedves és életveszélyes termekben nyertek elhelyezést Tallóson majd vizes-iszapos, sötét odúban kaptak helyet Szegeden, ahol már a rendszeres munkáltatásról is megfeledkeztek. A szempci kísérlet nem volt eléggé

kiérlelt: példának okáért a Domus Correctoria profilját sem tisztázták. Vármegyei gonosztevőktől szüleiével szemben engedetlen ifjakig bárkit befogadtak a Helytartótanács intézkedése alapján. A kormányzat mégsem a szakmai okok miatt fordított hátat az ügynek: bebizonyosodott, hogy a felvilágosult börtönügy jelentős költségvetési tételt képez, amit még a kameralista osztrák abszolutizmus sem engedhetett meg magának.

Ennek ellenére állíthatjuk, hogy a modern magyar börtönügy és a büntetés-végrehajtási jogharmonizáció kezdeteként helyes Mária Terézia és II. József büntető törvényeit jelölni meg.

A határozott tartamú szabadságvesztés-büntetés, miként ismeretes, III. Károly regnálása idején vált Magyarországon dekretális szankcióvá (1723:22.tc.). Mária Terézia büntető törvénykönyve, a Constitutio Criminalis Theresiana, jöllehet a büntetőjog-történeti kritika szerint "a feudális abszolutizmus (a múlt, a sötét középkor) egyik legjellemzőbb terméke", s a természetjogi elmélet bírálata dacára "régii nyomokon járt" (Hajdú Lajos), a szabadságvesztés-büntetés mégis jóval nagyobb teret nyert benne, mint az 1656-ban kiadott Praxis Criminalisban vagy az 1707-es Constitutio Criminalis Josephinában. Ez a szabadságvesztés persze nem a klasszikus értelemben vett polgári büntetőjogi szankció, de előtérbe kerülése tagadhatatlan. A száműzés, a kiutasítás, a kilitás mellett két nemét is megfogalmazta a büntetés-végrehajtási intézetben letöltendő szabadságvesztés-büntetés nemnek; a fogházban és a börtönben letöltendő büntetést. Nem hiányzik azonban a felvilágosodás korának jellemző intézménye, a dologház sem. A feudális jogszemlélet hatása élénk: rendszertani szempontból a jogalkotó nem is tudott mit kezdeni ezzel a büntetési nemmel. Így a szabadságvesztés-büntetés egy része a kényszermunka nevei közé került. Az egytől tíz esztendeig kiszabható kényszermunka-büntetés egyik típusaként definiálták a fonó- vagy fogházban (dologházban) végrehajtandó munkáltatás. A szabadságvesztés másik fajtája a testi büntetésekhez illesztett börtön vagy fogság. Az életfogytiglan vagy meghatározott ideig kiszabott szabadságvesztés-büntetés végrehajtási helyeként megjelölt intézetek: kastély, vár, városi tömlőc, házi árestom illetőleg nyilvános börtön (Kerker). Ez utóbbi is lehetett továbbá minden súlyosbítástól mentes szabadságvesztés-büntetés továbbá súlyosbításokkal "megterhelt" szankció, mint a meghatározott ideig tartó kenyéren és vízen tartás. Lehetséges volt még az egyéb büntetéssel való súlyosbítás, mint a vesszőzés, botozás, korbácsolás. A büntetést az ítélet függvényében vasban vagy vas nélkül kellett letölteni.

Ezt a kísérletet erősebben befolyásolta még a felvilágosodás reformszelleme eszméinek hatásánál a feudális büntetőjog hagyománya. Azzal, hogy a súlyosbítás széles lehetőségeit adta az ítélezők kezébe, tág

teret biztosított a feudális törvénykezési felfogás érvényesülésének. Legalább ilyen féloldalassá lett a büntetési célok rögzítése. A kódex szerint a büntetés célja a bűnös megjavítása, a bűn megtorlása és a nép elriasztása a bűnös cselekedetektől. Az elvet azonban megcsúfolta a törvénykönyv egész szellemisége. a kódex két fő tartópillére: a halálbüntetés és a tortúra.

Mint ismeretes, a Theresiana nem maradt sokáig hatályban: alig két évtized múltán felváltotta a II. József felvilágosodottabb törekvéseit tükröző Sanctio Criminalis Josephina. E kódex Janus-arcúságára vet fényt, hogy míg progresszív tételei miatt a rendiség erői megbuktatták, addig, büntetési rendszere nem humánusabb, mint elődjéé. A Sanctio Criminalis Josephina a halálbüntetést eltörölte, azt csupán statáriális eljárás esetében engedte alkalmazni. Nem csoda tehát, ha a "főbenjáró büntetések" között jelentős súlyt képeztek a szabadságvesztés-büntetések. A leláncolás, a tömlőc mellett kiszabott nyilvános munkán túl már csak a verés és a megszégyenítés szankció-nemét ismerte, mint főbüntetést a kódex. Így, bár feudális elemekkel terhelten, a háttérből döntő büntetési nemmé lépett elő a szabadságvesztés.

A büntetés időtartamát tekintve 1 hónaptól 1000 esztendeig terjedhetett. A meglehetősen bonyolult időszámítási rend alapját "a gonoszetteknel tapasztalható elvetemültség foka" képezte. Eszerint alakult a kiszabható büntetések mértéke is. Mind az első "grádics", mind pedig a nagyobb gonosztságot feltételező második grádicsnál lehetett a szabadságvesztés "ideig való" (egy hótól öt évig, illetve öt évtől nyolc évig terjedő); "tartós" (nyolc évtől tizenkét évig, illetve tizenkét évtől tizenöt évig terjedő); továbbá "hosszas" (tizenöt évtől harmincig illetve húsz évtől száz esztendeig terjedő) szabadságvesztés-büntetés. Miként a törvényalkotó fogalmazott: a száz esztendő körüli büntetés kiszabására akkor kerülhet sor, "ha a körülmények megkívánják".

A feudális jelleg főként a végrehajtásra vonatkozó rendelkezésekből ütközött ki. A szabadságvesztés-büntetés végrehajtási fokozatai voltak a "leláncolás", a "legsúlyosabb", a "kemény" és a "gyenge" fogság. A leláncolás jellemzésére a legcélravezetőbb magát a kódex szövegét citálni. Eszerint "A gonosztevőt oly kemény fogságban kell tartani és láncokkal oly szorosán lekötöztetni, hogy testének mozdítására a legszükségesebb kívül más lehetősége ne legyen". A leláncolásra ítélt "nyilvánvaló például" évente megverettetett. A legsúlyosabb fogság elszenvedőjét derekára erősített vasbronccsal korlátozták mozgásában, élleme kenyér és víz volt, fekhelye pusztá deszka. A látogatókat eltiltották tőle, fegyelmezésül pedig további vasakkal volt terhelhető. A kemény fogságra ítélt csak könnyű lábvasat kapott a bokájára, s bár étrendje az előbbitel megegyezett, hetente két alkalommal fél font húst is kaphatott. A gyengébb fogság delikvense is

viselt ugyan biztonsági okokból láncot, de ez könnyebb volt az összes többinél. Jobb táplálást érdemelt, s a tömlőc igazgatójának ("gondviselőjének") engedélyével látogatót is fogadhatott. A jozefinista büntető szabályok szerkezetükben megkíséreltek megfelelni a modern, felvilágosult elvárásoknak, a differenciálás szabályozásánál felbukkantak a polgári börtön megkülönböztetést lehetővé tevő jellemzői: látogatók, fekhelymegvonás, élelmezési korlátozások. Mégsem tudott megszabadulni attól a feudális igénytől, mely a tömlőcöt csak mint testi büntetést volt hajlandó tudomásul venni, s ennek megfelelően követelte a tömlőc szigorítását.

A Sanctio Criminalis Josephina bizonyos részei Ausztriában 1803-ig hatályban voltak, s a büntetési rendszere is konzerválódott, hiszen az új Lipót-féle kódex szinte maradéktalanul átvette azt. Hazánkban a Sanctio Josephinát a császár halálát követően nyomban hatályon kívül helyezték, s az országgyűlés életre hívta a Deputatio Juridicát, melynek feladata lett a büntető törvénykönyv tervezetének kidolgozása. Az 1795. évi büntető kódextervezet néven közismert munkálat büntetési rendszere hasonlóképpen felvilágosodott koncepciót tükrözött, s a szabadságvesztés-büntetésre épített, országgyűlési elfogadásáról azonban nem esett szó. (A javaslat a carcer két fokozata mellett a domus correctoria, javítóház felállítását is terbe vette) Az 1803-ban Ausztriában közzétett Strafgesetz is a szabadságvesztés-büntetés differenciált rendszerével operált (egyszerű fogság, kemény fogság és legnehezebb fogság). A szabadságvesztés-büntetés a jogpolitikában tehát egyértelműen a büntetési rendszer középponti elemévé vált. Ezek után szükségképpen fölteendő a kérdés: mennyiben voltak megalapozottak ezek a törekvések? Állt-e rendelkezésre megfelelő intézet a végrehajtásra? Még ha el is fogadjuk a kódexek és büntető törvények (még mindig feudális) szemléletét, mely egyáltalán nem követelt meg a megnevezett szabadságelvonások esetében modern intézeteket, s különösképpen nem a fogházjavítókat által elgondolt ideális épület-együtteseket, akkor is kérdés marad: hol lehetett végrehajtani a kirótt szabadságvesztés-büntetéseket.

1779-ben Ausztriának 15 dologháza működött már, alapításuk sorrendjében: Breslau (1668), Bécs (1671), Olmütz (1702), Innsbruck (1725), Graz (1735), Prága (1737), Troppau (1753), Salzburg (1753), Klagenfurt (1754), Laibach (1754), Altreisch (1762), Karlau (1769), Ackergehm (1772), Linz (1775), Görtz (1779). Az intézetek közül persze nem mindegyik épült eredetileg is "állami" dologháznak (mint például a bécsi sem), az abszolutizmus börtönügyi politikájának eredményeképpen azonban azzá váltak. A XVIII. század első felének alapítási hulláma pedig már országos intézeti hálózati koncepcióról árulkodik. Emellett tipikusan

büntető célú intézetesítés is folyt a birodalomban. III. Ferdinánd alsó-ausztriai 1656. évi rendtartásában magyar végházi szolgálatra ítélet, nyilvános munkát és börtönre marasztalást is ismert. Később ezeket egészítette ki a gályarabság, a bányamunka és az ún. vármunka (az erődítési munkálatra szóló szentencia). II. József 1787. évi büntetőbírórsági rendtartása már megnevez börtönöket is: így Kufstein, Spielberg, Scloßberg intézeteiben rendelte letöltetni a börtönbüntetést.

Ezzel szemben Magyarországon országos vagy tartományi büntetés-végrehajtási intézet nem működött. A Haditanács néhány nagyobb erődítményt jelölt ki korlátozott mértékű végrehajtásra, így Munkácsot, Aradot, Komárom várát is. A tartományi börtönök helyett vármegyei tömlőcök üzemeltek egészen a reformkorig, ízig-vérig középkori körülmények között. Egyetlen kísérletet tettek Bécs urai modern büntetés-végrehajtási intézet alapítására, akkor is magyar főúr adományából és ösztönzésére. Megjegyzendő, nem túl nagy vehemenciával és az első adandó alkalommal sorsára hagyva az intézetet. A fáradt experimentumot megelőzően a katonai igazgatás ellenállása felerősödött a szabadságvesztés-büntetésre ítélt raboknak katonai erősségben történő elhelyezésével szemben. A demonstráció látványos volt: 1763-ban egy szabadságvesztés-büntetésre ítélt rabnöt a kancellária egészen egyszerűen nem tudott elhelyezni az ország erődítményeiben. Mindenhol azt a visszajelzést kapta, hogy a várak befogadóképességük határára jutottak. Ez az eset indította arra a Helytartótanácsot és a kancelláriát, hogy a vármegyékhez körrendeletet intézzenek az országban felállítandó fegyintézetek helye és felállításának módozatai utáni tudakozódásul. A fennmaradt 68 vélemény többsége (hatvanegy) a börtönügy megoldása, állandó intézetek felállítása mellett szólt. A vármegyék és egyéb törvényhatóságok helyesnek tartották a szándékot, támogatták is, feltéve, hogy ők anyagilag azokból nem terhelhetnek költségekkel. Úgy tűnt, hogy a központi kormányzatnak egy időre le kell mondania a megvalósításról, amikor is 1770 augusztus 20-án kelt adománylevelében Eszterházy Ferenc magyar kancellár egy felállítandó országos fegyintézet céljaira felajánlotta Szempc melletti birtokát, a rajta álló épületekkel egyetemben. A Pozsonytól 22 kilométernyire fekvő szolgabírói székhelyen azután Kempelen János udvari kancelláriai tanácsos irányításával 1771-ben megindult az építkezés, mely egy esztendő alatt befejeződött. 1772. szeptember 4-én megnyílhatott az első magyar fenyítőház. A büntetés-végrehajtási szakirodalom mindmáig ezt a dátumot tekintti a hazai börtön, mint modern büntetés-végrehajtási intézmény kezdetének.

Az abszolút kormányzatnak egyébként határozott elképzelései voltak a dologházügy fejlesztésével kapcsolatban. Ebbe az irányba hatottak a

felvilágosodott uralkodók humánus szociálpolitikai megfontolásai, a szegényügy kezelésének szándéka; a birodalom rendelkezésére álló munkáskezek racionális igénybevételére vonatkozó tervekkel összhangban a merkantilista gazdasági törekvések; akárcsak a bűnözés felszámolásának jogos követeléséből eredő teendők megszervezése.

Az Európa nyugati felében már jó másfél évszázada ismert dologházi intézmény (a londoni Bridewell Hospitál 1553-ban alapították; az amszterdami dologházakat a századfordulón nyitották: Rasphuis 1595, Spinhuis 1597, Secrethuis 1603; a hamburgi dologházat 1622-ben állították fel), a kezdeteknél meglehetősen egyértelműséggel a szegénygondozás részeként és egyik orvosló szereként fejlődött ki, az osztrák birodalomban már kombinált intézményként honosodott meg. Kelet-Közép-Európában hiányoztak a nyugati dologházak fejlődésének egyik alapvető feltételét képező gazdasági körülmények. Hiányzott a munkáskezeket fölvasárolni kívánó piac, az ipari vállalkozó rétege. Európa e fertályán a háborúk elűzte nincstelenek és hontalanok benépesítette országutakról nem vezettek ösvények a gazdasághoz. Nem működtek a hullámzó lakosság befogadására alkalmas manufaktúrák, hiába keresnénk az ipari termelést fejlesztő, munkásokat alkalmazó vállalkozókat. A dologházban érlelt ipari szaktudás nem található vevőre a szűk belső piacon, a jobbra céhes keretek közé szorított gazdasági életben. Tehát a munkára orientált intézet alaptípusa sem bontakozhatott ki a birodalomban. Itt, Kelet-Közép-Európában a munkáltatás nem a kibontakozó kapitalizálódás részeként bukkant föl, hanem elsősorban, mint a fölöslegesen és terhesen költséges fogva tartott munkaerő foglalkoztatása, a rabok eltartását részben fedező bevételi megoldás.

A felvilágosodás közép-európai viharos terjedése számtalan új eszmének épített hidat e tájon. Olyan eszméknek is, melyek minden gyökeret nélkülöztek, de az abszolutizmus felvilágosult formája mégis boldogítani szándékozott általuk a népet, s jobbitani az államműködés egyes zónáit. A sok közül egyik ilyen intézménycsoport volt a büntetőjog, a büntetések humanizálása, ezen belül is a kapitalizmus térnyerésével hódító útjára indult szabadságvesztés-büntetés befogadása. Jól látható a történeti vizsgálódások tükrében, hogy a büntetési rendszerben kezdetben hosszabb ideig nem tudtak mit kezdeni a humanizmussal a jogalkotók és a jogalkalmazók. Elég fölledzni ennek érzékeltetéséhez a halálbüntetés felváltó, "humánus", az ember életét értéként megfogalmazó, ám annál gyötrelmesebb hajóvontatást, vagy a feudális carcer és a halálbüntetés "váltószámaként" általánosan elfogadott három esztendő fogságot. A polgári rend szabadság-eszméjével alátámasztott szabadságvesztés-büntetés vajmi gyenge táptalajra lelt itt Kelet-Közép-Európában. Az

intézményt királyi döntés honosította meg a birodalomban (és Magyarországon), a feltételek a nyugati típusú működéshez azonban hiányoztak. Így a dologháznak csak eltorzított alkalmazására kerülhetett sor, eredeti hivatásától eltávolodva, immáron döntően kriminális megfontolásokat szolgáló büntető intézettel alakultak a felvilágosult abszolutizmus büntető politikájának gyakorlatában. Ez a vegyes, összeolvadó – dologházi és büntető – stílus jellemezte az egész birodalom intézeteit, s ezeken belül természetesen a magyar Domus Correctoriát is.

Kétségtelen, a munkáltatás a megnyitott szempci javítóház fő elemét képezte. Napközben az éjszakára tízfős termekben elhelyezett beutaltak az épület más szárnyaiban létesített munkatermekben dolgoztak. A munka gyapjúfeldolgozás volt. A fegyintézet igazgatósága kereskedőkkel kötött szerződések alapján, beszállított gyapjúból gyártatott különféle termékeket, továbbá pokrócokat, posztó, flanel, cronwash árukat. A fegyintézeti üzem működéséből eredő bevételek azonban nem tudták ellensúlyozni a kiadásokat, így évente tetemes hiány mutatkozott a zárszámadásban. 1777-ben például 1.515 forintnyi összeg, mely körülbelül harmada volt a javítóház a teljes kiadásának. Mint általában a büntetés-végrehajtási munkáltatás gyakorlatában, Szepmccen is némileg ellentétben állott egymással a gazdaságosan szervezhető munka és a jogalkotói elképzelés. Ez utóbbi szerint ugyanis "mivel kevés ember létezik, aki épen semmiféle munkára se lenne képes, vagy alkalmas, ezért ebben a házban is amint tőle telik, mindenki dolgozzék, és gondoskodni kell arról, hogy mindenkit olyan munkára fogjanak, a melyre a legügyesebbnek találtak vagy alkalmassá képezhető." A fenyítőházi szabályzat a szabadságvesztés lelkének tekintette a munkáltatást. "... földolog, hogy a benne levő emberek folytonosan munkára szoríttassanak – ez által pedig szorgalomhoz szokjanak, a minek hiánya őket mindenféle bűnre csábította.

A fentiek alapján hihetnők, hogy egy tiszta profilú intézménnyel van dolgunk. Valójában ige nehéz pontosan körvonalazni a fenyítőház funkcióját. A Helytartótanács elgondolása szerint utaltak ide be "javíthatatlanokat és kihágókat", "vétkeikért halálos büntetésre kevésbé érdemesekre", sőt szülők is kérhették vásott gyermekeik felvételét. A Helytartótanács 1772. április 13-i körrendelete, melyet a vármegyéhez és a szabad királyi városokhoz intézett, mindezekre felhívta a hatóságok figyelmét. Az első jogszabály tehát igazodik ahhoz a korábbi elképzeléshez, hogy egy országos fenyítőháznak sokféle funkciót kell ellátnia. Győry Ferenc tanácsos 1763. szeptember 26-án kelt jelentése a hangsúlyt még a nevelhetetlenekre és az elmeháborodottakra helyezte. Mint írta: sok megye panaszkodott "a területén található eszelősök és őrzőngökök" problémájára, melynek megoldásáról az államnak kellene

gondoskodnia. Úgyszintén szükségesnek látta, hogy "a szüleiknek és előljáróiknak nem engedelmessé, semmirevaló és minden intelmet megvető egyének hatalommal megbaboláztassanak." Minderre alkalmasnak az országos javítóház felállítása látszik. Az udvari törvényszék 1769. augusztus 17-i átirata azonban már "a közönséges bünyítők börtönöknek a hosszabb, többé avagy kevésbé súlyos fogságra ítélt büntetésektől való megszabadítása" iránt javasol intézkedéseket. Az eltérő koncepciók között kialakított országos intézet szervezése nyilvánvalóan nem volt könnyű. Nem lehet véletlen, hogy a különféle iratokban még az intézet titulusa sem egyezett, mely nagyszerűen érzékelteti a különféle központi szervek és hatóságok felfogását az új intézményről. A hol fenyítőháznak (Zuchthaus), hol dolgozóháznak (Werkhaus, Arbeitshaus), hol pedig javítóháznak (Domus Correctoria) nevezett intézet szervezése kísérlet maradt csupán, de újszerű törekvései példát mutattak a későbbi kezdeményezéseknek.

Első ízben Szempcen honosították meg hazánkban az intézményes rabmunkáltatást, itt gondoskodtak először a legalább tíz fős csoportok szerinti elkülönítésről, ebben az intézetben emelték "födologgá" hazánkban a jobbítás és a nevelés eszméjét. Az intézet magán viselte mindazokat a jellemzőket, melyeket a modernizáció keretében a felvilágosult uralom az állami élet minden területén felmutatott. Első hazai fenyítő intézetünk (dologházunk, fogházunk, javítóházunk, stb.) a közép-európai sajátosságok között kiérlelt osztrák vegyes modell hazai megvalósítása volt. A kor elhaladóbb eszméit tartalmazó végrehajtás: lelki gondozás, oktatás, munkára tanítás, nevelés és javítás; tisztaság és egészségügyi ellenőrzés, legsúlyosabb és legsúlyosabb esetekre korlátozott testi fenyítés, általános munkáltatás és díjazás, az elkülönítésre törekvés. Másik oldalon pedig ott a legvegyesebb összetétel, mely a funkciók összeolvasztásából adódott: a legsúlyosabb, haláltól megkegyelmezett bűnözőktől az egyszerűen nevelhetetlen vagy csak engedetlen ifjakig bezárt börtönépesség. Szegényes anyagi ellátás és állandó pénzügyi gondok. Egyre jobban eluralkodó pénzügyi szemlélet, s az intézetfenntartás jótékonyági eredetű koncepciója. A középkori, a bűnelkövetőt mintegy törvényen kívüli helyzetben értelmező bűnöző-felfogás. A központosított kezelés és a társadalom és állam fentről fogalmazott sématis megítélése, melyet jól jellemez az 1779. november 26-i kancelláriai rendelkezés, mely a fenyítőház Tallósra történő áttelepítéséről intézkedett.

A javítóházat az 1763-ban, ugyancsak Eszterházy Ferenc által ott alapított árvaház helyébe telepítették. A költözködéssel deklarálta az árvák helyzetén kívántak javítani, mondván, hogy Szempcen sokkal jobb állapotban vannak az épületek, egészségesebb a levegő is. A tallói épület

ehhez képest roskatag volt, az összeomlás szélén állott. Amikor a kancellária 1784-ben (!) a lakhatóvá tételhez szükséges építkezések minimális költségvetését beterjesztette az uralkodónak, a császári leirat fölöslegesnek és haszontalannak tartott már akár egyetlen fillért is költeni a házra, miután "Tallós a fenyítőház eszméjének semmiképpen sem felel meg". A tallói költöztetés híven szemlélteti a késő feudális államhatalom és a felvilágosult politika ellentmondásait a bűnözők kezelésének megítélésében. Az árvaházat Tallósról azért költöztették ki, mert lakhatatlanná vált az épület. Jó lesz a raboknak – vélekedett a hivatalosság. S az út folytatódott lefelé. A kormány a szegedi vár kazamatáiba irányította tovább az intézetet.

Tallósról tovább költözött az intézet a szegedi vár egyik szárnyába, a vízzel időnként elárasztott, egészségtelen, föld alatti kazamatákba, ahol azért szüntették meg az ágynemű használatát, hogy a bogaraknak fészük ne lehessen bennük. A várban katonák is állomásoztak, az erődítmény másik szárnya kaszárnya volt, néhány kihasználatlan épületet berraktárként hasznosítottak. Biztonsági feltételek híján egyre többen szöktek meg, a válasz erre az állami kényszerintézkedések fokozása volt. A munkáltatás egyre nehezebbé vált, a ráfizetés még ilyen sanyarú körülmények állandósulása mellett is növekedett. A törvényhatóságok a kiugró szőkési mutatók és magas eltartási díj mellett, melyet nekik kellett eltartott rabjaik után az államkincstárba befizetni, egyre kevesebb megszentenciázott bűnözőt küldtek Szegedre. A rabok száma fokozatosan csökkent, időről időre meggyarapodván (amikor is a dunai hajóvontató fegyencek a vár falai között pihentek meg) A szegedi fenyítőház, jóllehet a hivatalos álláspont szerint a szempci és tallói javítóház jogutóda volt, egyre jobban kezdett hasonlítani a hamisítatlan feudális tömlöcökhöz. Sobay György, Szeged város főorvosa sommázta emígyen a szegedi javítóházbéli állapotokat: "A rabok és rabnők lakásául berendezett kazamaták az egészséges levegőt nélkülözik, mert álló vizek szomszédságában vannak, többféle bogaraknak, kivált pedig az élelmi cikkek megevé és kiirtani nem lehetséges patkányoknak és a szomszédos vizeknek a rabok egészségére fölötté káros és ennélfogva nekik különböző betegségeket okozó kigőzölgéseknek vannak kitéve." A munkáltatás körülményei még rosszabbak voltak, mint Észak-Magyarországon. Munka hiányában tétlenül töltötték napjaikat a fegyencek. A szegedi intézet lassan működésképtelenné és funkciótlanná vált, majd rabhiány miatt 1831-ben megszüntette működését. Az 1848-as forradalomig már új országos intézetet nem hoztak létre, a szabadságharc pedig elodázta a további szervezést. Így történt, hogy a magyar országos büntetés-végrehajtási

intézeti hálózat alapjait az osztrák diktatórikus kormányzat vetette meg a neoabszolutizmus időszakában.

Ha a büntetés-végrehajtási intézetekben nem is, a börtönügyi tudományosságban, a modern büntetés-végrehajtási rendszer elméleti alapjainak kimunkálásában jelentős fejlődés konstatálható. A század első felének fogházjavító mozgalma és az 1843. évi büntető javaslatok börtönügyi részének előkészítése a magyar börtönügy történetének korszakos jelentőségű szakaszává vált.

IV. A fogházjavító mozgalom

"Hála tehát századunknak, mely theóriáival átláttatá velünk, hogy nincsen ember, kit az Isten csak rosszra teremtett volna, 's hogy a' társaságnak sülydedett embertársa iránt van egy szebb joga mint a' büntetés, az t.i. hogy reményelheti jobbulását, 's mindent elkövethet annak elérésére." Eötvös József e szavai lényegre törően jellemzik azokat az 1830-as években kibontakozó törekvéseket, melyeket a kortársak s az utókor is fogházjavító mozgalomnak neveztek.

A magyar fogházjavítók a liberalizmus élharcosai közül kerültek ki. Nem véletlen, hogy a feudális tömlöcök megreformálásának ügyét a magyar liberális mozgalom zászlajára tűzte. Az Európa-szerte a XIX. században kiteljesedő liberális mozgalom átvette a felvilágosodás gondolkodóinak természetjogi megközelítését az embernek vele született jogairól. Hume, Locke és Smith munkássága nyomán azonban döntő súlyra jutott a szabadság (s ami ehhez feltétlenül szükséges) a tulajdon értékelése. A szabadság bizonyos általános fogalmi elemeken túl az eltérő társadalmi fejlettségű országok liberális mozgalmaiban különböző jelentéstartalomhoz jutott. Deák is úgy mondta, hogy a liberális irányzat jelszava "a szabadság és tulajdon", hazánkban mégsem esett egybe a szabadság értelmezése a nyugat-európai felfogással. A szabadságot nem a klasszikus liberális értelemben használták a magyar liberálisok, hanem – mint Dénes Iván Zoltán írja – "az alkotmányosságot, a rendi kiváltságok általánossá tételét, a citoyen pozitív szabadságát jelöli". Az emberi méltóság és szabadság legkézenfekvőbb értelmezéséhez azonban a büntetőjogon és a kriminális praktikumon keresztül lehetett elérni. A tömlöcökben sanyargatott gonosztevők (vagy amit a fogházjavítók oly hatásos érvként alkalmaztak: az ártatlanok) sorsa jó példázat volt a politikai propagandában is. A liberális eszme képviselői az abszolutizmussal szembeni tiltakozás jegyében megengedhetetlennek

tartottak mindenféle állami beavatkozást a polgárok életvitelébe. S bár a bűnözők felelősségre vonása tagadhatatlan szüksége a szabad társadalomnak, ezt egy új elképzelés szellemében kívánták megszervezni.

Az általános értéké lett szabadság lehetőséget adott arra, hogy a szabadság megvonása általános büntetéssé váljék. A modern szabadságvesztés-büntetést azonban a közelmúlt tapasztalataiból okulva a polgári rend gondolkodói garanciákkal kívánták körülvenni. Nem csupán a büntetési rendszerből kívánták a feudális büntetés-végrehajtásra jellemző nemeket, mint a halálbüntetést (s különösen annak minősített esetei), a testcsonkító és fenyítő büntetéseket, az informáló szankciókat kiiktatni, hanem a szabadságvesztést is meg akarták tisztítani a korábbi évszázadokban ráakódott végrehajtási "pótlékoktól". Elutasították a feudális tömlöcöt, a szabadság elvonásán túl álló sanyaritások gyakorlatát. Mint mondták: a szabadság olyan különlegesen becses értéke az embernek, hogy az attól történő megfosztás önmagában is súlyos büntetés.

Ezt a gondolatot egészítette ki a bűnözők javíthatóságába vetett hit, melynek nyomán arról kezdtek gondolkodni: milyen körülmények között, milyen módszerekkel érhető el a bebörtönzöttek megváltoztatása, hogyan terelhetők vissza a helyes útra, s hogyan tartatók meg rajta.

Az emberi bánásmód és a javítás eszméje két olyan követelmény volt, melyek már létükkel is tagadták a feudális börtönöknek akár építési viszonyait, akár az azokban uralkodó végrehajtási körülményeket, nem kevésbé a munkáltatással kapcsolatos korábbi felfogásokat. A fogházjavítók tehát világszerte óriási feladat előtt állottak: egy gyökeresen új végrehajtási modell kidolgozása váratott magára. A liberalizmus általános szabadság-felfogásával megindította e folyamatot.

A magyar fogházjavítók könnyebb helyzetben voltak, mint észak-amerikai, nyugat-európai társaik. Amikor nálunk erőre kapott a mozgalom (a század negyvenes éveiben), az alapmodellek már készen állottak. A magánelzárás rendszere, a hallgató szisztéma, sőt már az osztályrendszer első nyomaival is találkozhattak. S nemcsak elméletben léteztek e rezsimek, hiszen már állt Angliában a Millbank-Penitentiary, az USA-ban a pennsylvaniai Eastern Penitentiary vagy a weathersfieldi fogház Connecticutban. Így nem csupán elméleti megközelítés lehetősége volt adott, hanem a működő rendszerek első tapasztalataiból is okulhattak hazai fogházjavítóink. Hazai börtönügyi irodalmunk úttörői (talán nem véletlenül) úti élményeik hatására vetették papírra elgondolásaikat. Bölöni Farkas Sándor észak-amerikai utazásának élményeit úti naplóba foglalva, mintegy mellékesen tér ki az általa meglátogatott fegyintézetek állapotaira, akárcsak nyugat-európai körútja hatása alatt Szemere Bertalan. Eötvös Angliából hazatérve fogalmazza meg a Szegénység Irelandban című

munkáját, melyet hamarosan követett a Fogházjavítás. Később még többen csatlakoznak a mozgalomhoz, így Lukács Móric, Balla Károly, Zsoldos Ignác vagy a Magyar Tudós Társaság által kiírt pályázatra pályamunkákat beküldők. Tudományos folyóiratokban jelentek meg tanulmányok Tóth Lőrinc, Gorove István, Lugossy József és mások tollából, végül Kossuth a Pesti Hírlapban még politikai tartalmú vitát is csiholt az ügyből, melybe Széchenyi István is belebocsátkozott.

A magyar fogházjavító mozgalom két területen ért el eredményeket. Egyfelől az országgyűlés törvény-előkészítő munkálataiban egyre aktívabb liberálisok az 1843/44-i diétára készített büntető tervezetek megszerkesztésében messzemenő tekintettel voltak a modern eszmékre és a liberális elvekre. A büntető törvénykönyv mellett elkészült bűnvádi javaslat és a börtönügyi plánum a történeti irodalomban méltatlanul háttérbe szorult, holott a börtönügy reformterve világszínvonalú volt, s a legtovább ez a javaslat jutott a viták során. Mint ismeretes, a javaslatok együttesen buktak el, leginkább az anyagi jogi plánumnak köszönhetően.

Másfelől a liberális erők legbiztosabb terepükön, a vármegyékben is felléptek a megyei tömlöcök megújításáért. Alig akadt megye, amelyik ne küldött volna ki deputációt a fogházjavítás és a dolgozóházak felállításának feltételeit megvizsgáló. Az eredmény sem maradt el: több helyen a legmodernebb elvek alapján épült börtönöket nyitottak, de a legtöbb vármegye lényeges változtatásokat eszközölt a tömlöcviszonyok jobbítása terén.

A börtönügy reformerei megrázó élmények hatására kötelezték el magukat a fogházjavítás ügye mellett. Képzelnék csak el, hogyan érezhette magát Bölöni az amerikai szakemberek érdeklődésének pergőtüzében, akik a magyar állapotokra voltak kíváncsiak! Milyen rendkívül kellemetlen lehetett számára, hogy miután megismerkedett az amerikai büntetési rendszer humanizálásával, az egészségügyi intézkedésekkel, a tápláló étkeztetéssel, a béklyó és a testi fenytés megszüntetésére tett lépésekkel, a választása az lehetett csak, hogy – mint írja – "vagy tudatlannak maradjak Hazám dolgairól vagy hazudjak, vagy piruljak egy Amerikai előtt." A kontraszt a modern amerikai és nyugat-európai börtönök, valamint hazai tömlöceink között a magyar viszonyok lehető legmélyebb feltárására ösztönözték a szerzőket. A börtönügyi irodalom kibontakozásának ezen első periódusára nem elsősorban a polémia jellemző, hanem a kritikai-feltáró jelleg. Mindannyian egyetértének a hazai tömlöc megítélésében, a válaszok pedig javarészt a megismert külhoni tudományosság és gyakorlati tapasztalatok valamiféle adaptációja. E megközelítésből ered azután a magyar börtönügyi tudományosság egyik fontos ismerte, az t.i., hogy a megismert új szisztémák igénye mellett a korábbiak teljes tagadása

húzódott meg. Úgy tűnik, a börtönügyben így nincs folytonosság: az elmélet mindenestül elvetette a feudális tömlöcmegoldást, s egyedüli helyes útnak Amerika és Nyugat-Európa törekvéseit minősítette. Ezzel szemben a gyakorlat kénytelen volt tudomásul venni a valóságos feltételeket. Kevés vármegye volt képes saját erőből börtönöket építtetni (a központi kormányzat vajmi kevés támogatást nyújtott új épületek emeléséhez); ritka példa Komárom esete, melynek börtönét megyei táncmulatságokon és adományozásokkal gyűjtött alapból építették. A vármegyei börtönügy adottságai a régi keretek között tartották a végrehajtást. Legtöbb helyen a régi épületekben kellett az új eszméket realizálni, változatlan vagy csökkenő költségvetésből, szakmailag képzett személyzet híjával. Így természetesen csupán öszvérmegoldások születhettek, mint amilyen az úgynevezett dolgozó rendszer. Ez nem volt más, mint feudális tömlöckörülmények közé telepített munkálatás, melynek praktikus célja – ezt a megyei plánumok sem tagadták – a gazdaságosság javítása volt. Önmagában vajmi kevés sikert érhetek el vele, ám a korábbi teljes tétlenséggel szemben még így is előrelépésnek minősíthető.

A szakmai kérdésekben leginkább a magányrendszer és az auburni szisztéma közötti választás fölött folyt vita, habár ez aligha volt több, mint a tőlünk nyugatra már lefolytatott polémia érveinek ismétlése. Hogy mégis említésre méltónak érezzük, az a hallgató rendszer fenytési gyakorlatával összefüggő ellentmondásban rejlik. Ezidőtájt ugyanis a magyar liberálisok egyik legfőbb célkitűzése a testi büntetések és fenytés megszüntetése. Nincs olyan reformmunka, mely ne kívánná felszámolni a verést, mint a büntetést. Talán ezért olyan nagy a többsége a magányrendszer híveinek, hiszen a nyugati példák sora igazolta vissza, hogy az auburni rezsím hallgatása csak a legkeményebb fenytések mellett tartható fenn; a hallgató rendszer legjellemzőbb intézménye a korbács. Eötvösön (akihez később Lukács Móric is csatlakozott) a fogházjavítók mind a magányrendszer mellett kötelezték el magukat, s ha volt is bizonytalanság a kérdésben, az nem szakmai eredetű kételkedés volt, hanem a magányrendszer jóval nagyobb építési költségeivel volt összefüggésben.

A börtönjavítás fölötti másik polémia már jóval távolabb állt a szakmai kérdésektől. Mint említettük, a hazai liberálisok egyik fő propagandaeszköze volt a börtön, mint a feudális elmaradottság és önkény jelképének kritikája. Romantikus lobogással festették le a tömlöcök világát írók és publicisták egyaránt. A Pesti Hírlap rendszeresen tért vissza a kérdésre, legtöbbször egy-egy megyei börtön vagy nyilvános rabbotozás rémisztően sötét képekkel történt ábrázolása kapcsán. Állást foglalt a lap (többször Kossuth maga személyesen is) a fogházjavítás mellett, az

olvasók érzelmeire gyakorolt hatással próbáltak híveket szerezni a modern szabadságvesztés-büntetési intézetek felállítása mellett. Így vált a fogházügy is részévé az ún. Kelet-népe vitának, hol Széchenyi István több szempontból is támadta a fogházjavítók elképzeléseit.

A gróf erősen kételkedik a javítás eszméjében. "Óh, mily kebelmelegítő javaslat!" – kiált föl gúnyosan – "milly gyönyörű lét volna az, mikor a' mostani olykor még felette szükséges – egynek igen rossztevő, de a' soknak igen jótevő – huszonöt helyett, minden felebarátunk kezébe, kire az ráférne, inkább huszonöt pengő forintocskát nyomhatnánk!" A kor viszonyai között a fogházjavítóknak, vagyis a "puhaszívú ábrándozóknak" elképzeléseit megvalósíthatatlannak minősíti. Akkor, amikor a jobbágy alig él magasabb életnívón, mint a megtömlőcözött gonosztevő, nem érkezett el még az ideje a börtönben ülők életkörülményeinek javítására. Egyébként is, állította, az ország gazdasági erejét nem ilyen ügyekben kellene összpontosítani, és "illyfélék által az ügy is felette gyér közerőt eldiribolni". Bár azt ő is elismeri, hogy a carcerek viszonyai valóban szörnyűek.

Fellépése sokkal hevesebb reagálást váltott ki, mint arra számítani lehetett. Kossuth válaszában túl megszólalt Eötvös József, Fáy András, Vörösmarty Mihály, sőt Dessewffy Aurél is. Széchenyinek csak névtelen pamfletben akadtak támogatói.

A fogházjavító mozgalom két nagy polémiája a nyilvánosság előtt – a szakmai és a hírlapi-politikai vita – egyaránt nagy jelentőségű a későbbi fejlődés szempontjából. Egyfelől ráébresztette a közvéleményt az általuk alig ismert tömlőcviszonyok borzalmára, előkészítette a talajt egy jövőző börtönreform számára, melyhez megnyert a magyar közvéleményt. Másfelől előbb fölvetette, majd fókuszba gyűjtötte a szakmai problémákat és érveket, melyek legkiemelkedőbb módon az 1843-as büntető javaslatok bizottsági és törvényhozási vitáiban, a polgárosodás feltételeként jelentek meg. Szóba kerültek, mint említettük, a börtönrendszerek (sőt: állíthatjuk, hogy már ekkor eldőlték a szavazási arányok a magányrendszer javára). Kísérleteket tettek a börtönfunkciók elválasztására: az előzetes letartóztatottak és az elítéltek elkülönítésének elvi és gyakorlati megalapozására. Igaz, kezdetleges formában, de már szó esett a rabok osztályozásáról; szóltak a javításról, mint egyik fő célról; a munkát és nevelést-oktatást, mint a büntetés célját egységesen elfogadták a mozgalom szerzői. A fogházjavító mozgalom reformkori nemzedéke nagyhatású fellépésével megalapozta azt az utat, melyen a második liberális nemzedék szakemberei a kiegyezést követően, immáron a gyakorlatban továbbléphetek egy modern magyar börtönügyi megteremtése irányában.

V. Az első börtönügyi törvényjavaslat

Az 1843/44-i országgyűlésen megtárgyalt büntető törvényjavaslatokat leginkább a "Deák-féle büntető törvénykönyv" tervezetével mossa össze a tudományos emlékezet, s a börtönügyi plánumot csak mint ennek valamiféle kiegészítő részét emlegeti. Holott tudnunk kell, hogy a büntetési rendszer modernizálása érdekében tett lépések között döntő jelentőségű volt a börtönügyi javaslat. Balla Károly pest megyei főkapitány, a fogházjavító mozgalom egyik alapvető művének szerzője írja egy helyütt: "A' büntető törvények célszerűségétől függ a' polgári személyek 's vagyonok bátorsága, de a' büntetési eszközök minőségétől a' büntetések sikere". A törvény-előkészítő deputatio tagjai tudván tudták ezt, s nem véletlen, hogy még Deák állásfoglalása is összecsengett ezzel. Kifejtette, hogy a büntetés körülményeit kell tisztázni ahhoz, hogy a bűncselekmények közti arányokat, a büntetési tételek rangsorát fel lehessen állítani.

Alkalmazott szabályait tekintve a börtönügyi javaslat semmivel sem maradt el a legendássá vált anyagi tervezet mögött. A legmodernebb elveket követte megoldásaiban; az előkészítés során, majd a táblai vitákban ugyancsak a külhoni tapasztalatok ismeretében polemizáltak a résztvevők. A börtönügyi plánum előkészítését előbb a negyvenöt fős deputatio teljes ülése, később a tizenkét tagú albizottmány végezte el. A büntetőjogi választmány munkáihoz nyersanyagul – az 1840. évi országgyűlés 5. cikkelye értelmében – az 1827-ben kiküldött deputatio által kimunkált tervezet szolgált volna. Valójában 1843-ra egy egészen új javaslat készült el: új felfogásban, új alapelveiben és új konkrét megoldásait illetően. A büntetési rendszert – és ezzel egyetemben a büntetés-végrehajtást – pedig gyakorlatilag forradalmasította az az elvi döntés, miszerint a büntetések közül a szabadságvesztésen kívül lényegében minden büntetési nemet száműztek. A választmány az eddigi feudális (ahogyan ők nevezték a korszerűsítési erőfeszítéseket: "dolgozó") rendszert elutasította, s hosszas viták után a pennsylvaniai (magány-)rendszer mellett tette le a voksát. Ezzel az 1843-ban országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslat Európa legkorszerűbb büntetés-végrehajtási jogszabály-tervezetei közé emelkedett.

A börtönügyi tervezet az eddigi irodalomban szinte teljes egészében beleolvadt a büntető javaslat méltatásába, holott, mint említettük már, egy teljesen különálló munkáról volt szó. (Már amennyiben persze különálló lehet a büntetések végrehajtásáról szóló jogszabály a büntető anyagi rendelkezésektől.) Az elvi tételeket kidolgozó hét fős bizottság javaslata

nyomán a választmány plenáris ülése elfogadta azokat az alapvető princípiumokat, melyekre alapozva a börtönügyi alválasztmánynak a szövegtervezetet el kellett készítenie. Megjegyzendő, hogy a börtönügyi kérdések körül a deputatióban kevés vita bontakozott ki. Egyhangúlag fogadta el a választmány a küldöttség javaslatát arra nézve, hogy a szétszórt, uradalmi, vármegyei, és városi tömlöcök helyébe kerületi börtönöket állítsanak fel. Indítványozták a befogott, de még el nem ítélt foglyok elkülönítését is a már megítélt raboktól. Maga a hét fős bizottság a pennsylvania vagy az auburni rendszer közötti választást indítványozta, amiből némi polémia után (Eötvös a hallgató rendszert pártolta, Deák mindkét szisztémát kipróbálásra ajánlotta) az előbbi mellett döntöttek. A magányrendszerrel kapcsolatos aggályokat (ti. hogy a rabok elmeállapota megromlik a magánzárkákban) részben a rezsim szigorúságának enyhítésével, részben pedig a munkakényszer bevezetésével látták csillapíthatónak. Támogatólag nyilatkozott a plénum a fiatalok (a tizenhat év alatti bűnösök) külön megszervezett "javító iskolájáról", az alválasztmányra bízván a döntést, vajon a kerületi börtönökhöz, avagy a törvényhatósági fogházakhoz kívánja-e csatolni ezen intézményeket. Leszögezték, hogy a munkakényszerrel kapcsolatosan szakmányt kell megállapítani a rabok munkabérének kiszámításához, s a rabokat illesse meg az általuk megtermelt javak értékének bizonyos hányada. Igaz, a liberálisok törekvése a rendektől függő börtönügyre nem vezetett sikerre (ugyanis leszögeztették, hogy a börtönfelügyeletet végezni köteles Központi Bizottság a Helytartótanács részeként működjön), mégis: döntés született a börtönök évente legalább egyszer történő ellenőrzéséről.

Az 1842. január 2-án megválasztott börtönügyi albizottmány előtt tehát nem állott különösképp nehéz feladat. Az elvek tisztázottak voltak, lényegében csak a konkrét részletszabályozás formába öntése várt rájuk. Talán ezért is a kissé talán furcsa névsor: Dusán Hermán, Dubravitzky Simon, Fogthü János, Hertelendy Miksa, Kollárik István, Lengyel Pál, Olgyay Titus, Pálóczy László, Pajachevic János, Pitrof János, Zichy Ödön, Mednyánszky Alajos elnökle mellett. Az alválasztmány tagjai között a fogházjavító mozgalomban szót kértek közül senki sem kapott feladatot! Ami persze nem jelentette, hogy az elkészült tervezet vitáiban ne adtak volna hangot nézeteiknek. (Pontosan öt hónap alatt június másodikára készült el a munkálat.) A börtönügyi plánomot november 14-én tüzték napirendre és november 19-én a jegyző már ráírhatta az aktára: a börtönrendszer vitája befejeztetett.

A választmány a büntetőjogi tervezeteket az 1843. június 5-i ülésében terjesztette a diéta elé. A kerületi ülések tárgyalásai élesen radikális, majdnem hogy forradalmi hangulatban zajlottak. Sőt, bármilyen

furcsának tűnik is a megállapítás: egyértelműen radikálisabb volt az ülések légköre, mint magában a választmányban. A kerületi börtönök tervezett szisztémáját, a fogházjavítás koncepcióját vita nélkül fogadta a követek gyülekezete, "mint a választmány által is ajánlott, egyetlen ellenszavazat nélkül, közfelkiáltással elfogadtatott". A hét kerületi ülés lehetővé tette, hogy az alsótábla tárgyalásait rövidebbre fogják: mindössze négy alkalommal foglalkoztak csak a rendek a börtönügyi javaslattal. Az alsótábla szeptemberben elkészített üzenetét a főrendek november 3-án vették tárgyalásba. A főrendiházi vita széleskörű általános polémiaival kezdődött. Ebben kétségtelenül része volt annak is, hogy a büntető anyagi javaslatot megelőzve tüzték napirendre, ily módon a büntetéseknel egyébként fölbukkanó, s egyébként a büntető anyagi jog terebélyében tartozó kérdésekről egyéb korábbi időpontban nézeteiket kifejteni a báróknak még nem volt alkalmuk. Annak ellenére, hogy nem történt egyéb, mint a kerületi ülések és az alsótábla vitáinak más körben történő megismétlése, az eszmecsereben figyelemreméltó a szakmai tájékozottság. A felszólalók többsége ismerte a külföldi szakirodalom legjelesebb darabjait, a hivatkozott büntető intézetek számszerű eredményeivel és statisztikáival érveltek, többen személyen is látogattak meg börtönöket. Angol, francia és főként német intézeti tapasztalatok Mittermaier, Howard és Julius eszméi támogatták a főrendek állításait.

A táblák közötti egyeztetés hat üzenetváltáson keresztül folyt, míg végül mindkét fél számára elfogadható kompromisszumos megoldás született. A rendeknek le kellett mondaniuk az azonnali átalakításról, csupán mintabörtönök felállításáról döntöttek, ami értelemszerűen egy hosszabb átmeneti szakaszt tételezett az új büntető rendszer bevezetésében. Ezzel valójában a börtönrendszerre vonatkozó javaslat elbukott. A mintabörtön eszméje egyfelől megkérdőjelezte a törvény szükségességét (érdemes-e egy-két börtön kedvéért külön törvényt alkotni?), másfelől jelentősen meggyengítette az anyagi javaslat pozícióit is, hiszen értelmét veszítette a szabadságvesztés-büntetésre (s különösen a magányrendszerre) épített büntetési rendszer: hiányoztak a végrehajtás feltételei, a polgári börtön.

A feliratot lényegében már feleslegesen fogalmazták meg: mint ismeretes az uralkodó a börtönrendszerre vonatkozó javaslatot elutasította. Hivatkozásának alapja éppen az volt, hogy a börtönrendszer tervezett megváltoztatása (a mintabörtönök felállítása) adminisztratív úton is megoldható, önmagában nem igényli a törvényi kereteket. Az 1843. évi börtönügyi javaslat bukása ellenére is kora kiemelkedő törvény-előkészítési terméke volt. A kudarc ráadásul nem is olyan hangsúlyos, mint a büntető törvénykönyv vagy a büntető perrendtartás esetében, hiszen a

börtönügyi plánum elnyerte mindkét tábla hozzájárulását, s csak a bécsi kormányzat ellenállása (no meg a másik két javaslat visszavetése) akadályozta meg törvényé válását.

A tervezetet nem értékelhetjük megfelelő módon, ha nem körvonalazzuk a feltételeket, melyek közül a szövegezők dolgoztak. A plánum csak úgy, mint a javaslatok ismertebb, anyagi jogi és eljárási része, a reformkor parttalan lelkesedésében, töretlen optimizmusában született. A fogházjavító mozgalom résztvevői (s ennek nyomán a tervezet törvényi megfogalmazói) mindent tagadtak, ami a feudális tömlöcügyet jellemezte, vadonatújait követeltek minden kérdésben. Nem kötötte a szellemi szárnyalást semmi; a már meglévőt megsemmisítendőnek, a vágyottat alapoktól újonnan építkezendőnek ítélték. A börtönügy kérdését többségükben tisztán szellemi oldalról közelítették: eszmék és modellek alapján szerkesztettek jogszabályt. Minden "földhözragadt" korláttól mentesen képzelhették el a szerintük tökéletes szisztémát. Nem átalakítani, hanem teremteni akartak. Politikusok voltak, reformerek, társadalmi gondolkodók: politikusok, nem pedig tömlöcfelügyelők, rendőrök, börtönigazgatók vagy kriminológusok. A realitás messzetűnt, előtérbe került az illúzió. A mélységes emberséggel, a fogházjavítók humánus érveivel, Európa fejlettebb részének tapasztalataival átitatott tervezetben saját közvetlen észlelések hiányában a logikai érvelés győzedelmeskedett. Így nem juthatott diadalra Deák megfontolt indítványa sem, hogy ki kellene próbálni a döntés előtt mindkét rezsimet. A többség meg volt győződve a magányrendszerű szisztéma különvalóságáról. Hogy a börtönépítkezések esetleges realizálása Magyarország valamennyi, fejlesztésre szánt adóbevételét és tartalékát felemészthette volna, nem volt szempont. Így történhetett, hogy mikor a magányrendszerben épülő börtönök létesítése mellett döntöttek a rendek, még a börtönépítkezési költségeket sem ismerték. A valóban európai (amerikai) színvonalú (tervezett) börtönök szolgáltatásai – úgy mint élelmezés, egészségügy, szálláskörülmények, oktatás, munkavégzés – a legfelvilágosultabb elme igényeit is kielégíthették volna. Hogy ez messze felülhaladta volna az ország dolgozó népességének életszínvonalát? Ez megint csak a valóság figyelmen kívül hagyandó béklyójaként tűnt meg a szerkesztőknek. A plánum szerzői lelkesedéstől telve nyúltak az amerikai viszonyok között kifejlesztett modellekhez, melyeket eszményi mintaként alkalmazva próbáltak rá a magyar valóságra. A legtökéletesebbet, a legmodernebbet, a legértékesebbet szerették volna megalkotni. Az lett volna csalódást keltő, ha nem ez történik.

Amúgy a magyar büntetés-végrehajtásra bizony ráfért a megújulás. Különös szükségét látta ennek a tömlöcügy, mely nehezen lelta helyét a

feudális büntetés-végrehajtásban, s éppen ezért a lehető legalkalmazkodókészebbnek mutatkozott a büntetés-végrehajtás területén. Nézetünk szerint a 43-as javaslat börtönügyi részének talán legnagyobb érdeme, hogy a modern szabadságvesztés-büntetés fogalmát bevezette a magyar köztudatba, a magyar politikai és végrehajtási "közvéleménnyel" megismertette a börtönügy legújabb elveit, követendő modelljeit. Sikerült egy következetes büntetés-végrehajtási terminológiát kimunkálni, mely előfeltétele volt egy régi követelésnek, a differenciált elkülönítésnek. A tervezet nagy hangsúlyt fektetett az elítéltekkel való humánus bánásmódra. Egységes, az egész országban egyöntetűen bevezetendő rendszert javasoltak a liberális politikusok, az egyenlőség és bizonyos keretek között az emberi szabadság védelmével. A kormányzati visszaéléseket kerülendő, pontosan rögzítették a büntetés-végrehajtási igazgatás kereteit, az egységes végrehajtás érdekében a börtönök felügyeletének szabályait. Éppen keletkezésének fent vázolt körülményei miatt a 43-as börtönügyi javaslat lényegében kortalan. Ha eltekintünk a technikai változtatásoktól, kisebb módosításokkal talán még ma is alkalmazható lenne. Ez a plánum egy jogszabályi keretek közé kényszerített magas színvonalú eszmei mű. Európa egyik "csúcsmínőségű" jogalkotási terméke, melyet korabeli összes elérhető európai büntető törvénykönyv és börtönszabályáttanulmányozásával fogalmaztak meg.

Az 1843. évi börtönügyi javaslat polémiája volt az első nagy, mindenre kiterjedő elvi jogalkotási vita a tökéletes börtönrendszerről. Ennek kapcsán születtek meg az első részletes modern börtöntervek országos intézetekre (Cassano, Zitterbach, Graefl munkái). A fogházjavító mozgalom és az 1843-as viták nagy erénye volt továbbá, hogy az egységes intézeti hálózat, az egységes börtönrendszer meghonosításának eszméje részévé lett a magyar politikai és tudományos közgondolkodásnak. A reformkori fogházjavító mozgalomnak köszönhetjük, hogy megelőzhattük még a német büntetés-végrehajtási praktikumot is: ott ugyanis csak 1923-ban tették meg a lépéseket a börtönügy egységesítésére. (Persze közrejátszott ebben az a tény is, hogy az 1871. évi német Strafgesetzbuch a tagállamokhoz utalta a börtönügyet, ami meglehetősen tarka képet eredményezett a büntetés-végrehajtás német palettáján.)

A fogházjavító mozgalom országos agitációja és az 1843. évi börtönügyi javaslat munkálatai, az országgyűlési ügyvé vált börtönrendszer-kérdés nem volt haszontalan, jóllehet országosan gyakorlati eredmény nélkül zárult. Annál nagyobb hatással volt a vármegyei börtönügyre. Miután a börtönügy a közigazgatás része volt, az állam a városokra és vármegyékre hártotta a büntetés-végrehajtás feltételeinek megteremtését. A vármegyék pedig, fogékonyan az újra

egymás után fogtak bele korszerűsítésekbe illetőleg új börtönépületek emelésébe. 1836-ban Komárom megye magánrendszerű börtön építésére, 1840-ben Nógrád vármegye panoptikus fogházépület emelésére nyújtotta be a Helytartótanácsához kérelmét. Számos vármegye hagyományos tömlőcét dolgozóházzal egészítette ki. Ez persze az összképen vajmi keveset változtatott, ám annak bizonyítékául szolgált, hogy a modern börtönügy eszméje talajra lelt Magyarországon.

VI. Az országos intézeti hálózat kiépítése és a börtönügyi modernizáció a századfordulón

Az 1848/49. évi szabadságharc leverése után bevezetett diktatórikus kormányzat a magyar közigazgatást és igazságszolgáltatást osztrák belügyként tekintette. Osztrák közigazgatás, osztrák szabályok szerint, osztrák jogalkotás és osztrák hivatalnokok, osztrák igazságszolgáltatási modell és osztrák mintájú börtönrendtartások jellemezték a korszakot. Az 1852. évi osztrák Strafgesetz és annak kísérő rendeletei a legközvetlenebb, legdirektebb "jogharmozást": valósították meg: Magyarországon életbe léptették az osztrák büntető jogszabályokat. Az 1852. évi Strafgesetz az osztrák büntetőjogban az 1803. évi büntető törvény óta amúgy polgárjogot nyert szabadságvesztést a halálbüntetés mellett fő büntetési nemé tette. Ez a büntetés-végrehajtás központi igazgatását meglehetősen nehéz helyzetbe hozta. Igaz ugyan, hogy Ausztriában a XIX. századra kialakult már a fegyintézetek és dologházak átfogó, az egész országra kiterjedő hálózata, azonban a több tucatnyi, rendelkezésre álló büntetés-végrehajtási intézetet is kevésnek ítélte meg a császári kormányzat. A szabadságvesztés-büntetés térnyerése nyomán, általános törvényi elfogadásának realizálására lázas intézetalapítási hullámnak lehetett szemtanúja a kortárs szemlélő. (Stein és Garsten, 1851; Wiener Neudorf, 1854; Suben, Lankowitz és Wallashisch-Mezerits, 1855; Lemberg, 1856; Karthaus, 1857 és végül Müräu, 1858). Hét esztendő alatt tíz új intézetet állítottak fel Ausztriában és az örökös tartományokban, hogy végrehajtható legyen a törvény.

Magyarországon 1852-ben nem volt országos fegyintézet, a szabadságvesztés-büntetés végrehajtására alkalmas büntetés-végrehajtási intézet még kevesebb. A csupán megyei tömlőcökkel, a néhány reformkori kezdeményezés eredményeként épített börtöntől eltekintve alig tucatnyi férőhelyes feudális carcerrel rendelkező megyei hatóságok nem tudták volna végrehajtani a Strafgesetz intézkedéseit. A Habsburg-kormányzatnak most kellett bepótolnia elmaradását: az évszázada elmulasztott

intézetlétesítési tervet néhány esztendő alatt kellett végrehajtani, amennyiben komolyan hitték a büntető törvény végrehajtását. 1854 és 1858 között Magyarországon hat országos fegyház nyitotta meg kapuit. Illaván, Lipótváron, Vácott, Munkácson, Mária-Nosztán és Nagyenyeden alakították ki az országos hálózat csomópontjait. A már korábban is börtönként működő szamosújvári várat is az állami fegyintézetek sorába emelték. Horvátországban Lepoglaván és Zágrábban nyitlak fegyházak.

Az új magyarországi fegyházak egy kivételével korábbi, más célú, úgynevezett egyetemes intézet keretein belül létesültek. A korabeli felfogásnak megfelelően az egyetemes intézmények között nem a különbségeket, hanem az azonosságokat szemlélték. Az általánosság tette hasonlatossá a tébolyda, az árvaház, a kollégium, a kolostor, a kaszárnya és a börtön formai külsőségét: az elzártsgot, a fegyelmet, a szabályozottságot. Egy pillanatnyi kétely sem merült fel a börtönügyi kormányzatban a helyes megoldást illetően: már nem működő egyetemes intézmények falai közé telepíteni a börtönt. Az osztrák börtönügyben egyenesen alapvető elv szintjére emelkedett az egyházakkal és rendekkel kialakított szerződéses kapcsolat a büntetés-végrehajtásban. Egyedül a nagyenyedi női fegyház épült modern tervek szerint.

Ezzel az akcióval a legnehezebb problémát leküzdötte a börtönigazgatás központi vezérkara: volt már hová beutalni a Strafgesetz értelmében szabadságvesztés-büntetésre ítélt fegyenceket. Ami azonban hiányzott: a modern nyugat-európai börtönügyi elvek és eljárások átvételére alkalmas keret. A várak, kolostorok falai nem engedték meg a humánus elhelyezést és kezelést, szerkezetükben alig volt meg a munkáltatás megszervezéséhez szükséges építészeti feltétel. A magyarországi országos hálózat nem a modernizálás lépcsője volt, csak tűzoltó megoldás. Sőt éppen a későbbi korok börtönügyi modernizációjának lett gátja azáltal, hogy évtizedekig a más célú építmények átépítése-átépítgetése nyelte el a hatalmas költségvetési támogatást. S emellett a börtönrendszer egészét e néhány országos intézet léte alig érintette.

A nagy reformmunkálatok a kiegyezés második liberális generációjára maradtak. Horvát Boldizsár börtönügyi programja a jogalkotás és a börtönügyi feltételrendszer modernizációjának kimunkált tervezetét tartalmazta, Csillag László és Tauffer Emil európai tapasztalatok útján szerzett ismeretek felhasználásával. Csemegi Károly, az első magyar büntető törvénykönyv kidolgozója hasonlóképpen európai mintákat vett alapul: előterjesztése szerint minden fontosabb büntető törvénykönyvet megolvasott s szintetizált. Az 1878:5. tc., a Csemegi-kódex börtönrendszere az akkori legmodernebb büntető

törvénykönyvekkel azonos színvonalú volt. (Mondhatnánk: sikeres jogharmonizáció terméke a törvénykönyv, technikai feltételek nélkül Meghonosította az ír fokozatos rendszert, rendelkezésre álló kellő számú magánzárkák és közvetítő intézetek nélkül) Elévülhetetlen érdeme azonban, hogy keretet biztosított a fejlődéshez! Jellegzetes példája lett annak, amikor a jogharmonizáció kényszerítette ki az átalakulást és a reformokat.

Az 1905 szeptember 3-án megnyílt VII. nemzetközi börtönügyi kongresszus Budapesten tartotta tanácskozásait. "A kongresszus, mely úgy a külföldi kormányok képviselőinek, mint a szakférfiaknak számát tekintve méltóan sorakozott az előző börtönügyi kongresszusok mellé, minden tekintetben eredményesnek mondható. A kitűzött kérdések megvitatása a résztvevők élénk érdeklődése mellett történt s a kongresszusnak minden kérdésre nézve sikerült kielégítő megoldásra jutnia. A külföldi vendégek, kiknek tiszteletére több ünnepély rendeztetett, a legnagyobb meglepéssel és elismeréssel hagyták el a kongresszus záróülését."

A siker mögött nem csak a kongresszus szervezőinek munkája állott, hanem az igazságügyi tárca évtizedes, következetes küzdelme is a börtönügy modernizációjáért. Az 1867-ben megörökölt, a feudális tömlőcöztetési gyakorlatot valló és tükröző fegyintézeti személyi állomány és technikai feltételrendszer kitaró átalakítására, a korszerű polgári börtönügy jogszabályi feltételeinek megteremtésére, a modern fegyintézeti börtön-és fogházhálózat életre hívására, az őrszemélyzet szemléleti átalakítására és képzésére. A múlt század utolsó negyede és a századforduló hatalmas börtönkorszerűsítési programok megvalósításával telt. 1883-ban létesítették a kishartai mezőgazdasági jellegű közvetítő intézetet. 1885-ben (igaz némiképpen a szegedi nagy árvíz által kialakított kényszerhelyzetre is reagálva) nyitották meg a "csillag-rendszerű" Szegedi Kerületi Börtönt. 1886-ban adták át a sopronkőhidai fegyintézetet, 1892-ben a Budapesti Törvényszéki Fogházat, 1896-ban pedig Budapesti Gyűjtőfogház is megkezdhette munkáját. A századfordulóhoz közeledve egyre több járásbíró és törvényszék mellett emeltek korszerű, a legfrissebb követelményeknek is megfelelő börtönöket és fogházakat. Az igazságügyi tárca a büntető törvénykönyv kibocsátását követően aprólékos szabályozással rendezte a fegyházak, börtönök és fogházak működését. Megkezdődött a börtönügyi szakképzés, előkészítették az Igazságügyi Országos Megfigyelő és Elmeógyógyító Intézet megnyitását. Rendezték a rabmunkáltatás helyzetét, felszámolták a vállalkozói formát, meghonosították az állami kezelést. Megszervezték a rabmunka technikai körülményeit, (szövízüzem, nyomdaüzem, stb.), meghonosították a mezőgazdasági munkát. 1873-ban Budapesten létrejött az első

rabsegélyező egyesület, s ezzel útjára indította a patronage mozgalmat, melyet a költségvetés jelentős mértékben támogatott.

Az 1905. évi börtönügyi kongresszus budapesti tanácskozása e hatalmas munka diadalának elismerése is volt egyben. A világ legtekintélyesebb börtönügyi szakemberei cseréltek eszmét e néhány nap alatt Budapesten, a tudomány és a praxis világából jöttek egyaránt. Intézeteket látogattak meg, tudósokkal tanácskoztak, gyakorló börtönügyi szakemberekkel vettek részt tapasztalatcserén. S e tudós és kiváló társaság elismeréssel szólt a magyar börtönügy állapotáról. A kongresszus sikere nagy hatással volt a börtönügy további sorsára is. Valóság lett, mit Finkey Ferenc a kongresszus üdvözléseként megfogalmazott: "Reméljük, hogy a börtönügyi kongresszus végre elhatározásra sarkallja igazságügyi kormányunkat a tekintetben is, hogy az anyagi büntetőjog, a Btk. 15 év óta vajudó novellájának ügyét diadalra juttassa, vagyis a börtönügy reformja, az e körül kifejlődő eszmeharca megérleli büntetési rendszerünk kívánatos reformjának kérdését is, mert épen a börtönügy javítása, illetőleg a Btk. börtönrendszerének szigorú és teljes végrehajtására irányzott kísérletek fogják reávetetni az igazságügyi kormányt arra, hogy a Btk. mai büntetési rendszere is okvetlenül reformálandó vagy legalább is jelentékenyen módosítandó". S valóban: néhány esztendő múltán valóság lett a novella, vele együtt a büntettesek differenciált kezelésének jegyében fiatalokúak ügyének rendezése, a próbára bocsátás, a büntetés feltételes felfüggesztésének intézménye. Ezt követte a potenciális bűnelkövetőkkel szemben megszerkesztett büntetőjogi "törvénycsomag" egyik eleme: a közveszélyes munkakerülőkről rendelkező törvénycikk (dologház), majd a két háború között a visszaeső bűnözők elleni speciális szankció-nemként a szigorított dologház. Az európai büntetőjogi reformiskolák hatása alatt a századforduló tudományosságának európai konklúziói megfogalmazódtak a magyar büntetés-végrehajtásban is, úgy mint az egyszerűsítés és a specializáció. Elfogadottá vált, hogy nem a sokfokozatú, nagyszámú szabadságvesztés-nemmel rendelkező szisztéma a célra vezető, hanem az elkövetők differenciált kezelése, különválasztott elhelyezése. (Az 1889. évi olasz, az 1902. évi norvég és az 1927-es német büntető törvénykönyv már csak két-három büntetési nemet ismert, de külön helyezték el a rövid időre elítélteket, a visszaesőket, a megrögzötteket, az abnormálisokat, a fiatalokúakat, a nőket.)

A büntető-jogalkotás mellett nem csak a szűk értelemben vett büntető-jogtudomány gazdagodott e törvényeket előkészítő elméleti polémiák során, hanem a börtönügy elmélete és gyakorlata is. A VII. nemzetközi börtönügyi kongresszus a börtönügyi tudományosságnak legalább olyan fellendülését hozta, mint amit a kiegyezést követő idők

szédítő lehetőségei indikáltak. Az uralkodó pártfogó magatartása, az igazságügyi tárca támogatása bizonyította, hogy az állam számára igenis fontos a modern és humánus börtönügy kialakítása és fejlesztése; a nemzetközi sikere pedig újabb ösztönzést adott a hivatalos segítség intézményesítésének. Igaz, a világháborút követő trianoni döntés szétzilálta a szisztematikusan kiépített, az egész országhatárat lefedő hálózatot, de az alapok megvoltak ahhoz, hogy a századfordulós elismerésnek megfelelően álljon talpra a büntetés-végrehajtás.

Finkey Ferenc 1930-ban meglegezővel írhatta le az alábbi sorokat az 1929-ben közzétett, "Alapszabályok a foglyok kezelésére" (az első "európai normák") szóló egyezmény kapcsán, hogy: "Örömmel emelhetem ki, hogy ezek a minimális követelmények, melyeket a Szabályzat összeállít (az igen kis fogházak lehető megszüntetése, az éjjeli elkülönítés szigorú keresztülvitele, a munkára, rendre, erkölcsös életre nevelés, a fokozatos magánnevelési rendszer, egészségápolás, a kiszabadultak körüli patronage, stb.) a magyar börtönügy jelen állapotában, ha nem is kivétel nélkül, de sok részben meg vannak valósítva, sőt több kérdésben a magyar börtönügy előbbre van azoknál."

* * *

Az itt következő tanulmányok a magyar börtönügy fejlődésének egy-egy mozzanatáról számolnak be. Közös bennük, hogy valamennyi a büntetés-végrehajtás jellemző pillanatait, reformok lépcsőit illusztrálja. A késő középkori börtönregulák megalkotása, a börtönépítés, a szabadságvesztés-büntetés kiterjedt alkalmazása a feudális büntetési rendszerben a maga korában legalább oly reformértékű volt, mint az új börtönrendszerek meghonosítása vagy a reformkori fogházjavító mozgalom hatására létesített rabdolgoztató ház; a sopronkőhidai fegyintézet vagy a szegedi "Csillag" épp úgy a századforduló modern áramlatait jelképezte, mint korunk jellemző újítása, a félig zárt modell. Közös továbbá a tanulmányokban, hogy azok szerzői egyetemi hallgatók (voltak), s munkáikat valamennyien országos konferenciákon mérették meg, sikerrel. Mindannyian a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék mellett évtizede tevékenyen dolgozó Börtönügyi Szeminárium tagjaiként kezdtek foglalkozni a büntetés-végrehajtási jog történetével, tudományos kérdéseivel. Közös bennük továbbá, hogy többségük a doktori diploma megszerzése után is tovább folytatta a tudományos munkálkodást: egyetemi oktatóként, Ph.D. munkájukon dolgozó doktorandákként,

munkájukat a praktikumban végző szakjogászokként. Tauffer Emil és Pulszky Ágost egyetemi hallgatókként jegyezték a magyar börtönügyi tudományosság még ma is alfajaként tekintett művüket a magyar börtönügy elméletéről, történetéről és "jelen" állásáról. Akárcsak Bónis György, Degré Alajos, Hegedűs Géza, Meznerics Iván a jogtörténeti és büntetőjogi szemináriumok keretében. E tanulmánykötet, bár nem léphet a legendás Angyal-szeminárium vagy Eckhart Ferenc szemináriumi kiadványsorozatainak nyomába, alig titkolhatóan követni kívánja a nagy elődök koncepcióját: a kiváló egyetemi hallgatók kutatási eredményeinek közzétételét.

A SZABADSÁGVESZTÉS-BÜNTETÉS A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A FEJEDEMI ERDÉLYRE

A szabadságvesztés-büntetés évszázadokon keresztül nem játszott jelentősebb szerepet a büntetési nemek sorában. Ennek egyik oka az volt, hogy a jobbággyokkal szemben – hiszen inkább a munkájukra volt szükség – nemigen szabtak ki börtönbüntetést. A nemesek esetében főleg csak politikai bűncselekmények elkövetése esetén került sor a szabadságtól való megfosztásra.

Jóllehet a klasszikus értelemben vett börtön megszületése a polgári korszakhoz kötődik, ám már jóval korábban, a XIII-XIV. században találkozunk szabadságvesztés-büntetéssel Erdélyben. A kor településrendszerét tekintve, Erdélyben központi szerepük a városoknak volt, így a kifejezetten szabadságvesztés-büntetés céljaira épített börtönök is itt jelentek meg először, majd ezt követően került sor alkalmazásukra megyei viszonylatban is. Magyarországon nem centrumok a városok, politikai jelentőségük is kisebb, így a városi jellegű intézményeknek sem volt akkora hatása az általános jogrendszerre, mint Erdélyben. Ennek folytán e területeken később került sor a börtönbüntetés bevezetésére, a börtönök felállítására.

I. A fogva tartás helye, börtönök építése

A szabadságvesztés-büntetés kiszabását megnehezítette az is, hogy elenyészően kevés volt a rabok tartására alkalmas börtön. Ez utóbbi kiküszöbölésére találkozunk Erdélyben olyan országgyűlési határozatokkal, amelyek úgy rendelkeztek, hogy tömlőc hiányában a foglyokat a fiskális várba kell vinni, illetve őrzésükről megfelelő helyen a falubelieknek kell gondoskodniuk. A (Gyula)Fehérváron 1643. április 24.-május 21-ig tartott országgyűlés törvényei szerint: "Jelentik azt is sok

helyeken lévő atyánkfiai, hogy mikor latrot kaphatnak, nincs hová vinniük tartásnak okáért. Concludáltuk azért, hogy ennek utána az olyan malefactorok vitessenek az fiscus közelb való váraiban, ugy mindazonáltal, hogy mikor ismét akarják, vitethessék ki minden fizetés nélkül az törvény tételre s büntetésre. Az enyedi uraink peniglen az előbbi mód szerént az fejérmegyei törvényes székek előtt tartozzanak nyolczad nappal az malefactort tömlőczökbe bévenni."¹

Az Approbata Constitutiok szerint "A mely gonosztévőket a tiszték, vagy mások is, kiknek incumbál; és az ország törvénye arra való szabadságot engedett, megfogván, ha a tisztéknek arra alkalmas helyek nincsen; a fiskális várakban és a kerített mezővárosokban is, az hol arra illendő fogházak és tömlőczök szoktanak lenni, tartozzanak bevenni ..."²

A XVIII. század folyamán már születtek olyan jogszabályok, amelyek tömlőc, illetve fogolyház építését rendelték el. "Raboknak tömlőcről, és azokhoz porkoláb hajduk tartásáról" szolt az 1610-1718-as Marosszéki Constitutió. Ennek megvalósítását egyrészt az sürgette, hogy a faluknak sok kárt és gondot okozott a rabok faluról falura való szállítása és az azokról való gondoskodás, másrészt gyakran előfordult, hogy a rabok megszöktek. Ezen articulus alapján a "nemes Szék" kötelessége volt, hogy a gubernátor medgyesfalvi udvarában a tömlőcön kívül kalitkát is építtessen.³

Tömlőc építését rendelte el 1680-ban egy Küküllő megyei Constitutio is: "Vármegyénkbeli Rabok tartásának helye lévén a Darlatzi Tömlőcz: végeztük közönségesen, hogy annak restaulására, és épülésére rendyenenk V. Ispán atyánkfiai elegendő Fát, és munkásokat a Falukról, ha mely Falukbéliiek admonitusok lévén, contumacia ducti, el-mulatnák tizenkét forintig tégyenek Executiót azokon."

A kivitelezésre is vonatkozó szabályozást tartalmaztak az 1649. évi Kőszeg városi statútumok. Addig a város préháza szolgált a fogva tartás helyéül, ám ez már erősen megrongálódott. Így egy új fogolyház megépítését tartották szükségesnek, méghozzá két emelettel. A foglyokkal való bánásmódról is tanúskodik e statútum annyiban, hogy az első szinten az "alább való foglyok" kaptak helyet, akiket azelőtt a tornyokban őriztek, amelyek azonban télen rendkívül hidegek voltak.⁴

¹Erdélyi Országgyűlési Emlékek (EOE), szerk. Szilágyi Sándor, Budapest, 1875-1898, X. 361. o.

²Approb. Const. III.R. XLVII. Cz. 16. cz.

³Corpus Statutorum Hungariae Municipalium. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Összegyűjtötték, felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. (C.S.) I-V., Budapest, 1885-1904., I. 73. o.

⁴C.S. V/2. 206. o.

Zólyom megyében az 1680-as statútumok szerint Zólyom városában tömlőcöt kellett építeni, és a gonosztevők őrzésére két hajdút fogadtak fel.⁵ Heves-Külső-Szolnok megyében 1682-ben Gács várát nevezték ki börtönhelyiségnek. A börtönőrök 6 forint bért kaptak.⁶ Máramaros megyében 1691-ben rendelték el, hogy a szigeti piac tájékán a viceispán építtessen egy jó erős tömlőcöt.⁷ Az 1698. évi Ugocsa megyei statútumok alapján a megye költségén Királyházán és Nagy-Szöllős városában építettek fogházat.⁸ A gonosztevők megzabolázását elősegítendő mondta ki egy Békés megyei statútum 1716-ban, hogy Szeghalom városában tömlőcöt kell felállítani.⁹ Hasonlóan rendelkeztek 1725-ben Kassa városi articulusai is: "Sok praesumált rabok által fertelmességekre nézve, egy hasonlóképpen más illetlen dolgokra, a kik megestenek eddig, nézve igen szükséges, hogy a nemes város börtönháza iránt, az t.n. magistratus jó dispositiókat instituálni méltóztassék, és ott mellett lévő pusztával, azon házat angealtatni parancsoltassék, a n.köztség recommendálja."¹⁰

A XVIII. századtól kezdve egyre gyakoribbá vált a börtönbüntetés kiszabása. Magyarországon és Erdélyben egyaránt, rendszerint az úri kastélyok és a megyeházak pincéiben került végrehajtásra e büntetés. Az első országos fegyintézet felállítását Mária Terézia rendelte el, amelyet 1773-ban nyitottak meg a Pozsony megyei Szempe községben. Később Tallósra költöztették, ahol a kb. 80 helyiségből álló Esterházy kastélyt alakították át erre a célra. 1785-ben Szegedre helyezték, ahol javítóintézetként működött megszüntetéséig, 1832-ig. Országos fegyház létesült még 1786-ban II. József rendelete nyomán a szamosújvári várban.

II. A szabadságvesztés-büntetésre használt fogalmak a középkori Magyarországon

A szabadságvesztés-büntetésre használt fogalmak között szerepelt a leggyakrabban előforduló tömlőc és árestum¹¹ mellett, a börtön, a fogság (várfogság), illetve a toronyba zárás megjelölés. Tömlőc és árestum terminológiaiag nehezen határolható el egymástól. Azt azonban a

statútumok többsége alátámasztja, hogy a tömlőcöt a súlyosabb bűncselekményt elkövetőkkel szemben alkalmazták, míg az árestum könnyebb súlyú büntetési nem volt. Észrevehető eltérések voltak a végrehajtás körülményeit illetően. Az árestum morális, emberi körülmények között, általában a városházán került végrehajtásra. A tömlőc jelentette a klasszikus középkori foghelyet.

A tömlőc és árestum közötti megkülönböztetés nehézségét jelzi az az 1792-ből származó Bihar vármegyei statútum, amely e két elnevezést tulajdonképpen ugyanabban az értelemben használja: "Hogyha az ilyen lopva, vagy erőszakkal bánó cseléd nemes embernek fizetéséből, és egyéb vagyonjából a behajtó pénz és 12 Rft ki nem telne, az olyatén személy mint a közjót megsértő gonosztevő úgy tekintvén, azonnal a nemes vármegye tömlőczében kiseréssék és ott egy hónapi árestommal büntetessék ... Az olyan éjtszakai kártévők, akik lóra ülven s a jószágot rakásra füzvén, keresztül hordozzák a vetéseken, s ha a kerültől észreveszik, elnyargalnak eképen büntetődnek. Ha a gazda maga ilyen törvénytelenységben találta, a marháját elveszti, ha pedig a fia vagy cselédje, a kárnak megtérülésén kívül 50 pálczát, ha nemes ember a fiu vagy cseléd, a nemes vármegye tömlőczében 3 hónapi árestommal szenvedjen."¹² Turóc megye 1795-ben kiadott statútumaiai viszont arra engednek következtetni, hogy a szabadságvesztés-büntetésre használt megnevezések nemcsak fogalmi eltérést jelentettek. E szabályozás értelmében a politikai bűncselekményt elkövetők büntetése árestom volt, míg a gyilkosságban és a lopásban bűnösöket börtönbe zárták.¹³ A büntetési nemeket részletezi az 1797. évi Zemplén megyei statútumai: "... keresztvasra való zárás, az utolsó láncszemig is; egy és több napi sanyargatás, kenyeren és vizen, vagy a nélkül leendő árestom, a hosszabb árestomba megengedtetvén mindazáltal az test ereje megtartása végett a börtölés közben a husétel is ... Ha pedig valaki letett hitéről, becsületéről s nemesi parolájáról annyira megfélejtkezne, hogy a seregből elszökne, avagy elszökést próbálni merészelné, az olyan valamely alkalmas erősebben, egy s több esztendei rabságra s munkára ítéltetik ..."¹⁴

Felmerül a kérdés, hogy a különböző megnevezések nem utaltak-e valamiféle fokozati különbségre a szabadságtól való megfosztást illetően. Érdekes ebből a szempontból Szombathely város 1701-ben hozott statútumaia. Az adót nem fizető személyt a városházánál lévő áristomba zárták, és addig tartották ott, míg ki nem egyenlítette tartozását. Ha az

⁵C.S. IV/1. 460-460. o.

⁶C.S. II/1. 292. o.

⁷C.S. III. 206. o.

⁸C.S. III. 233. o.

⁹C.S. III. 276. o.

¹⁰C.S. II/2. 397. o.

¹¹Előfordul még, mint árestom, áristom. A carcer és az árestum terminológiájára vö. Mezey Barna: A tömlőc és fogság, In: Jogtörténeti Értekezések 3. 1990. 11. o.

¹²C.S. III. 437. o.

¹³C.S. IV/1. 878. o.

¹⁴C.S. II. 511-512. o.

ilyen ember elszökött, akkor duplán kellett megfizetnie az adót, vagy pedig, toronyba zárták, és így kényszerítették az adófizetésre.¹⁵

III. Őrzés és fegyelmezés

Magáról a szabadságvesztés végrehajtásának módjáról, természetéről, a tömlöcök, árestomok állapotáról kevés derül ki a XVI-XVIII. századi statútumaiokból. Találkozunk ugyan részletes szabályozással, mint például az 1588. évi kolozsvári statútumai a tömlöcről, fogságról és váltságról, vagy az 1728-as Tömlöczi Regulák ugyancsak Kolozsvárról, de ezek nem foglalkoztak a börtönben lévő valódi körülmények taglalásával, hanem főként a tömlöctartó kötelességeit írták le. Az 1588-as Privilegialis Executio Ciuitatis Colosvariensis szerint minden fogolynak, akit a tömlöc udvarába bevettek, 40 pénzt kellett fizetnie a bírónak. Ha valaki el akart fogatni valamely bűnöst, 4 pénzt kellett ezért fizetnie a közönséges poroszlónak. Ha a bűnös peresével megbékélt, "vagy pedig neki elegendő kezet vet", mielőtt a fogságba vitték, úgy a 40 pénzt nem lehetett leróni. "Holot penigh az Fogolynak allapottya nehez es nyomorusagos szokot lenni, annak okaert hogy az Törvény, es az igassagh kiszolgaltassek, minden fogoly akarminemü okert tartassek, de harmad napra az fotatasnak utanny, az kik következnek, ha az törvény napia lenne, az megh tartasnak meg magyarazasara es ertesere, az törvény szinire ki hozattassek, ha valamely olly nagy bantas el nem mulattya."¹⁶ Ha a felperes a törvénykezési napon nem jelent meg, akkor a bírónak joga volt a foglyot szabadon bocsátani. Ha a felperes nyomós indok miatt nem tudott megjelenni, akkor a bíró egy napra engedélyezhette távollétét. "Ha penigh az megh fogtato fel, idegen es küvül valo személy lenne, tehat az Biro tizen ötöd napot adgyon orszagh törvenye szerent, az fogolynak kihozatasara."¹⁷ Az 1602-es kolozsvári statútumai értelmében a korábbi idők gyakorlatát követve a jobbágyoknak nem kellett toronyváltságot fizetniük, ha valamely vétekért elfogták őket.¹⁸

¹⁵C.S. V/2. 355. o.

¹⁶C.S. I. 214. o.

¹⁷U.o.

¹⁸C.S. I. 249. o.

"Tömlöczi Regulák"

1728-ban Kolozsvár városa részletesen kidolgozta a börtönrendtartás szabályait. A "Tömlöczi Regulák"-hoz a tömlöctartónak, cselédjeinek és természetesen a raboknak is tartaniuk kellett magukat. A bíróság értesítése nélkül a tömlöctartó nem vehetett be és nem is bocsáthatott el rabot. A bevitt fogolytól el kellett venni kést, villát és minden egyéb vasszerszámot. A büntetésre váró rabot éjjel-nappal vasban, bilincsben kellett tartani. A tömlöctartó kötelessége volt, hogy minden reggel és este megvizsgálja a rabok lábain levő vasakat, valamint ellenőriznie kellett a tömlöcnek és valamennyi rabtartó háznak a falait, "fenekeit", ajtajait és zárait. Este és reggel szemügyre kellett vennie, hogy nem történt-e valamiféle ásás, vésés, továbbá, hogy a rabok nem rejtenek-e ágyneműjükben földet vagy követ. A magistratusnak jelentette, ha bármilyen rendellenességet tapasztalt. A tömlöchöz tartozó valamennyi szerszámra "gondot kellett viselnie", hogy azok közül egy se vesszen el, és szükség szerint számot tudjon adni azokról.

"Alamisna kérésre ha mikor Rabot kell ki kísérni, városi Rabot vigyen inkább ki, mint idegent: Aszt is ollyt, ki nem nagy vétekkal vádoltatik, és akinek elszaladása, vagy maga el reitése iránt a Tömlöcztartó is nem kételkedik."¹⁹ Mikor a tömlöctartónak a magistratus parancsára, vagy valamely fogoly ügyében el kellett mennie, akkor a rabokat helyükön vagy az alsó tömlöcben, illetve a fogházban "erős zár alá bé rekeszse".

"Rab Bironak ollyat tégyen, kinn a többi Rabok erőt ne vehessenek, és akinek vétke nem felett sulyos, mind magához a Tömlöcztartóhoz, mind a rabok vizgálatához, azok között igassagh szolgálatához értelmesebb, hűségesebb leszen."²⁰

A tömlöctartó a magistratusnak jelentette, ha a rabok nem engedelmeskedtek neki, vagy éppen "helytelen cselekedetre conspirálnának". A magistratus gondoskodott a vakmerő, további gonoszságokat elkövetni szándékozó gonosztevők megzabolozásáról.

A tömlöctartó fizetését nem egészíthette ki az előírtól magasabb összegű tömlöcváltság beszédese útján. Az őrzés költségeinek fedezésére az urak és a nemesség rabjainak egy forintot kellett fizetniük, ha a fogság a 30 napot nem haladta meg, ha pedig az 30 napnál tovább tartott, akkor naponta 5 pénzt szedtek be. A többi büntetésre váró rabnak naponta 5 pénzt kellett lerónia. Nem kellett tömlöcváltságot fizetniük azoknak, akikre testi büntetést szabtak ki. Ruháikat, javaikat sem lehetett váltságul elvenni.

¹⁹v.ö. Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez, II. kötet, Budapest, 1888

²⁰U.o.

Ha a rab az ítélet kimondása után eleget tett a törvényben foglaltaknak, akkor nem tartozott tömlöcváltással.

"Ha vagy T. Fő Biro Ur, vagy a Tanácsbeliek pro poenitentia edgy vagy két hétig valamely cselédgyeket, vagy valamely személyt bé tétetnek a fogságra, Azoktól semmit ne exigállyon. Ugy a mely személynek Tömlöcz Váltását vagy egészsen, vagy valami részében a Tanács concessállyá, a Tömlöcz tarto tartozik engedelmességgel lenni."²¹ Az erdélyi börtönök feletti főfelügyeletet II. József uralkodása alatt a Gubernium gyakorolta.²² Ezt illetően 1799. augusztus 16-tól kezdődően negyedévi jelentéseket kellett készíteni a börtönök állapotáról, amelyeket a kancelláriának kellett benyújtani.²³

Hasonló képet mutatnak a források a magyarországi helyzetről is. 1660-ban a Sopron városi statútumok úgy rendelkeztek, hogy minden város lakó polgárnak árestumba kerülésekor és szabadon bocsátásakor egyaránt, 4 magyar forintot kell fizetnie. A fogságba vetett idegen 8 magyar forinttal tartozott, kiszabadulásakor pedig, ennek a dupláját kellett lerónia.²⁴ Az 1676-os Bars megyei statútumok a Saskő várában lévő fogház őrzéséről szóltak. E szerint két őrt kellett felfogadni, akiknek évente 50-50 forintot fizetett a vármegye.²⁵

A rabtartás díját rendezte az 1690-ben született Szatmár megyei statútum: "Mínthogy szegény méltóságos ur Cároly László uram maga fizetett az tömlöcztartónak, az végre az tömlöcztartó ha csak két hétig tartotta is rabját ott, az egy forintot megvette, de már az ur holta után az nemes vármegye fizet az tömlöcztartónak, azért ha földet urak jobbágyoknak, szolgálóknak szófogatatlanságát három hétig tömlöczczel disciplinálják, ezután az olyantól csak 8 polturával²⁶ tartozik, de az 3 hét elmulván fogva tartja, egy forinttal tartozik az szabaduló rab az tömlöcztartónak."²⁷

Börtönőrök felfogadásáról határoztak 1697-ben a Pest-Pilis-Solt megyei statútumok. Az ör sikeres munkája esetén évente 40 forintnyi bért kapott, míg a mellé rendelt két hajdúnak a megye 3-3 forintot fizetett havonta.²⁸ A rabok jobb őrzését kívánta elősegíteni 1702-ben az a Pest városi statútum, amely a biztonságosabb őrzés érdekében rabláncok

²¹U.o.

²²Trócsányi Zsolt: Erdélyi kormányhatósági levéltárak, Budapest, 1973

²³Balás Gábor: Erdély jókora jogtörténete, 1540-1849, Budapest, 1979

²⁴C.S. V/2. 253. o.

²⁵C.S. IV/1. 402. o.

²⁶6 váltókracjár, illetve 2 garas

²⁷C.S. III. 198. o.

²⁸C.S. IV/1. 554. o.

készíttetését rendelte el.²⁹ 1734-ben Komárom megyében hozták azt a statútumot, amelynek értelmében a börtön biztonságára és rendjére felügyelő hajdúk közül egyet a megyeházára kellett küldeni, hogy annak a börtön felé eső oldaláról, magát a börtönépületet szemmel tarthassa.³⁰ Pest város 1736-os statútumai úgy rendelkeztek, hogy a 25 forintnyi árestumpénzt a város főőre és annak helyettese között kell felosztani.³¹ Besztercebánya 1611. évi statútuma szerint a városi polgárokat a többi gonosztevőtől elkülönítve kellett a börtönben elhelyezni.³²

1623-ban a Kassa városi articulusok a halálbüntetésre ítélt foglyok számára külön börtönház felállításáról intézkedtek.³³ 1698-ban már a börtönház három részre osztását látták szerencsésnek Kassán. A felső részt a concivisek számára tartották fenn, a középső részbe a nem concivisek kerültek, az alsó részbe pedig, a malefactorokat, tolvajokat, "halálra valókat" és az egyéb latrokat zárták.³⁴

IV. A foglyokkal való bánásmód, a rabtartás szabályai

Az elfogott boszorkányokról 1685. március 14-én Boér György tudósította az erdélyi fejedelmet: " ... még eddig, kglis uram, mind az boszorkányokra, mind peniglen az több rabokra szorgalmatosan vigyáztattam, mint rabokat kit kit a hol és mint találtam, úgy tartottam. Az boszorkányoknak ötét fen az tömlöczházban tartották, s most is ott vadnak, az háрма az tömlöczben; mind az nyolczat vas nélkül raboskodva találtam, ennek utánna ngod kegyelmessége, mit parancsol fellőlök."³⁵

Az 1728-as kolozsvári "Tömlöcz-i Regulák" szerint a raboknak adott alamizsnapénzt a tömlöcztartónak kellett őriznie, azt el nem pocsékolhatta. A perselyt csak hiteles személyek előtt nyithatta ki, és mindig fel kellett jegyeznie, hogy mikor mennyi pénzt vett ki, illetve tett be. A tömlöcztartónak kellett gondoskodnia a fa, a gyertya és a szén idejében való beszerzéséről is. A rabok pénzéből sem maga, sem cselédjei számára nem költhetett. Ugyanígy nem vehetett el azok kenyereiből, egyéb ételéből és italából sem.³⁶

²⁹C.S. IV/2. 607. o.

³⁰C.S. V/1. 482. o.

³¹C.S. IV/2. 710. o.

³²C.S. IV/2. 265. o.

³³C.S. II/2. 169. o.

³⁴C.S. II/2. 318. o.

³⁵EOE XVIII. 310-311. o.

³⁶l. Jakab i.m.

"Torbézlásra, vendégeskedésre a rabokhoz be járni semmi rendbeli személyeknek meg nem engedgye: Mindazáltal ha ki valamely Rab jó akarójával akarja közleni borbéli jó akarattját, edgy eiteligh,³⁷ de nem többet meg engedhet."³⁸ Égetett borból egy polturánál általában nem kaphattak többet a rabok, de ha orvosságul szolgált, akkor is csak mértékletesen. Egy személy, egy nap fél ejtelnél többet nem vihetett be a fogolynak. Maga a tömlőctartó és cselédje sem ihatott "reszegesgre valot".³⁹

"Authoritasban lészen Tömlőctartónak, a versengő és magokat illetlenül viselő rabokat érdemek szerint, korbátsal, vagy ha a vétek nagyobb volna, Lapáttal⁴⁰ is meg büntetni: mindazáltal hogy baltával verjen valakit, vagy annális inkább testében és csontyában romlást tégyen, az meg nem engedtetik."⁴¹

A foglyokkal való bánásmódról 1568-ban rendelkezett Besztercebánya városi statútuma. E szerint a foglyokat ütlegelő, őket rosszul tartó és éhezhető börtönőröket meg kellett büntetni, illetve helyettük olyanokat kellett felvenni, akik a rabokkal emberségesen bántak.⁴²

1688-ban Győr megyében a káromkodó asszonyt tömlőcbe zárták, és egy hétig kenyéren és vízen ott tartották.⁴³ Egy 1777-ből származó határozat kimondta, hogy ügyelni kell arra, hogy a bebörtönzés a terhes nő magzatát ne veszélyeztesse.⁴⁴

1785-ben Zólyom városában boszorkányokat helyeztek szabadlábra, mivel a börtönben annyit szenvedtek a hidegtől és a nélkülözéstől, hogy féltő volt, mindannyian elpusztulnak (ezen intézkedést megelőzően egy boszorkány már meghalt a fogva tartás zord körülményei folytán).⁴⁵

Az 1790. évi Veszprém megyei statútumok a gonosztevők kenyéren és vízen való tartását írták elő. A foglyok naponta két kenyeret kaptak.⁴⁶

1797-ben olyan intézkedés született Magyarországon, amely a foglyok állapotáról szóló kimutatás vezetését írta elő.⁴⁷ Az 1797-ben

³⁷0,6 liter

³⁸1. Jakab i.m.

³⁹1. Jakab i.m.

⁴⁰Fából készült, ott ahol megmarkolták gömbölyű volt, a másik vége felé pedig, ellaposodott és kiszélesedett. Vajna (Vajna Károly: Hazai régi büntetések) szilvaíz-keverőhöz hasonlította.

⁴¹1. Jakab i.m.

⁴²C.S. IV/2. 142. o.

⁴³C.S. V/1. 209. o.

⁴⁴v.ö. Balás i.m.

⁴⁵1. Komáromy Andor: A magyarországi boszorkányperek oklevéltára, Budapest, 1910

⁴⁶C.S. V/1. 691. o.

⁴⁷1. Balás i.m.

Zemplén megyében kibocsátott hadi törvények vason, kenyéren és vízen tartással büntették a strázsára részegen menő katonát.⁴⁸

V. A szabadságvesztés funkciója

A szabadságvesztés funkcióját tekintve az egyes megyékben megkülönböztethető volt: a) a biztonsági intézkedésként alkalmazott eljárási fogság; b) a magánjogi szankcióként fellépő büntetés, valamint c) a tényleges büntetésként kiszabott fogságba vétel.

Az eljárási fogság

Az eljárási fogság az ítélethozatalig tartott. Fogaras mezővárosa 1539. december 15-én hozta a következő ítéletet: "Majlád István vajda megparancsolja Maros széknek, hogy Szentgyörgyi Tóth Mihály szolgálja Sánta Pál ügyében, ki marosvásárhelyi lakos Katalás Balázs házáat fégyveresen, erőszakosan megrohanta s ezért fogságban van, minden további halogatás és kifogás nélkül hozzon ítéletet."⁴⁹

1585-ben a Decretum Ciuitatis Colosuar úgy rendelkezett, hogy az emberölésben, verekezésben, illetve tolvajlásban rajtakapott személyeket láncra verve kell fogva tartani a bírói döntés meghozataláig.⁵⁰ 1615-ben Küküllő megyében a gyanús latort az ispán és a szolgabíró bárhol elfoghatta, és azután a főispánhoz, illetve annak házához kellett vinnie. Az elfogott embert mindaddig ott tartották, míg be nem bizonyosodott, hogy valóban követett-e el valamilyen bűncselekményt.⁵¹

Az 1619. május 5-26-ig tartott Fehérvári országgyűlés törvényei és irományai között szerepelt a következő: "... ha mely jobbágy emberhez suspicio vagyon, minden vármegyében csak priuatus nemes embertől is megfogattassanak; de tartozzék mindjárt az nemes ember fő v. viceispán kezébe adni, és az ispán nyolczad nap alatt bizonyítván reá, ha bűnös, megbüntettessék, ha büntelen elbocsáttassék, de törvény előtt semmi marhája el ne vétessék, az nemes embernek is az megfogásért semmi bántása ne legyen."⁵² Az 1633. április 24.-május 13-ig tartott

⁴⁸C.S. II/1. 514. o.

⁴⁹1. Székely Oklevéltár, I-VII., Budapest, 1872-1898, II. kötet

⁵⁰C.S. I. 203. o.

⁵¹C.S. I. 278. o.

⁵²EOE XII. 516. o.

gyulafehérvári országgyűlés törvényei rendezték a gonosztevők és a gyanús személyek büntetésének módját. Ha a viceispán nyilvánvalóan bűnöst embert fogott el, akkor nyomban érdeme szerinti büntetést szabhatott ki. A bírói vizsgálatig fogva kellett tartani azokat, akik feltehetően bűncselekményt követtek el. "Mindazonáltal, az mely latrot főispán tömlőcében visznek és fizetésért vagy szántsándékkal elbocsátának, vagy jobbágyokká tennék eo facto comperta rei veritate in ammissione honoris et officii convicáltassanak."⁵³

Az 1670. február 15-én tartott gyulafehérvári országgyűlés hozta azt a végzést, amelynek értelmében a nemes emberekről hamis dolgokat állító és híresztelő személyeket "törvényeknek végeszakadtáig"⁵⁴ fogságban kellett tartani. 1731-ben Kolozs megyében egy "bűjös-bájos", "keresztényeket megbotránkoztató" életet élő boszorkányt arra ítélték, hogy három törvényszéki ülés alkalmával a hajdúk 120-120 pálcaütést mérjenek rá. A törvényszékek közötti időt pedig az Arankuti tömlőcében raboskodva kellett töltenie.⁵⁵

Nem különbözött az eljárás a királyi Magyarországon sem. Ugocsa megyei statútumok, 1692: "Mivel Kallós Istvánnak nyilvánvaló nőparáznsága megvilágosodott, az szirmai bírák inquisitiojából, mely felől noha főispán uram ő nagysága committált volt és nemzetes vitézlő viceispán Bicskey István uram, de az szirmai bírák főispán uram bíróságában behágtanak, kiért citáltassanak az jövendő törvényszékre, az kurvája pedig incaptiváltassék és illendő büntetéssel büntetessék."⁵⁶

1747-ben született Győr városában a következő statútum: "... egyébiránt bizonyosak legyenek az olyatin étczaki kóborlók, akár mesterek, akár mester legények, ha az utczákon, vagy az előszámlált helyeken az várost kerülők által tíz óra után tapasztaltatnak, minden személyválogatás nélkül megragadtatván az városházához az rendelt arestomban vitetnek, az hól is étczakájokat kitöltvén regvelre kelve az mesterek ugyan 4 frt büntetést, az legények pedig magánosan mindenik egy-egy tallért engedelem nélkül fizetnek, vagy huszonnégy csapást elvesznek."⁵⁷

⁵³EOE IX. 318. o.

⁵⁴EOE XV. 114. o.

⁵⁵Komáromy i.m., 454. o.

⁵⁶C.S. III. 213. o.

⁵⁷C.S. V. 502. o.

Werbőczy Hármaskönyve magánjogi szankcióként tárgyalja az adóssági fogságot. Ha az adós nem volt hajlandó vagy nem tudott fizetni: "... akkor a földes-úr köteles az elmarasztalt parasztot fogva ellenfelének kezeibe adni és bocsátani. Az ellenfél vagy fölperes pedig tizenöt napig (ha az alatt az elmarasztalt vele egyezsége nem jutott) a saját börtönében fogva tarthatja őt. Testén azonban, díjának büntetése alatt, semmi kárt nem szabad tennie, hanem tartozik azonközben élelméről és italáról gondoskodni."⁵⁸

A XV. században Pozsonyban fogságba kellett vetni azt az embert, aki adósságát nem fizette meg, és hitelezője elől megszökött.⁵⁹ 15 napig kellett a városi börtönbe maradnia annak az embernek 1595-ben Debrecenben, aki a vele perben álló fél idéztetésére nem jelent meg a bíró előtt vizsályuk eldöntése érdekében.⁶⁰

A fogságban tartás, mint tényleges büntetés

Az 1630. január 25.-február 17-ig Gyulafehérváron tartott országgyűlés végzései és irományai értelmében *árestumba* kerültek a gyilkosságot, paráznságot és "egyéb egyenetlenséget" támogatók.⁶¹ Az 1641. április 23.-május 14-i gyulafehérvári országgyűlés a korábbi intézkedéseket követve törekedett a gyilkosok, paráznák, orvok és egyéb cégyeres gonosztevők féken tartására. A főispánnak, a viceispánnak, illetve a szolgabírónak jogában állt az ilyen bűnösöket *árestumba* zárni.⁶²

1723-ban Kraszna megye statútuma kimondta, hogy a részegeskedő, éjszaka virnyikoló és ujjogató embereket a vicetiszteknek *árestomba* kell zárniuk.⁶³ 1649-ben Kőszeg városi statútumai úgy rendelkeztek, hogy nem kőszegi polgárnak tilos volt a város határában, illetve másutt termelt bort kimérnie a városban. "... azért valaki az itt lakosok közül vagy maga, vagy más akárki által az városbeli korcsmárul vagy kertből bort vagy sört hordatna ki pénzért, avagy benn innék, tehát a bora edényestől elvételik és maga a gazda vagy gazda asszony elsőben 5 forinton, másodikban 10

⁵⁸HK III.R. 28. cím

⁵⁹C.S. IV/2. 15. o.

⁶⁰C.S. III. 572. o.

⁶¹EOE IX. 102. o.

⁶²EOE X. 315. o.

⁶³C.S. I. 372. o.

forinton büntetik, harmadszor pedig személyében arestomban tétetik ..."⁶⁴ 1785-ben Ugocsa vármegyében megszüntették a pénzbüntetés kiszabásának bírói gyakorlatát, és úgy rendelkeztek, hogy ezt követően a bűnösökre kizárólag kaloda vagy árestum róható ki.⁶⁵

1727-ben Udvarhelyszéken nem maradtak büntetés nélkül az erdőt égetők vagy abban másképp kárt tevők. Ha a gyújtogatót a falu vagy bárki érdekében rajtakapták, és a tettes a "szabad törvényes kort" elérte, akkor nemcsak az okozott kárt kellett megtérítenie, hanem még 12 forintot is kellett büntetésül fizetnie. Ha a bűnös még nem töltötte be a 12 esztendőt, akkor vesszőzéssel vagy egyéb veréssel sújtották. A törvényes kort elért gyújtogató jobbágyot *tömlöcbe* vetették.⁶⁶ Kolozs megyében 1741-ben tömlöcbe került az a forspontos falusi ember, akit rajtakaptak, hogy marháját eladta, és helyébe más igavonó állatot nem szerzett be. A büntetést a nemes járás vicetisztjei hajtották végre.⁶⁷

Körmöcbánya 1581-es városi statútuma szerint a prédikáció előtt és alatt egyaránt, tilos volt bort és sört árulni. Megtiltották az este kilenc óra utáni dorbézolást, éneklést, lármázást, játékot és táncolást is. 14 napi kalodára ítélték azt, aki első ízben követett el ilyen tilalmas cselekményt, a következő alkalommal pedig, már tömlöcbe zárták.⁶⁸

1715-ben Ugocsa megyében a tolvajok és a gyújtogatók tömlöcbe kerültek, ahol vasra verve addig tartották őket fogva, míg a károsult nem jelentkezett a bírónál.⁶⁹ 1733-ban Ugocsa megyében tömlöcre ítélték a falu bíróját, illetve bármely lakosát, ha tudott arról, hogy valamely rab szökni próbált, vagy talán már meg is szökött, és erről nem értesítette a vármegye tisztjeit.⁷⁰

Kecskemét városa így határozott 1800-ban: "Gabona verminek száját senki nyitva ne tartsa, egyébiránt mindenkor egy forintra büntetik. Ha emberben kárt tészén, tömlöcbe vetetik, ha pedig valami jószágban, a kárnak megtérítésére köteleztetik."⁷¹

1459-ben Tordán az országgyűlés 17. napján hozták a következő ítéletet: "Lábatlani László székely ispán és főkapitány, Héderfáji István és Szentiványi Székely Mihály beszercei ispánok, mint a király által Erdélybe külön rendelt bírák bizonyítják, hogy előttük Gothárd gyfehérvári kanonok és Szentkirályi Gesztesi János úgy egyeztek meg, hogy amit a

⁶⁴C.S. V/2. 213. o.

⁶⁵C.S. III. 432. o.

⁶⁶C.S. I. 135. o.

⁶⁷C.S. I. 408. o.

⁶⁸C.S. IV/2. 188. o.

⁶⁹C.S. III. 274. o.

⁷⁰C.S. III. 327. o.

⁷¹C.S. IV/2. 838. o.

Gesztesi megveretése és *börtönöztetése* ügyében általok választandó négy jámbor nemes Tordán nov. 3-án itélni fog, abban 42 forint arany birság terhe alatt megnyugosznak."⁷²

Dávid Ferenc ügyében hozott ítéletet a gyulafehérvári országgyűlés 1579. júniusában. A vád az volt, hogy Dávid Krisztus nemimadását tanította és hirdette, mint ilyent "zsidózó"-nak tekintették. A kérdés az volt, hogy ezzel eltért-e az unitarizmus megerősített és bevett hitcikkelyeitől. Az unitáriusok egy része úgy vélekedett, hogy nem történt vallásújítás. Dávid maga ugyanezt az álláspontot képviselte. Nem volt hajlandó alkalmazkodni a megváltozott viszonyokhoz, és a törvényekkel szembeszegülve tovább hirdette tanait. Dévára vitték börtönbe, ahol nemsokára meghalt. Az ügy érdekessége volt még az is, hogy az országgyűlés, mint testület szabott ki szabadságvesztés-büntetést.⁷³

1574-ben Nagyszombat városi statútuma megtiltotta az istenkáromlást, a "bestje lélek"-kel, "keresztelté"-vel, "kutya teremtetté"-vel és "mennykő ütötté"-vel való szitkozódást, akár magyar, akár cseh vagy éppen német nyelven hangzott el az. A tilalom megszegőjét 8 napi börtönnel büntették. Ha másodsor is megszegte a tilalmat, akkor keresztre feszítették, és megszegényítésként négy óra hosszat a kereszten hagyták.⁷⁴ Máramaros megyében 1672-ben börtönbe vitték az esti harangozást követően az utcán kiáltozó, kóborló és lövöldöző embereket.⁷⁵ 1674-ben Moson megyében külön statútum rendelkezett a cigányokról. Akit lopáson kaptak rajta, bebörtönözték. A szászoknál börtönnel sújtották a hamis tanút. Az 1797. évi bereg megyei statútumokat szem előtt tartva börtönbe zárták azokat a pásztorokat, akik a tilalom ellenére tüzet gyújtottak a földek, erdők, illetve kerítések közelében.

A vallásújítók ügyében határozott az 1573. január 1-6-ig Kolozsváron tartott országgyűlés: "Továbbá az innouatorok felől végeztetett, hogy az elábbi articulus tartassék meg, hogy azfélék az két superintendus előtt több tudós személyeket is melléjük vévén, ha szükös lenne meg examináltassanak, és ha mindenkitől különbözni találatnak, és dogmájokat pertinaciter defendálják, excommunicáltassanak és urunktól proscribáltassanak, kivel ha nem gondolnak, autoritása legyen ő nagyságának vagy *fogsággal*, vagy halállal, avagy egyéb penával az ő káromlások érdeme szerint meg büntetni."⁷⁶ 1588-ban Kolozsváron az olyan "gonosz bűnben élőkre" várt fogság, akiknek két feleségük volt,

⁷²l. Székely Okl. III.

⁷³EOE III. 27-29. o.

⁷⁴C.S. IV/2. 159. o.

⁷⁵C.S. III. 160. o.

⁷⁶EOE II. 534. o.

vagy csak jóllehet egy, de "nem laktak vele egy kenyéren". Így büntették az erkölcsstelenül élő és viselkedő leányokat is.

1650-ben Lózson egy földesúr azzal vádolta a konyháján foglalatostól négy jobbágy-, illetve nemes asszonyt, hogy mérget keverték ételébe. A nemes asszony ügyvédje hatásköri és egyéb kifogásokat emelt, és kérte, hogy a vádlott ügyét utalják a vármegye elé. A jobbágyasszonyok személyesen védekeztek, és tagadták a vádat. Egyikük a törvény előírásainak megfelelő tanúkihallgatás lefolytatását kérte. A bíróság a nemes asszony esetében a kifogásokat elutasította, a többi vádlottal szemben pedig, bizonyítást, illetve tisztító esküt rendelt el. Továbbá kimondta, hogy a bizonyítási eljárás eredménytelensége esetén a jobbágyasszonyok büntetése 1 évi fogság lesz.⁷⁷

Az 1560-as kolozsvári statútum részletesen rendelkezett a csaplárok tevékenységéről, és articulusaiban a bor árulását is szabályozta. A bírónak *toronyba* kellett *záratnia* azt a csaplárt, aki az intézkedéseket megszegte.⁷⁸ Toronyba zárták 1608-ban Segesváron azokat, akik az esti harangszót követően és az éjszakai harangozáskor, valamint hajnalban az utcán tartózkodtak. A bűnösöket mind így büntették, tekintet nélkül arra, hogy havasalföldi vagy éppen idegen volt. Azonnal börtönbe zárták, és ráadásul még 1 forint bírságot is kiszabtak az olyan emberre, aki este kilenc óra után a fogadóban "döréskedett".⁷⁹ Hűtlenséget elkövetővel szemben hoztak ítéletet az 1616. október 9.-november 7-ig Segesváron tartott országgyűlésen. Büntetésül fogsággal sújtották, amelynek végrehajtására a segesvári kővárban került sor, méghozzá vasra verve.⁸⁰

Szabadságvesztés-büntetés, mint kegyelmi büntetés

Báthory Erzsébet a XVI. század második felében csupán családi összeköttetéseknek köszönhetően, hogy a büntető eljárást, és így a halálbüntetést elkerülte. Vádlói szerint Báthory Erzsébet abban a hiedelemben, hogy az embervér megőrzi a szépséget, hosszú évek alatt kb. 600 fiatal lányt kínzott meg és végeztetett ki, hogy vérükben megfürdjék. A halálbüntetés alól mentesült ugyan, de ehelyett élete végéig Csejte várában raboskodott.

⁷⁷v.ö. Varga Endre: Úrviszok. XVI-XVII. századi perszövegek, Budapest, 1958

⁷⁸C.S. I. 185-186. o.

⁷⁹C.S. I. 552. o.

⁸⁰EOE VII. 395-399. o.

A XVI-XVIII. századi Magyarországon a szabadságvesztés-büntetés sokszor nemcsak a szabadságtól fosztott meg, hanem testi és megszégyenítő büntetést is jelentett egyszerre. A börtönbüntetés gyakran kapcsolódott össze testi büntetéssel. 1675. május 25-én a gyulafehérvári országgyűlés 5 hónapi "erős" fogsággal és megpálcázással büntette azokat az élelmiszerszállításra szegődött béreseket, akik megszöktek, miután havi bérüket megkapták.⁸¹

1648-ban Ostffyasszonyfán 1 évi vasban töltendő rabságot szabtak ki arra a jobbágyra, aki ura kastélyából két kas méhet lopott el. Büntetését azzal súlyosbították, hogy az egy év alatt négy pénteken még meg is pálcázták.

VI. A szabadságvesztés és a megszégyenítés határán: a kalitka, a kaloda és a pellengér

A kalitka, hasonlóan a kalodához és a pellengérhez, a megszégyenítés és a szabadságvesztés határán sajtáságos helyet foglal el a büntetési nemek sorában. A bezáráshoz a kalitka áll a legközelebb, bár a kaloda és a pellengér is megfoszt a szabadságtól. A kalitka főképp azokban a helységekben szolgált foghelyül, ahol nem volt fogva tartásra alkalmas tömlő, illetve börtön.

⁸¹EOE XVI. 173. o.

A SZEKSZÁRDI BÖRTÖN 1828 ÉS 1849 KÖZÖTT

I. A szekszárdi börtön működése 1825 és 1844 között

Az 1825-ös közgyűlési jegyzőkönyvek tanulsága szerint a megyei börtönben rossz állapotok uralkodtak, s ezért szükségessé vált a helyzet javítása.¹ Ugyanebben az esztendőben el is készült egy jelentés, amely sürgette a vármegye tömlőceinek nagyobbítását. A Helytartótanács hoz jóváhagyás végett felküldött tervezetben azzal indokolták a börtön fejlesztését, hogy a tömlőcök szűk volta és csekély száma miatt számos rabot kellett egy cellába zárni, és ez mind egészségileg, mind erkölcsileg károsan hatott a rabokra. A tervezet szerint a tömlőcök közelében egy kápolnát is kell építeni, amely "őfelségének a rabok lelki és erkölcsi állapotát illető kegyelmes rendelkezéseinek is megfelel."²

A terv megvalósítására egy háromtagú küldöttséget hoztak létre. A küldöttség 1826. november 20-án előterjesztett véleménye: a munka célszerű elvégzésére egy helybeli építőmestert kell megbízni. Csapó Dániel, Perczel János és Kápolnai Antal javasolta a közgyűlésnek, hogy az építkezésre szánt pénz beszedésére egy persecutort nevezzenek, valamint egy felvigyázót, akinek valamennyi, az építkezéshez szükséges dolgot számadás alá kell vennie, illetve gondoskodnia kell a munkásokról és ellenőriznie kell a munkálatokat.³

1827-ben a közgyűlés elrendelte, hogy az olyan börtönök mellett, ahol nincs kápolna, ott egy szobát kell felszentelni ilyen célra, s a helybeli papnak kell kijárnia ide fizetség fejében.⁴ Ebből az évből származik egy, a vármegye foglárjai ellen beadott petíció.⁵ 1828-ban Vencenbach György sérelmezte a foglárók általi megveretését.⁶

¹Tolna megyei levéltár, Közgyűlési iratok (a továbbiakban: TML: KGYI), 1825-1520

²TML: KGYI, 1825-3:113

³TML: KGYI, 1826-3:96

⁴TML: KGYI, 1827-939

⁵TML: KGYI, 1827-3020

⁶TML: KGYI, 1828-2528

A Helytartótanács 1826. február 28-án Tolna vármegye kérésére 5488. szám alatti leiratával 42154 váltóforintban állapította meg a tömlőcépítés költségeit. Ezen összeg honi pénztárból való kifizetését kérte Tolna vármegye a Helytartótanáctól 1828. március 27-én. A megye tisztségviselői az 1826/27. évi honoráriumukat felajánlották a nemes cél támogatására.⁷ Ebben az évben az első alispán megszerezte Arad megyében a tömlőcökkel összekapcsolt dolgozó intézet leírását, s azt javasolta a közgyűlésnek, hogy Tolna megye is hozzon létre ilyen intézetet, hiszen ez a rabok erkölcsiségére és a honi pénztárra is hasznos volna. A javaslatot elfogadva a közgyűlés megbízta Cseh Ignác másodalispánt s Kápolnai Antal táblabíró, hogy a helyszínen szemléljék meg az Arad megyei dolgozó intézet működését.⁸ 1828-ból származik az a tűzvédelmi és rabkezelési szabályzat, amelynek nagy része a tűz elleni védelemmel foglalkozik, a rabokkal kapcsolatban csak annyit tartalmazott, hogy amikor a rabot beutalják a tömlőcbe, a tisztségviselőknek el kellett látniuk őket a szükséges iratokkal.⁹

Csapó Dániel alispán és Gindly Antal 1829-ben Aradon meglátogatták a dolgozó intézetet, amelynek felállítását Tolna megyében sem látták haszontalannak.¹⁰ 1829. július 22-én Tolna vármegye megvette a curiális ház mellett lévő házat Subert Lőrincztől 1120 forintért váltócédulában, melyből foglalóképpen 37 forint 30 krajcárt tüstént megfizetett. A hátralévő summát két hét leforgása alatt kellett kifizetni, és kötelezték a volt tulajdonost a kiköltözésre. A hátralék kifizetése 1829. augusztus 3-án történt meg.¹¹

A rabok munkáltatásával foglalkozó kiküldöttségnek hiányosan megmaradt véleménye szerint a gonosztevők megbüntetését két célból rendelik a törvények: maguk megjavuljanak, mások pedig hasonló gonosztettektől elrettentessenek s ily módon a polgári társaság fő célja, a személy- és vagyonbiztonság megvalósuljon. Véleményük szerint azok a büntetések voltak a legsikeresebbek, amelyek hosszabb-rövidebb ideig tartó munkáltatást is tartalmaztak. Ezt olyan statisztikai adatokkal is alátámasztják, melyek szerint a munkára ítélt rab ritkán került újra börtönbe. A vármegyei küldöttség javaslata szerint még további okok miatt is szükséges lenne a rabok munkáltatásának intézményes biztosítása. A rabok ugyanis maguk kötelesek gondoskodni eltartásukról, de mivel bezárásuk alatt nincs keresetük, az élelemre fordított költségeket főként

⁷TML: KGYI, 1828-3020

⁸TML: KGYI, 1828-1270

⁹TML, Tűzvédelmi és rabkezelési szabályzat, 1828

¹⁰TML: KGYI, 1829-2293

¹¹TML, Vegyes iratok, 1829

otthoni javaikból kénytelenek pótolni. A törvényszékek azon ítéleteit pedig, amelyekben a gonosztevőket közmunkára ítélik, ilyen intézmény hiányában nem hajthatók végre. Ezen a problémán is segítene a rabdolgoztató intézet létrehozása. A rabok ugyanakkor a bűncselekményeikkel okozott károkat is megtéríthetnék munkadíjükből, ezzel biztosítható lenne a sértettek kárpótlása.¹²

Tolna vármegye rendjei így gondoskodtak arról is, hogy a tömlöcök közelében egy elég tágas, és télen is használható terem épüljön, melyekben költséges őrizet nélkül a már elítélt rabok dolgozhatnak. A közgyűlés egy olyan intézet felállítását tartotta célszerűnek, ahol egy hozzáértő mester igazgatása alatt a rabok közönséges szűrposztót készíthetnek, mert ehhez volt szükség a legkevesebb és legolcsóbb eszközökre, és e mesterség megtanulása egyszerű volt és rövid időt vett igénybe. Az intézet felállításához Vladár János költségvetése szerint 3804 forint-ra volt szükség.¹³

Az intézet július 13-án megnyitotta kapuit a 46 rab munkáltatására alkalmas termekben. Az egész intézet világos és szellős volt, az őrzést három strázsa látta el, télen a termék fűthető voltak. Nyáron a munka reggel 4 órakor kezdődött és este 7-ig tartott, télen pedig reggel 1/2 6-tól este 5-ig, kivéve a déli órát, amikor ebédelték.¹⁴

Az intézet feletti felügyeletet főként az első alispán gyakorolta, aki köteles volt rendszeresen számot adni a közgyűlésnek az intézet működéséről. A közgyűlés állandó bizottságot választott, amely 1/4 évenként köteles volt beszámolni az intézet gazdasági helyzetéről. Az alkormányzó felügyelt a munkára rendelt rabokra és a rendtartásra. A munkát igazgató mesternek jegyzőkönyvet kellett vezetnie a munkálatok folyásáról. A rabokat két hajdú őrizte.¹⁵

Az intézet felállításának híre az egész országban elterjedt, sorra érkeztek a vármegyék – Szamosújvár, Gömör, Pest, Komárom – kérései a dolgozó intézet működésének leírására.

1832-ben a megye főorvosa, Szarvas Ignác javasolta, hogy a fogháznak legyen külön orvosa, akinek lakása a fogház területén lenne.¹⁶ 1833-ban a rabok élelmezése volt a legfőbb probléma. A rabok felajánlották, hogy amikor a megye költségén nem kapnak főtt ételt, akkor saját költségükön főznek maguknak. (A megye csak szerdán és vasárnap biztosított főtt ételt a raboknak.) A vármegye ezt azonban nem engedélyezte,¹⁷ sőt választmányt állítottak fel a rabok élelmezési

¹²TML: KGYI, 1830-3:38

¹³TML, Vármegyeház építési iratai, 1830, 19. pallium

¹⁴TML, V/7. Csapó család iratai, 31. doboz, 1830

¹⁵TML, Vármegyeház építési iratai, 1830, 19. pallium

¹⁶TML: KGYI, 1832-1786

¹⁷TML: KGYI, 1833-603

költségeinek csökkentésére.¹⁸ A rabok időnkénti oktatását ajánlotta Ujváry József szekszárdi plébános.¹⁹

A dolgozó intézet felügyeletével megbízott állandó bizottság szerint célszerű lett volna az intézetet haszonbérbe adni, hiszen a haszonbérlőnek érdeke volna a gyapjú beszerzését és a szövet eladását a lehető legnyereségesebben megoldani. Az eddig a megye által biztosított heti kétszeri főtt étkezést is így a haszonbérlőnek kellene biztosítania 10 krajcár fizetségért étkezésenként. A raboknak kb. 15 krajcár fizetést kellene adnia, s gondoskodnia kellene azoknak az ellátásáról is, akiknek nem tud munkát adni. Mivel gyakran a rabok magas létszáma miatt nem oldható meg valamennyiük alkalmazása a dolgozó intézeten belül, akkor más megyék példájára azt javasolta a bizottság, hogy a kisebb bűnű rabok és azok, akiknél nem kell szökéstől tartani, a városban dolgozhatnak napszámosként.²⁰

A rabok jobb ellátását szorgalmazta Havas Ignác megyei főorvos, akinek jelentése szerint a vármegyei fogházban süllykórsgát tört ki, amelyben egy ember halálosan, 21 pedig súlyosan megbetegedett. Ennek a betegségnek az oka a rossz tartás, ezért javasolta a közgyűlésnek, hogy a raboknak elegendő tápláló ételt és italt adjanak.²¹

1836-ban a közgyűlés többször is kifejtette, hogy a rabok dolgozó intézete továbbra is haszonbérbe adandó.²² Ugyanebben az évben a foglárók kicsapongásainak megvizsgálásával egy küldöttséget bíztak meg.²³ 1836. június 20-án a tekintetes megye egy kiküldöttségre bízta, hogy a megyebéli rabok dolgozó intézetét, a rabok munkáját "állandó főzetés mellett" haszonbérbe adja, s a raboknak külső munkákra küldése tárgyában hozott rendszabályokat életbe léptesse. A küldöttség 1837. április 4-i jelentése szerint a rabok az elmúlt években a rabok a megyeháza építésében és az artézi kút ásásában vettek részt, így a dolgozó intézet haszonbérbe adására eddig nem kerülhetett sor. Az árverést aztán 1837. július 25-ére tűzték ki, amelyről a szomszédos vármegyéket is értesítették. A kiküldöttség összeállította a dolgozó intézet felállításához a részvényesek neveit és az általuk bejegyzett pénzmennyiséget, összesen 77 fő jegyzett 271 részvényt 6775 váltóforint értékben. 1837. május 21-én még 10 fő tartozott 27 részvény árával, 675 forinttal. Ugyanezen a napon készült egy leltár a dolgozó intézet állapotáról, mely szerint összesen 802 vég szűr és 456 pokróc készült, ebből már eladtak 659 vég szűrposztót és

¹⁸TML: KGYI, 1833-2427

¹⁹TML: KGYI, 1833-2249

²⁰TML: KGYI, 1834-113

²¹TML: KGYI, 1835-89

²²TML: KGYI, 1836-321

²³TML: KGYI, 1836-2303

314 pokrócot, azaz raktáron van 143 vég posztó és 142 pokróc. Összegzésül megállapította a bizottság, hogy az intézet vesztesége 615 forint, ami a honi pénztárat terheli.²⁴

A vármegye "belső és külső szolgálóinak rendbe szedése tárgyában" 1836-ban kirendelt kiküldöttség 1837. április 4-én javaslatot terjesztett a közgyűlés elé, amelyben kifejtették, hogy a foglároknak rendes formaruhát kell viselniük, és tevékenységüket folyamatosan ellenőrizni kell. A javaslat tartalmazta azt is, hogy a hat földvári és a két dombóvári lovas foglár, valamint a mezei biztos nem a kívánalmaknak megfelelően látta el munkáját, így őket el kell bocsátani. A megszüntetett állások helyett a megye lovas katonáinak számát 12-ről 16-ra emelték formaruhájuk meghagyása mellett. A javaslat szólt továbbá egy strázsamester kinevezésének szükségességéről, akinek feladata nemcsak a rabok őrzésére, hanem "az öröknek fegyverbe való gyakorlására, tisztaságára és azoknak szolgálatbani rendes eljárásukra" is kiterjedt. A strázsamester segédjeként két káplárt jelöltek, akik közül egyiknek a tömlöcökre, a másiknak pedig a megyeházára, annak helyiségeire és az épület belső tisztaságára, valamint a szolgálatra kellett felügyelnie.

A küldöttség javaslata alapján 1837. június 2-án 80 fővel növekedett a vármegye foglárjainak száma. A létszámemeléssel az eddigi költségek csaknem kétszeresükre emelkedtek. A foglárokkal szembeni elvárásokat jól tükrözi esküjük szövege: "Esküszöm, hogy belsőképpen erkölcsösen, külsőképpen pedig illendően, tisztán és csinosan fogom magam viselni – fegyvereimet tisztán és rendesen tartani – minden rám bízott dologban pedig pontosan és szorgalmasan fogok eljárni – mint stráza éber vigyázattal lenni, őrállásomat el nem hagyni, az őrizetem alá kirótt rabokkal emberi mód ugyan, de helytelen nyájaskodás és barátkozás nélkül komolyan bánni, azok vidékiekkel meg nem engedett összejövetelüket és akármiképpen értekezésüket, szóval mind azt, ami igazság kinyomozásában akadály lehetne, minden tehetséggel gátolni – ellenben, ami az igazság felderítésére szolgálna és tudatomra esnék előljáróimnak, kik iránt tartozó szoros engedelmességgel leszek, felfedezni fogom. – Továbbá a gonosztevőket szorgalmasan, fáradhatatlanul és szoroson nyomozni, azokon tehát sem nyomozási lomhasággal és restséggel segíteni – annál inkább pedig velük együttérezni nem fogok – hanem minden helyes szabad módon, bátor szívvel és helyes igyekezettel elkövetni, hogy azokat a fenyítő igazságot szolgáltató Hatalom elejébe állíthassam, a kézre kerített gonosztevőkkel – míg őrizetem alatt lesznek –

emberi mód ugyan, de egyszersmind komolyan fogok bánni. Isten engem úgy segítjen!"²⁵

Magyary Kósa Sámuel első alispán 1839. november 18-i jelentése szerint a rabok dolgozó intézetét nem sikerült ugyan bérbe adni, de mivel a rabok erkölcsi javulását szolgálja, ezért elrendelték a munka folytatását.²⁶

1843-ban a közgyűlés határozatot hozott a rabok lelki oktatásáról illetően. Eszerint a hetenkénti oktatásért évi 50 forintot kapnak a lelkészek,²⁷ valamint szabályozták a raboknak büntetésük letöltése után adandó útileveleket.²⁸

II. Az 1844. évi javaslat

a megyei börtönrendszerről és a rabokra vonatkozó rendszabályokról

1844-ben a megyei büntető törvényszék egy választmányt bízott meg a megyei börtönrendszer és a curialis házban fogva tartott rabokra vonatkozó rendszabályok kidolgozásával. A választmány elnöke August Antal másodalispán volt. Tagjai között táblabírók, alszolgabírók, esküdtek, valamint a főszolgabíró, a tiszti főügyész és a megyei főorvos szerepeltek. A választmány megvizsgálta a megyei börtön 19 celláját. Ezek közül a legtágasabb cellában, amely 15 láb széles és 15 láb hosszú volt, 18 rabot tartottak fogva. A 12 kisebb cellában, amelyek 15 láb hosszúak és 6 láb szélesek voltak, 8-9 rabot zsúfoltak össze. A megyei rabok száma évről-évre gyarapodott, a tömlöcök pedig egyre alkalmatlanabbá váltak befogadásukra. 1842-1843-ban a megyei rabok száma 433-ra nőtt, ezek közül 116-an betegedtek meg, és heten haltak meg tüdőnyavalyában és görvélyben. E betegségek kiváltói oka egyrészt az volt, hogy a tömlöcök fűtése izzó parázs bevitelével történt, másrészt a tömlöcök építése módja nem tette lehetővé a szabad légjárást a cellákban, harmadrészt pedig a dolgozó intézet szellőztetése sem volt kielégítő.

A választmány a dolgozó intézet cellákká alakítását javasolta. Így az egy-egy cellába zárt foglyok száma a felére csökkenne, amely az egészségügyi körülmények javulásával járna, és ez egyben a gyógyszerekért kifizetett összeget is csökkentené. A cellák számának növelése a rabok célszerű elosztását is elősegítené.

²⁵TML: KGYI, 1837-306

²⁶TML: KGYI, 1840-274

²⁷TML: KGYI, 1843-1299

²⁸TML: KGYI, 1844-668

²⁴TML: KGYI, 1836-987

A dolgozó intézet cellákká való átépítése nem jelentette a munkáltatás megszűntetését, hiszen erre a célra az addigi fészert alakították át. A választmányi javaslatnak a vármegye dicséretes gyorsasággal tett eleget.²⁹

A rabtartás szabályai

A választmány a rabtartással kapcsolatos rendszabályok bevezetését is indítványozta. A vizsgálat alatt lévő rabokat a dolgozó házból kialakított új cellákba, az elítélteket a zárt sikátorban lévő tömlöcökbe, a konyhás és kijáró rabokat pedig az udvar felőli cellákba kellett bezárni. A rabokat a tömlöcökbe a várkapitány a Tiszti Ügyészi Hivatal határozata szerint volt köteles beosztani, és erről pontos jegyzéket készíteni.

A rabokkal beszélgetni csak fontos okból, az alispán engedélyével és a várkapitány jelenlétében lehetett. Az a strázsas, aki a tilalom ellen vétett, első esetben 24 pálcaütéssel, második ízben pedig állásának elvesztésével bünhődött. A konyhás rabokat szolgálatuk teljesítése közben néma hallgatásra kötelezték. Ha ezt a szabályt megszegték, akkor először 12 pálcaütéssel fenyegették meg a rabot, második ízben történő kihágás esetén pedig kijárási szabadságát vonták meg a fogva tartottak. A megyeházán kívüli munkát végző rabokat az Ügyészi Hivatal előterjesztése alapján a büntető törvényszék jelölte ki. A rabokat mindig fegyveres felügyelet mellett engedték külső munkára. Tiltották, hogy a munkát végző rabok külső személyekkel beszédbe elegyedjenek vagy bármilyen más módon érintkezzenek. A rendszabály megszegőitől megvonták kijárási szabadságukat.

A cellákat naponta kétszer megvizsgálták, és erről a káplár köteles volt jelentést tenni a várkapitánynak. A cellák tisztán tartásáról a várkapitánynak és az orvosnak kellett gondoskodnia. Kötelező volt a rabok hajának rendben tartása, a mindennapi mosakodás és a szabad levegőn való tartózkodás.

A rabok kötelesek voltak illendően viselkedni az örökkel. A szabály megszegőit első esetben 12 pálcaütéssel, ismétlődő esetben 24 pálcával sújtották. Ha az illetlenül viselkedő rabot tömlöctársai nem adták ki, akkor az egész cellától megvonták egy hétre a főtt ételt.

A várkapitány

A választmány javaslatának következő része a várkapitány feladatait taglalta. A megye székszárdi curialis házára nézve a várkapitány fő kötelessége volt a megyeház gondos felügyelete, és emiatt a várkapitány csak az alispán engedélyével hagyhatta el Szekszárdot. Az egyéb védelmi és karbantartási munkák mellett meg kellett akadályoznia, hogy ismeretlen emberek a tömlöcök körül járkáljanak. A közlegények, a káplárok és a strázsamester közvetlenül a várkapitánynak voltak alárendelve. A legények magaviseletéről félévente jelentést kellett benyújtania az alispáni hivatalnak. "Hogy a katonák és a hajdúk illendő állásra és a fegyverrel való rendes bánásra szokjanak, a várkapitány őket fegyverben gyakoroltassa s a szoros katonai rendhez szoktassa. Az altiszteket, de különösen a közlegényeket arra szorítsa, hogy ruházatuk és fegyvereik mindenkor tiszták legyenek."

A börtönökben lévő rabokról rablajstromot kellett vezetnie a várkapitánynak, amelyben a foglyokat, valamint a náluk talált ruhanemüket, pénzt és egyéb értékeket a börtönbe való érkezésükkor jegyzőkönyvbe kellett venni. Rendkívüli esetet kivéve csak ügyészi meghagyással fogadhatott be rabot a tömlöcbe. A várkapitánynak naponta jelentést kellett küldenie az alispáni hivatalnak a megyei fogház állapotáról. A rabok között illetlen magatartást nem tűrhetett el, ugyanakkor ügyelnie kellett arra, hogy az örök ne bánjanak kegyetlenül a fogva tartottakkal. A várkapitánynak ügyelnie kellett a tömlöcök tisztaságára, valamint igyekeznie kellett megakadályozni a szökéseket. A rabokkal való társalkodás tilalmának betartását is ellenőriznie kellett. A büntetésüket kitöltött rabokat útlevéllal kellett ellátnia, a befogatásukkor átvett értékeiket maradéktalanul vissza kellett szolgáltatnia, valamint börtönbeli keresményüket is oda kellett adnia a szabadulóknak. A rabokat éjszakai munkára nem lehetett engedni.

A strázsamester

A megyei strázsamester gyűlések és törvényszékek alkalmával a várkapitánynak segédkezett. A főszolgabírók kérésére a gonosztevők nyomozására rendelt legénységet vezette.

²⁹TML: KGYI, 1844-889

A káplárok közül az egyik a megyeháza körül, a másik pedig a tömlöcökben teljesített szolgálatot. A börtönben dolgozó káplár felügyelete alá tartoztak az őri posztot ellátó hajdúk. A rabokkal kapcsolatban semminemű garázdaságot nem hallgathattak el, és nem engedhette meg a rabok hajdúkkal való barátkozását, de az örök kegyetlenkedéseit sem. Ügyelnie kellett a börtönök tisztaságára, illetve a rabok éjjeli rendes elzárására. A megyeházánál őrt álló hajdúk tevékenységével kapcsolatban észlelt hiányosságokról a várkapitányt kellett tájékoztatnia.

A hajdúk

A hajdúk a várkapitány engedélye nélkül a tömlöcök közelébe senkit nem engedhettek. Ha ezt elmulasztották, először 24 pálcaütéssel büntették meg őket, a következő alkalommal pedig már a törvényszék elé állították a szabályt szegőt. A hajdúknak emberségesen kellett bánniuk a rájuk bízott rabokkal, de velük nem barátkozhattak, tőlük pénzt vagy más adományt nem fogadhattak el. Ha ezt mégis megtették, 24 pálcaütést kaptak.³⁰

III. Az 1844. évi javaslat végrehajtása és következményei

A tömlöcök bővítése és a dolgozó intézet átalakítása a választmány 1844. évi javaslata alapján megtörtént. A tervezett rendszabályok bevezetéséről és megvalósításáról kevés adat maradt. Bár az indítványozott rendszabályok mindenütt a rabokkal való emberséges bánásmódról, a kegyetlenkedések mellőzéséről szóltak, a gyakorlat más képet mutatott. 1845 elején egy jelentésben a rabok a megyei hajdúk kegyetlenkedései miatt panaszkodtak,³¹ hasonló eset történt 1846-ban. A főszolgabíró 1846. május 13-i levelében előadta, hogy Haller László rab panaszt tett a várkapitány ellen. A várkapitány Balczer János rabnál hét garast talált, amit tőle elvett, majd a rabot leültette a földre és a pénzt a szeme közé hajtotta úgy, hogy a rab fején az okozott sérülések még mindig látszanak.

Mészáros István rabot pedig – akinél egy pipát talált – olyan erősen megkorbácsoltatta, hogy hosszú ideig az ispotályban kellett ápolni. Lendvai Pált, akinél két almát talált, megkorbácsoltatta, azonkívül lábaira nehéz vasat tetetett, amelyetől a rab lábai erősen megdagadtak és orvosi ápolásra szorult. Barna Józsefre, noha csak félévre és 25 botra volt ítélve, a várkapitány kétszer 25 botot veretett.

A levélnek köszönhetően a megyei főorvos 1846. május 16-án megvizsgálta az érintett rabokat, és erről orvosi bizonyítványt adott ki. A várkapitány 1846. május 19-én válaszolt a vádakra: Haller László "minden becsületes érzéséből kivetkőzött veszedelmes gonosztevő rab nyilatkozatán felháborodva Balczer János, igazán Nötling Boldizsárnál az ellenőrzés során egy nagyobb darab szalonna és hét garas találtatott – bizony nem tagadom, már akkor a többi rabnál is számtalan mindenféle találása miatt, nem legjobb kedvem lévén, amidőn a káplár által a talált hét garas kezembe adatott, azt csekélynek találva a földön ülő Balczernek visszadobtam, de egyik véletlenül eltalálta a homlokát, egy kicsit meg is sértette. Mészáros István nem a nála talált pipa miatt, hanem mivel az örrel gorombáskodott, akkor rögtön, de csupán 1-2 korbáccsal hátára történt csapattal általam fenyített – amelyből azonban semmi baja sem keletkezhetett. Lendvai Pál az én tudtommal egy csapást se kapott, ami a vasat illeti, az a törvényszék ítélete következtében veretvén a lábára – midőn megbetegedett igenis az orvos rendeletéből levéttetett, de felgyógyulván orvosi jóváhagyással kapta vissza a vasakat. ... Barna József pedig csak a törvényes ítéletben kiszabott büntetését, a 25 botot kapta meg."³²

A Helytartótanács 1846. január 20-án körrendeletet küldött a megyének, amelyben elrendelte, hogy egyik fegyintézetből a másikba szállítás esetén – a szökés megakadályozása érdekében – a hajdúknak és a foglároknak szigorúbban kell felügyelniük a rabokra.

A megyei büntető törvényszék 1847. május 3-i ülésén a zsúfoltság enyhítése és a betegségek elterjedésének megakadályozása érdekében új börtön építését tartotta szükségesnek. A közgyűlés ugyanabban az évben elrendelte a rabok szellemi javítása érdekében könyvek beszerzését.

1847. október 12-én a Helytartótanács körlevelében a letartóztatott rabok gyermekek ételmezéséről kívánt gondoskodni, megkérdezve a megyéket a helyi szokásokról ez ügyben. Tolna megye csak 1848. március 8-án küldött választ a Helytartótanácsnak, amely szerint a rabok gyermekeit havonta 2 frt-nyi eltartási díj fejében ápolóknak adják át. Az ozorai és a dombóvári uradalom javaslata szerint a gyámoltalan

³⁰TML: KGYI, 1844-334

³¹TML: KGYI, 1845-154

³²TML: KGYI, 1846-22315

A VESZPRÉMI BÖRTÖN ÉPÍTÉSE

I. A veszprémi börtön előzményei

Veszprém város katonailag fontos vára (amely számtalan csatát vészelt át), egyházi létesítményei (amelyek itt a püspöki székhelyen működtek) és vármegyei funkciója révén, nem kevésbé az ispán (alispán) folyamatos jelenléte miatt a környék legfontosabb települése volt. Mint ilyen, helyt adott börtönnak is, erre azonban közvetlen bizonyítékot az okiratok többségének elpusztulása miatt, és mert a pereknél nem volt követelmény az írásbeliség, nehéz találni. Ítéletek nem maradtak fenn a legkorábbi korból, hosszabb ideig rablajstrom sem született. A tömlöcbe általában a vizsgálat idejére zárták az embereket. A büntetés legtöbbször testi fenytés, testcsonkítás vagy halálbüntetés volt.

Voltak azonban olyanok, akiknek feladata kapcsolódott a rabok őrzéséhez. Tudjuk, hogy a várjobbágyok végezték a királyi váruradalmak gazdasági munkáit. Földközösségben művelték a várbirtok, falu határát, teljesítettek hetes szolgálatot a központban. Szolgáltatásaik a pénzadó, terményadó és robotmunka. Egyik csoportjuk volt a csöszök (praeco), akik befogták a bitangásban talált állatokat, intézték a közhírré tételeket, és őrizték a börtönöket. Hozzájuk hasonló a homines proclamatii (kajátók), akik a nádori közgyűléseket tették közhírré, idézéseket adtak át, és egyéb kikiáltói tevékenységet végeztek.¹ Létüket – és egyúttal a börtön létét is – bizonyító első írásos emlék, IV. László adománylevele 1275-ből származik. Ebben a király kárpótlásul a veszprémi egyház birtokain átvonuló hadai által okozott károkért a veszprémi vár alján lakó nyolc várnépbeli három hercegi táladó, négy királyi csösz és két Alsóórsön lakó királyi szakács háznépét adományozta a veszprémi Szent Mihály egyháznak.²

¹Gutheil J.: Az Árpádkori Veszprém, 201. o.

²Gutheil i.m. 204., 307. o.

gyermeket annak a falunak kellene eltartania, ahonnan a szülők származnak, illetve ahol laktak.

1849 végén a kormánybiztos rendeletet bocsátott ki a posztógyári rabokról. E szerint a gyárban csak a lajstromba felvett rabok dolgozhattak. Az a rab, aki vonakodott a munkától, egy napi böjtire kényszerült.

A szekszárdi börtön reformkorszaka ezzel lezárult. Az újabb fejezetet az abszolút kormányzat új börtönpolitikájának meghirdetése nyitotta meg.

A kajátókról ezután Zsigmond király 1392. évi adománylevele tett említést: az uralkodó Maternus veszprémi püspöknek adományozta a várkajátók Veszprém városi telkét és a veszprémi ispán erdejét, az Ispánság-erdőt.³

Joggal feltételezhetjük, hogy ha voltak börtön őrzésére hivatott várnépek, csöszök és kajátók, akkor tömlöcnek is kellett lennie. Pontos helyét ennyi évszázad elteltével már nem lehet megállapítani, de valószínűleg a várban, az ispán székhelyén vagy ahhoz közel, jól őrizhető pincében lehetett Veszprém börtöne.

Nemcsak börtönőrökről van adat ebből a korból, hanem olyan személyekről is, akik raboskodtak, majd kiszabadultak. Első "hőseink" fogságának oka valószínűleg az volt, hogy a veszprémi ispán pénzszükében volt, és elengedésükért busás váltságdíjat remélt. Minden bizonnyal nem csalódott, mint azt egy 1304-ben kelt oklevél bizonyítja: "Renoldus Tihanyi Apát és konventje előtt Premortun-i Máté fiai: György és Benche Berin-i vásárolt és nyugatról Pál hantai prépost, északról pedig Maka szőlőjével határos szőlőjüket 2 márkáért – ezen pénzen szabadult György Chine ispán fogságából – Egyed veszprémi örkanonoknak eladják."⁴ György szabadulásának díját feltehetően a veszprémi örkanonok fizette ki, a testvérek pedig cserébe odaadták neki berényi szőlőjüket a tihanyi apátság, mint hiteles hely előtt.

A következő oklevél egy 1318-as "bűnügyi nyomozás" titkaiba avatja be a figyelmes olvasót, egyben bizonyítja a várbeli tömlöc létét: "Tamás tihanyi apát és konventje jelenti I. Károly királynak, hogy parancsára kiküldöttje Egyed szerzetes, és kíséretében Miklós, a királyi udvar tárnoka nyomozása során a következőket állapította meg: Leurenté fia Tamás mester – Arnold fia Tyhont, a veszprémi püspök szervienseit, a veszprémi vár kapuja előtt elfogta, és tömlöcbe záratta; Arnold másik fiát: Demetert, és Volpoth fia Lászlót, a püspök szervienseit tönkretette, s Kuest és Zentus nevű birtokait, továbbá Dénes ispánnak, a káptalan officialisának és másik Zentus falubeli jobbágyainak a birtokait és javait elpusztította, az embereket csupaszon otthagyta, a zentusi temetőt és Mária-kápolnát feltörtette, az ott talált dolgokat pedig Sceg várába vitette; János ispán fiát a püspök Wamus Erdeu-i officialisát fogságba vetette, s amikor atyja a kiszabadítására sietett, megbéklyózva (in cipo positum) őt is tömlöcbe záratta, s csak másik fia váltotta ki, aki már hét hónapja túszként sínylődik ottan, mert kezességet nem fogad el. A püspök Nyueg-i birtokait elpusztította, két fiút elhurcoltatott, váltságdíjért azonban elbocsájtotta őket ... Orbuch fia Deke és társai Tamás szerviensei Istvánt, a káptalan

³Veszprémi káptalan magánlevéltára 1392.

⁴Kumorovicz L. B.: Veszprémi regeszták 1301-1387-ig, 27. o., 1304. december 24.

nemes jobbágyát, amikor a Szent Margit-egyházban éppen imádkozott, Veszprémben elfogták, és Sceg várába hurcolták, s csak két hordó borért engedték el, az egyház harangozóját pedig pénzért engedték szabadon."⁵

Az utolsó e korból való írásos emlék egy 1328. évi oklevélben maradt fenn: "A fehérvári káptalan előtt Beel-i Ehellus fia Mihály ispán – Tuz Petheu egykor zugligeth-i alvárnagya – bejelenti, hogy Henrik veszprémi püspök, helybeli örökös ispán és királynéi kancellár Billege-i falusi officialisaitól és famulusaitól elszenvedett megsebesítéséért, és fogságáért, és azért, mert fogoly bírak közvetítésével és tanácsára abbahagyta a püspök, valamint Babana-i Sándor, ispánja és veszprémi várnagya, továbbá famulusai: Szepuzd-i Péter fiai: Ányos és Bede, végül Clericusa: György ellen folytatott perét, a püspöktől (várnagya és famulusa nevében is) 25 dénármárkát kapott, ezenfelül pedig a püspök feloldotta őt Pál Tapolcha-i papja, és György nevű clericusa bántalmazásáért, s ottani püspöki malom erőszakos elfoglalásáért reámért kiközösítés alól."⁶ Billege falu Veszprém egyik része volt. Az okirat tanúsága szerint nemcsak a várban volt tömlöc, hanem valószínűleg ideiglenes helyeken is őriztek rabokat, ha a szükség úgy kívánta. Az ez idő tájt a veszprémi várban lévő tömlöc őrzését még nem kizárólag ezzel foglalkozó örök látták el. Ide nem vagy nem kizárólag gonosztevőket zártak be, hanem azokat is, akiknek szabadon engedéséért a vár ura jelentős váltságdíjat remélt.

1552-1566-ig a törökök a veszprémi vár urai. Ezekből az időkből már térkép is maradt fenn a veszprémi várról, ám a tömlöc helyét ezen nem jelölték. Pedig biztosan létezett, hiszen a törökök a környékre mért csapások során rendszeresen ejtettek foglyokat, legtöbbször azért, hogy "nyelvet fogjanak". (A "nyelv" szó a fogságba ejtett környékbelit fedte, akitől értékes információkat lehetett kicsikarni az ellenséges csapatokról.) Az így elhurcoltak a kémekek mellett a másik fő segítők voltak mindkét tábor katonaságának. A várbeli tömlöcben minden bizonnyal kínzóeszközök is voltak, amelyekkel beszédre bírták a makacsabb elfogottakat.

Előfordult, hogy a váltságdíjat nem tudták kifizetni, mégis elengedték a katonákat, akik egy igazolással felszerelve bejárták az országot, és saját kezüleg gyűjtötték össze a szabadulás árát. Az esetek döntő többségében visszatértek a pénzzel, hiszen becsületszavukat adták, ráadásul általában több társa életét áldozta fel az, aki nem ment vissza. A fogoly-ejtések folyamatosan gyarapították a tömlöc lakóinak számát.

A tömlöc létét közvetlenül bizonyítja egy 1627-ben készült névjegyzék, amely rögzítette a város lakosságát és foglalkozási összetételét. Ebben szerepel Somogyi János tömlöctartó.

⁵Kumorovicz i.m., in f. Valentini, 1318. február 14.

⁶Kumorovicz i.m., 186. o., 1328. február 24.

Nemcsak az ellenséges foglyokat és a gonosztevőket zárták be, hanem az őrség renitens tagjait is. Ezt tanúsítja az a levél, amellyel az őrség kereste meg Fejérvizi Jánossal és Bádogh Mátéval az élen Batthány Ádámot, panaszkodva a vicekapitányra, aki szerintük jogtalanul tette őket tömlöcbe.⁷ Újra az elfogott és tömlöcbe őrzött rabokról tesz említést az az 1644. február 14-én írt levél, melyből kiderül, hogy a veszprémiek és a vázsonyiak Tihanynál üldözőbe vették a jégen átmerészkedett törököket, ötnök fejét vették, négyet élve elfogtak.⁸

1645. március 7-én Halasi István, Kertszeghy Lukács vajda, Csajághy Máté, Csepely Benedek vajda írják Batthány Ádámnak, hogy volt egy Szabó Musztafa nevű rabjuk, akit "először olyan reménységgel küldtek Batthány Ádám nádor tömlöcbe, hogy távollévén a sanyarúságot megunván, hamarabb kiváltózzék. De közben erre a gondolatra jöttek: hátha megkeményíti magát, és nem akar kiváltózni. Visszakérik tehát jogukat, mert szerintük ő is úgy kívánja. Még a felmerült hivatalos költségeket is készek megtéríteni, a tömlöc-váltáságot, és a porkoláb, úriszék fáradságát, ha majd a rabnak szabadulása leszen."⁹

1653. január 18-án Sily Gergely arról tudósította Batthány Ádámot, hogy a győri főgenerális engedélyt adott, és katonákat: Pálfalva nevű falut raboltak ki, felégették, és 12 rabot hoztak.¹⁰ Ugyanebből az évből maradt fenn egy megyegyűlési jegyzőkönyv, melyben az előjáróság elutasította a vicekapitány kérelmét, melyben a várbörtön kijavítására kért pénzadományt. A cella valahol a külső várkapu körül lehetett.¹¹

II. A vármegyeház építése, átalakítása

A vármegyeház felépítése fordulópontot jelentett a börtön történetében. Egyrészt ehhez a folyamathoz kapcsolódik a régi börtön helyére utaló egyetlen dokumentum, másrészt felépültével új helyet nyert a veszprémi tömlöc.

Veszprém vármegye székhelye kezdettől fogva Veszprém volt, a főispán a XIV. századtól a XVIII. század végéig a veszprémi püspök. A vármegyei közgyűléseket a középkorban általában Apácavásárhelyen tartották, ugyanis a nemesség nagy része a megye nyugati részén lakott, és

⁷Országos Levéltár, a Batthány család levéltára, Missiles, 1527-1944, OL Bm 13612., Veszprém 1633. március 17.

⁸OL Bm 8221., Veszprém 1644. február 14.

⁹OL Bm 18170., Veszprém 1645. március 7.

¹⁰OL Bm 47463., Veszprém 1654. január 18.

¹¹lásd: Egervári I.: A veszprémi vár és a börtön története, 40-44. o.

így kevesebb utazással értek el a színhelyre. 1552-1628-ig Sümegen vagy Városlődön voltak e jeles események, majd a török kori harcok beköszöntével a kevésbé veszélyeztetett Pápán. Az 1713. augusztus 21-i és november 28-i közgyűlést Veszprémben tartották. Helyszíne a püspöki palota vagy a várkatonaság valamelyik épülete lehetett. Padányi Bíró Márton veszprémi püspök, főispán beiktatásától kezdve újra Veszprém lett az állandó központ.

1716-ban a megyei karok és rendek elhatározták, hogy a közgyűlések állandó helyének biztosítására megyeházát építenek. Ebből a célból elrendelték a várbeli Vizkelety-ház megvételét.¹² Az építkezés nem kezdődött el azonnal, és 1722-ben olyan határozat született, hogy mégis Pápán kellene felépíteni a megyeházát. E célból meg is szerezték a Szeremley-házat.¹³

A munkálatok azonban még mindig nem kezdődtek el, bár az 1723:73. tc. is előírta a vármegyei székházak felépítését: "mindazok a megyék, amelyeknek megyeházuk még nincsen, gyűléseik és törvényszékeik tartására, levéltáruk és okleveleik megőrzése, a gonosztevők és foglyaik őrzése, és a végrehajtások eszközlése végett biztos, és amennyiben lehet, a megye közepén fekvő helyen, lehetőleg városban, ilyet szerezzenek."¹⁴ A veszprémi közgyűlés 1752. június 19-én határozta el, hogy "a székház a Padányi Bíró Márton püspök által felajánlott telken építtessék fel, és ezért az építőmesterek által annak terve elkészíttessék."¹⁵

Padányi Bíró Márton a külső várkapuhoz közeli, az ún. Simoga-ház melletti üres telket adományozta a rajta lévő romokkal (korábban egy református imaház és templom állt itt) együtt a vármegyének, székházépítés céljából. A megyeház pontos helyét eldöntő vita során felmerült egy másik lehetőség is. A vármegye urai "a váron kívül, a megyei börtönök területén" kívánták volna a megyeházát felépíteni. Ez a hely azonban nem volt megfelelő, mert meg kellett volna vásárolni hozzá a szomszédos borbély és könyvkötő házat is, valamint a bástya alatti hegy oldalát fel kellett volna építeni, hogy a várba vezető utat kiszélesítsék. Látható, hogy ez a megoldás lényegesen költségesebb lett volna.¹⁶ Ez a forrás már megyei börtönökről beszél, így joggal feltételezhetjük, hogy időközben az egyetlen cellából álló várbörtönt kibővítették. Erre a korra esik Veszprém funkcióváltása is: végvárból megyei székhely lett. Valószínűleg ez indokolta a tömlöc bővítését is.

¹²lásd: Dr. Lukács P.-Dr. Pfeiffer J.: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában, 112. o.

¹³U. o.

¹⁴In: Somfai Balázs: A veszprémi megyeház 100 éve (1887-1987), 12. o.

¹⁵Veszprémi Püspöki Levéltár, Prot. Cott., Veszprém 1745-1748., T. I. 292-293. o.

¹⁶Egervári i. m., 42. o.

Visszakanyarodva a vármegyeházához, 1753. október 24-én a közgyűlés elhatározta, hogy két székházat fog építeni, egyet Veszprémben, egyet pedig Pápán.¹⁷ A Magyar Királyi Helytartótanács 1753. november 29-én kelt intézkedése – hivatkozással az 1723:73.tc.-re - utasította a megyét, hogy csak egy megyeházat építsen.¹⁸ Ennek megfelelően 1754. március 31-én a vármegye meg is kezdi az építkezést Veszprémben a kijelölt helyen. Az építés felügyeletével, a pénzek és költségek fizetésével Miskey János esküdtet bízták meg, aki e tevékenységéért 60 Ft tiszteletdíjat kapott.¹⁹

A július 1-jei közgyűlési jegyzőkönyv 29. pontja szerint elfogadták a József (Tietharth) kőműves által bemutatott tervrajzot, és megbízták őt az építéssel. Az épület 1763-ban készült el. A város bástyája mellett állt, trapéz alaprajzú volt, emeletes, nagyon szűkre szabott, hihetetlenül kicsiny belső udvarral. Alsó szintje börtönként funkcionált, amelyben 6 zárka volt, ebből kettő a pince szinten, a föld alatt. Az őrzési és egyéb feladatokat a parancsnok és a hajdúk látták el. A börtönről 1785-ben készült egy felmérés, amelyre azért került sor, mert a tömlöcben uralkodó rettenetes állapotok – egészségtelen levegőjű, sötét és szűk udvarú – miatt annak átalakítására volt szükség. A körülményekre jellemző, hogy a vármegye főorvosa 1777-ben figyelmeztette a város vezetőit: "A rabok közül három év alatt 27 férfi és 5 nő pusztult el, akik közül 21 még el sem volt ítélve."²⁰

Nemcsak a szabadságvesztésre ítéleteket tartottak itt fogva, hanem a vizsgálat idejére elzártakat is. A nőket elkülönítették. A borzalmas állapotok miatt már ekkor felmerült a börtön átépítésének igénye. Erre azonban még várni kellett.

1786-ban Peczél János alispán összes hatóságaival együtt Veszprémből Pápára költözött át, ahol a székház a pálosok kolostora volt. Börtönöket az istállókban alakították ki, és ide szállították át a rabokat. Ám 1788. május 20-án tűzvész pusztította el az épületeket, és így kénytelenek voltak visszatérni Veszprémbe.

A várva-várt átalakítás 1793-ban történt meg Kovács Ferenc mérnök tervei alapján. A kivitelezés Schratz József kőműves, Urnach János lakatos és Kromberger Ignác asztalosmester munkáját dicséri. Az átalakításból azonban kimaradt a két föld alatti cella, ahol középkori állapotok uralkodtak. Valószínűleg ezekről írta később veszprémi börtönlátogatása alkalmából Kossuth Lajos:

¹⁷Veszprémi Püspöki Levéltár, Prot. Cott., Veszprém 1745-1748., T. I. 412. o.

¹⁸Lukcsics-Pfeiffer i.m., 113. o.

¹⁹Veszprémi Püspöki Levéltár, Prot. Cott., Veszprém 1754-1760., I.IV. 231. o.

²⁰Magyar Országos Levéltár, Helyt. Polit. Cott., 1793. f.75. 2. o.

"Lehetetlen volt el nem borzadnom: kút-forma lyukak, melynek mindenében lábtón juthatni csak, szellőjük sincs, ablakuk természetes, nem is lehet, és az egyetlen nyílás a kút szájának mondhatnók, egy sötét, parányi, négy-öt lépésnyi széles zárt udvarkára nyílik, hova csak délben fér a napsugár, a szellő pedig sohasem. És ez mint mondják, mégsem a legrosszabb tömlöc Magyarországon."

Az átalakítás során a nők részére az eddigi egy helyett két cellát alakítottak ki a parancsnok éléskamrájából és a lomtárból. Ez utóbbinak az épület hátsó részére kivezető ajtajából a jobb szellőzés érdekében ablakot készítettek. Tüzelőhelyet is építettek, megoldva ezzel a fűtést – bár a belső zárka azért így is elég hideg volt télen. A két cellát ajtóval választották el egymástól, vagyis megvalósították az elítéltek és a még el nem ítélték elkülönítését. A meglévő börtön mellett a hajdúk régi szobájából újabb cellát alakítottak ki, és mindkettőbe kemencét állítottak fűtés céljából. Az őrzésről gondoskodó hajdúknak is kedvezett az átépítés: az eddigi egy helyett két szobájuk lett, a hajdani konyhából és a női zárbából. Így hat működő cella készült el, melyek nagyobbak voltak, így a raboknak több lehetőségük jutott mozgásra, és a föld alatti cellákat kivéve, a szellőzés és a fűtés is megoldott lett. A cellák emellett jól őrizhetők is voltak. A fénnel való ellátottság ugyanakkor nem lehetett a börtön erőssége. 1870 körül írták a következőket a régi megyeház börtön helyiségeiről – a börtön kiköltözése után: "Helyhiány miatt például két korábbi börtönhelyiséget is igénybe vettek irattárnak és irodának." A mérnöki szakvélemény szerint "ezen börtönök kicsiny és magasan fekvő ablakain, különösen télidőben, oly kevés világosság szűrődik által, hogy a kezelő személyzet megvakulásnak van kitéve."²¹

A külső részen lévő két kis ablakkal rendelkező, levegőtlen és egészségtelen cellát megszüntették, az egyiket a kapitány rendelkezésére álló helyiséggé alakították át, a másiktól és az eddig a felső szintre vezető feljáróból – mely felesleges volt, hiszen a bejárat mellett volt egy felvezető lépcső – szükség esetén kialakítható volt egy "minden szükségessel ellátott börtön". Ez az új helyiség tágas, levegős, bár kemence beállítását fűtés céljából nem jelöli benne a tervező mérnök. Valószínűleg eredetileg e két cella egyikét használták áristomnak.

Az átalakítás összességében a kor színvonalának megfelelő börtönt eredményezett, kivéve a föld alatti két zárkát, melynek sem világítását, sem levegővel való ellátását nem tudták megoldani. Az átalakítási tervben carcer és árestom megjelölés szerepelt. Veszprémben feltehetőleg a város börtöne és árestoma is a várbeli – vármegyei használatú – épületben volt, és a XVIII. század végétől minden bizonnyal a második szinten lévő, erre a

²¹Somfai i.m., 39. o.

célra kialakított helyiséget használtak árestomnak. Ez "tisztességes, világos és jó levegőjű" volt, megfelelő körülményeket biztosítva az eltévelyedett polgárnak. A súlyos bűncselekményt elkövető városbelit, az idegeneket és a vármegyei rabokat pedig az épület elkülönített részén hajdúk őrizték.

Az 1793-as átalakítást követően 1810-ig nem történt jelentősebb esemény a börtön életében. Ekkor azonban földrengés rázta meg Veszprémet, mely az épületek jelentős részét elpusztította, másokat pedig megrongált. Így történt ez a megyeházával is, amelynek javítása – illetve új megyeháza építése – ettől kezdődően állandóan napirenden volt.

A foglyokkal ez idő tájt munkát végeztek, amint az kiderül Veszprém városának 1810-1811. évi jegyzőkönyvéből: "A Fecskendő Kamara helyének megásására a nemes vármegye bizonyos számú rabokat rendelve ki, kik abban már dolgoznak is. Mind az emberiség, mind a kereszténység megkívánják, hogy a város is a nemességgel egyenlően azoknak meleg étellel való tartásáról gondoskodjon. Melyet a nemesség nevében ugyan személyesen jelenvaló nemes Raksányi György Ur, a város részéről pedig Treur József rendes bíró Ur foganatosítani fogják."²²

A rabok munkaerejét nemcsak ennél, hanem más építkezéseknél is használták. A rabokat rendszeresen orvosi vizsgálatnak vetették alá, és a betegeket a szükséges gyógyszerekkel kezelték.

Az 1810. évi földrengést követően a régi megyeházát a lebontás veszélye fenyegette, mivel a megye új megyeháza építését tervezte. Mivel ez irányú kérésére a Helytartótanáctól választ nem kapott, maga vette fel a kapcsolatot Hild Józseffel. Az 1828. június 2-i közgyűlésen Veszprém városa megbízást adott Hildnek az új megyeház tervezésére, és tanácsára döntöttek a szomszédos épületek megvásárlásáról is. A Késmárky-házat 8.000,- Ft-ért vásárolták meg, a Kolozsváry-házat pedig elcserélték a Mollik-házra. Hild elkészítette a terveket, amelyek szerint a megyeháza a várban épülne meg és magában foglalná a börtönt is. Azonban a Helytartótanács erre nem adott engedélyt, így a terv nem valósulhatott meg.²³

Arra, hogy a megyeházát a váron kívül építsék meg, 1835-ben érkezett be Kasselik javaslata. Szerinte a gabonapiac térségének nyugati felén volna célszerű felépíteni, azonban a püspök, mint a város déli részének földesura, nem adta át a teret. Ugyanebben az évben Halász Ignác is javasolta a megyeház váron kívüli felépítését. 1838-ban a megye tanácsa a régi hely megtartása mellett foglalt állást, és 1840-ben tervpályázatot hirdetett. A pályázatot Fruhmann Antal győri építész nyerte meg, akinek tervrajzában a börtönt is magában foglaló épület szerepelt. A

²²Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém városának jegyzőkönyve, 1810-1811, 270. o.

²³Egervári i.m., 49. o.

Helytartótanács engedélyének hiányában azonban nem készülhetett el ez sem.

Az 1850-es években a szomszédos épületbe költöztették át a börtönt, és ezzel megkezdődött az igazságügyi szervek térhódítása a régi megyeházán, melyet az új elkészülte után teljesen birtokba vettek. Az 1869:4.tc. után, mely szavatolta az igazságszolgáltatás függetlenségét, a létesítendő megyeházába már nem is terveztek börtönt. A telkek kérdését hármassal oldották meg: az Igazságügyi Minisztérium megvette a régi vármegyei házat, az új székházak a megye megkapta a kincstártól a sőház telkét, a kincstár pedig cserébe megkapta a József-laktanyát.²⁴

A vármegye régi székháza 1877-től királyi törvényszéki épület lett,²⁵ a börtön pedig mellette működik. A börtön az Igazságügyi Minisztérium tulajdonába került, amely 1905-ben megvette a szomszédos épületet is. A régi vármegyei házat 1905-ben lebontották, és az 1884-es tervrajz szerint megépítették a ma is álló törvényszéki épületet.

III. Börtönépítés

1845. novemberében a megyei közgyűlés újabb börtönök építését sürgette.²⁶ Az eseményeket a vármegyei közgyűlések jegyzőkönyveinek figyelemmel kíséréseivel követhetjük nyomon. Az 1846. február 3-án tartott közgyűlésen elhangzottak is új börtönök felállítását szorgalmazták, és ennek meggyorsítása érdekében sor került a fogházépítési választmány megalakítására, amelynek elsődleges feladata a tervek véleményezése lett. A közgyűlés határozott még a rablajstromok, rabtartási táblák és a számadások felküldéséről a Helytartótanácshoz.²⁷

Az 1846. május 4-i jegyzőkönyvből további fontos dolgokat tudunk meg: "Fogházak megyeiek eránt Szász Ferencz építő mesterrel tett alku kötések eránt Fő Ispán Ur Ő Nagyméltósága jelentése felmértettek és miután a terv mellé szánt költség kimutatásában újabb némely nehézségek fordultak elő, s az előbbi kiszámítást sokkal felül haladnak az újabb kiszámítások, annak elhatározása, miként fedeztessenek az első tervezetthez még megkívánandó költségek, s miként alkalmaztassanak a fuvarosok, a jövő augusztusi gyűlésre halasztatik, az ajánlatokbeli tudósítások egybevetésre a számvevőnek adatnak ki. Pallian József Ur, ha

²⁴Somfai i.m., 40.o.

²⁵Lukcsics-Pfeiffer i.m., 118.o.

²⁶VMLT, Veszprém vármegyei közgyűlési jegyzőkönyv, 1846., 2. o.

²⁷U.o. 1846., 42., 186. o.

az építés idén megkezdetne, az utolsó kivetett országgügyi költségeket hatszorosan megfizetni, és 200 pozsonyi mérő meszet megadni ajánlott. Végre a Helytartótanács megkérte, hogy az adózóknak a fuvarokban és kézi munkában leendő részletetésére nézve megegyezését a nyomasztó szükség miatt minél előbb megadni méltóztassék.²⁸

Az 1846. június 6-i jegyzőkönyv tanúsága szerint: "Fogházak építésénél a május 4-i felhívásra a megkívánt fuvarosokra, és kézi munkákra a megyebeli adózókra alkalmazása megengedett, az építési terv azonban a Helytartótanács felkületni parancsolván, ennek folytába az építési terv, mely már elfogadhatott – ti. Szász Ferencznél – a Helytartótanács felkületik; a mesteremberek szükséges munkáira nézve árcsökkenés eszközöltetni hagyatott, a költség felszámítás körül mutatkozott akadályok elhárítása érdekében intézkedés azon időre halasztatván, midőn az építési terv visszaérkezik. A börtönök építésére tett ajánlatokkal befizetett összeg gyümölcsoztetése végett a helybeli Takarékpénztárba tettetik."²⁹

A Helytartótanács válasza és engedélye 1846. november 3-án érkezett meg: "Fogház megyei újonnan építendő tervek észrevétel nélkül vissza küldetvén az építésre való fő felügyelést Fő Ispán Ur elvállalta, és hogy a munka a jövő tavasszal elkezdehető, minden ajánlat számára kimutatás készítsék, s ezek ajánlataik egy harmadrészének befizetésére felszólíttatni hagyattak. A pénzek beszédésére Szabó Antal adószedő ur, és Augner Károly urak megbízatnak."³⁰ Az 1847. évi jegyzőkönyvekben mind az építkezésre, mind a rabtartásra vonatkozó megjegyzések voltak: "Fogház építési tanácskozmánynak jegyzőkönyve fölolvastatott, mely szerint a fogházi épületnek még egy emelettel feljebbvitale megengedett, mely emeletbe a B. Törvényszék és a Jegyzői Hivatal részére szoba meghagyatott."³¹ Eszerint már legalább egy emeletesnek kell lennie az épületnek. Már ekkor felmerült az igény, hogy az igazságszolgáltatási szervek egy helyre telepíttessenek, mely később a századforduló utáni törvényszéki épületnél bontakozott ki igazán. Közben a régi megyeházban őrizték a rabokat, akik továbbra is végeztek munkát: "... azon rabok, kik a börtönöknél dolgoznak, hetenként háromszor eledellel ellátatni, és a költségek a házipénztárból kifizettetni, és erről számadást vezetni köteleztetik." – áll a január 7-i jegyzőkönyvben.³²

1848-ból számos olyan jegyzőkönyv maradt fenn, melyekben a fogházépítéssel vagy a rabtartási kérdésekkel foglalkoztak. Így többek

²⁸U.o. 1846., 683. o.

²⁹U.o. 1846.

³⁰U.o. 1846., 2034. o.

³¹U.o. 1847., 2030. o.

³²U.o. 1847., 1522. o.

között a március 13-i jegyzőkönyv azért fontos, mert tanúsága szerint "a rabok olvasó és imádságos könyveiért bejött pénzt bemutatván, Bács megye megkérte, hogy a könyveket megküldeni és a pénzt általvenni szíveskedjen."³³ A befolyt adományokból tehát az eltévedt bűnözők nevelésére és épülésére imakönyveket és könyveket vásárolt a vármegye. Május 4-én már közbeszóltak a forradalom utáni események, ezért munkaerő-átszervezést kellett végrehajtani: "Fogház építésre fordított közmunka erőnek egy része most attól elvonatván, hogy a munka félbe ne szakasztasson, választmány szerveztetik, célszerű felosztása végett."³⁴ Ugyanekkor rendelkeztek arról, hogy a környékbeli tömlöcökben ülőket be kell szállítani a veszprémi fogházba.³⁵ Újabb anyagi nehézségek is voltak, de a munka nem állt le: "... fogház megyei építése ... a pénztárnak egy részét felemésztvén, az építést lassanként folytatni, a mész és téglágetés felhagyatni hagyatott; a föld az utcáról elhordatni hagyatott, és hogy az építést folytatathasson, a közlekedési miniszter megkérte, hogy az építési pénztárral pedig számadás beadatni hagyatott; a fogház falai megvizsgáltatni hagyattak."³⁶ A májusi és júniusi megyei közgyűlések a serény építkezéssel szólnak. A július 13-i közgyűlésen "Fogház megyei kőműves munkával, hogy Szász Ferencz építőmester még ez évben készen lenne, bejelentvén, hogy az épület tető alá jöhessen, a választmány utasítsák, hogy az ácsokkal szerződést tegyen, cserép, zsindey iránt is intézkedjen, az épületfa, deszka, lécz iránt is intézkedjen."³⁷ A börtön építésébe a környékbeli falvak lakói is besegítettek anyaggal és szállítással.

Decemberben már a végső erőforrásokat mozgósították a pénzügyi fedezet céljából: "... fogház építési költségek fedezésére az árvapénztárban létező összeg a nemesi pénztárnak kölcsönadatni 8% kamatra hagyatott, miért pedig ezen pénz a fogház építésére fordítatni hagyatott."³⁸ 1848 után nemcsak a rabok száma csökkent, hanem a pénz is egyre inkább fogyott, ráadásul Szász Ferencz építőmestert is hiába kereste a város. Az építkezés ekkorra valószínűleg leállt, a károk elkerülése végett a befejezetlen épület állagának megőrzése lett a cél. A szeptember 15-i közgyűlésen elhatározták, hogy "Szász Ferencz építőmester javai Fehérvárott zár alá vétettek a fogház biztosítására."³⁹

³³U.o. 1848., 602. o.

³⁴U.o. 1848., 117. o.

³⁵U.o. 1848., 116. o.

³⁶U.o. 1848., 230. o.

³⁷U.o. 1848., 1435. o.

³⁸U.o. 1848., 2797. o.

³⁹U.o. 1849., 1154. o.

A szabadságharc leverése után folytatták a börtön építését. Elrendelték, hogy "a fogház építésére ajánlott 40.000 téglát, 1.000 pozsonyi mérő meszet és 200 bükkfa deszkát Szentgál helység minél előbb beszolgáltatni szíveskedjék."⁴⁰

Pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre arra nézve, hogy a börtön végül is mikor készült el. Az új tömlőcben már nem az egy cella-egy kályha fűtémódot alkalmazták, hanem a járatokban áramló meleg levegő biztosította a megfelelő hőmérsékletet. A kazánház falába bevésett 1858-as évszám arról tanúskodik, hogy ekkor készült el a rendszer, ezért feltételezhető, hogy az épületet is ekkortájt fejezték be.

A fogház felépítése utáni időkről keveset tudunk. A város korabeli főjegyzőjének 1875. évi jelentésében mindössze egyetlen említés szerepel a rabokról: "a rabtartási költségek behajtására vonatkozólag 23 megkeresés érkezett, mely 15 egyént érintett, kik közül 10 férfi és 5 nő volt. A követelt rabtartási költség 163 Ft-ot és 4 kr-t tett, melyből év végéig 15 Ft 75 kr behajtatván, ugyanez a megkeresés alapján illető helyére el is küldetett."

A régi vármegyeházat az 1870-es években elfoglalták az igazságszolgáltatási szervek, de ez rendkívül rossz állapotban volt.

1884-ben Wagner Ödön tervezte meg a Veszprém Megyei Királyi Törvényszék épületét. Wagner az egykori bécsi építészeti akadémián Theofil Hansennél tanulta a mesterséget, így a neoreneszánsz formák alkalmazójaként elsőként vállalkozott börtön funkciójú épület tervezésére. A terv azonban csak a XX. század elején valósult meg, miután 1905-ben lebontották a régi vármegyeházat.

A XIX. SZÁZAD BÖRTÖNRENDSZEREI

I. A börtönrendszerek kialakulása

A szabadságvesztés-büntetés alapeszméi – a bűncselekmények elkövetőinek ártalmatlanná tétele a társadalom biztonsága érdekében, társadalomtól való elkülönítésük, a munkakényszer alkalmazása, a javítás gondolata és a bűncselekmény súlyossági fokához igazodó osztályozásuk – már a XVII-XVIII. században kialakultak, de csak a XIX. század folyamán vált általánossá ez a büntetési nem, illetve ennek végrehajtási intézménye: a börtön. A polgári eszmék hatására ugyanis a XIX. századtól a szabadságvesztést tekintették az ideális büntetésnek, mert az egyéni szabadság elvétele szigorú megtorló eszköz a büntettekkel szemben, és emellett osztható, egyéniesíthető és közvetlen jellegű is.

Az 1800-as évek elejétől kezdve, a modern büntető-jogrendszerek létrejöttével a szabadságvesztés végrehajtásának módja került a figyelem középpontjába Nyugat-Európában és Észak-Amerikában is. A börtönügy fejlődésében az Észak-Amerikai Egyesült Államok és Anglia játszott a vezető szerepet, mert ott álltak rendelkezésre a kísérletezéshez szükséges gazdasági, pénzügyi és politikai feltételek.

A kísérletezések eredményeként különböző börtönrendszerek jöttek létre, amelyek a büntetés-végrehajtás módjára vonatkozó elveken felül magukba foglalták a börtönépítést, a börtönegészségügy, a rabmunkáltatás és a rabnevelés kérdéseit is.

"Az új börtönök alaptípusai évszázados ötleteket felelevenítő modellek voltak, amelyeket azután óriási elméleti viták nyomán börtönrendszerekké formáltak a szakemberek."¹ Egyes szakértők szerint valamennyi börtönrendszer négy alaptípusra vezethető vissza: a magánelzárási, a hallgatási, a fokozatos és az ír fokozatos rendszerre. Általánosabb viszont az a nézet, amely az elítéltek elhelyezésének módja szerint differenciálja a rezsimeket, így a közös-, a magán- és a vegyes

¹Mezey Barna: A magyar polgári börtönügy kezdetei, Budapest, 1995., 21.o.

⁴⁰U.o. 1849., 1144. o.

rendszeret különbözteti meg. A következőkben – a kialakulási sorrendet is figyelembe véve – az utóbbi felfogást követve próbálók rövid áttekintést adni a XIX. században létrejött börtönrezsimekről.

II. A közös rendszer

Az ún. közös rendszer, amelyet a magyar szakirodalom tömlörendszer néven is említ, az elítéltek minden válogatás nélküli közös fogva tartását jelenti. A modern börtönrezsimek kiindulópontjának tekintik, amelyhez képest minden rendszer az elítéltek egymástól való – valamilyen szempont szerinti – elkülönítésén, illetve az elkülönítés és a közös munkáltatás valamiféle kombinációján alapul. *Hacker Ervin* szerint ez az elzárási mód nem is érdemli meg a "rendszer" elnevezést.²

Legkezdetlegesebb alakjánál, a közös elzárásnál a rabokat a börtön falain belül szigorúbb vagy enyhébb felügyelet alatt tartották és a foglalkoztatásukról nem is gondoskodtak. Később kialakult a dolgozó rendszer, de a munkáltatás nem csökkentette a közös elzárás hátrányait. Az elítéltek nemcsak a munka idejét, hanem az étkezésre és a pihenésre szolgáló időt, valamint a szabadidejüket és az éjszakát is közös helyiségben töltötték.

Legnagyobb hátránya az volt, hogy nem különítették el az elítélteket sem a koruk, sem pedig az elkövetett bűncselekmény súlya szerint, és az ismételt bűnelkövetést is figyelmen kívül hagyták. Egyes szakértők szerint a visszaesőkkel, illetve a súlyosabb cselekmények elkövetőivel való állandó együttlét nemcsak a további erkölcsi romlás veszélyét jelentette az első ízben elítéltek tekintetében, hanem a büntetés igazságtalan súlyosbítását is.

A fegyelmet nehéz volt biztosítani, így gyakran került sor zendülésre, illetve más fegyelemsértésre. Ez a végrehajtási mód nem igényelt speciális beosztású épületeket, ezért gyakran föld alatti pincéket és vermeket használtak börtönként. A szakmai szempontokon kívül egészségügyi okok is a közös rendszer ellen szóltak, mert a ragályos, gyógyíthatatlan betegségek elterjedésének lehetősége is fennállt.

Érdemes megemlíteni, hogy *J. Howard*, aki a börtönreformot kezdeményezte, a közös rendszerrel kapcsolatos véletlen élménye hatására vált börtönügyi szakemberré. 1775-ben ugyanis, amikor Lisszabonba utazott, hogy segítsen a földrengés áldozatain, a franciák elfoglalták a postahajót és ő is fogságba esett. Így ismerte meg a francia börtönök

rettenetes állapotát. Két hónap elteltével kicserélték egy francia fogollyal, de e rövid idő is elegendő volt ahhoz, hogy a közös rezsim embertelenségét tapasztalva felhívja a figyelmet a változtatás szükségességére.

1777-ben jelent meg "A börtönök állapota Angliában és Walesben, bevezető megjegyzésekkel és egynéhány külföldi börtön leírásával" című műve, amelyben kizárólagosan igazságügyi célra rendelt, tiszta és biztonságos börtönt követelt, a kormányzat által alkalmazott örökkel, valamint javasolta a rabok ésszerű munkáltatásának és rendszeres vallási-erkölcsi oktatásának bevezetését is.

A reformnak más okai is voltak, nemcsak Howard fellépése. Így például az is, hogy Angliának meg kellett szüntetnie az Észak-Amerikába irányuló elszállítás-büntetések (transzportálást és deportálást), mivel 1776-ban az amerikai gyarmatok elszakadtak az anyaországtól, és így gondoskodni kellett az elítéltek angliai elhelyezéséről. Az intézetek átalakítása és az új börtönök építése azonban nem tartott sokáig, mert 1789-ben, az ausztráliai gyarmatok megszerzésével újabb lehetőség nyílt a transzportálásra.

III. A magánrendszer

A közös rezsim hibáit enyhíteni próbáló elkülönítés gondolata egyházi körökből indult ki, ahol is azt vallották, hogy a bűnös embert megtisztíthatja a magába szállás, a vezeklés, a bűnös világtól való elfordulás.

E felfogást hirdette egy *Mabillon* nevű francia szerzetes 1677-ben emlékirattal fordult XIV. Lajoshoz, amelyben azt javasolta, hogy a kánoni büntetőjogban a klérus tagjai által használt carcerek mintájára építsenek külön zárkákat a világi bűnösök megjavítására. *Filippo Franci* olasz szerzetes is az elkülönítés híve volt, és az olaszországi San Filippo börtönben ki is alakított a kolostori zárkákhoz hasonló cellákat. A nagy költségek miatt azonban hosszú ideig sem *Mabillon*, sem pedig *Franci* kezdeményezése nem talált követőkre.

Az elkülönítés a közös rendszerrel szemben először Pennsylvániában jutott diadalra, és az ottani tapasztalatokat felhasználva terjedt el az egész világon. Pennsylvániában a magánrendszer első alakja, a magányrendszer jött létre, majd kidolgozták másik két alakjának, a belga és az auburni rendszernek az elveit is.

²Hacker Ervin: Börtönrendszerek, Budapest, 1917., 5. o.

A magányrendszer (pennsylvaniai vagy philadelphiai rendszer)

A klasszikus magánrendszernek is nevezett szisztéma kialakulását a quaker-szekta tevékenységére vezetik vissza a börtönügy szakértői. E felekezet egyik fő feladata a szegénygondozás volt, amihez kapcsolódóan az elítéltek támogatását is vállalták. 1777. február 7-én a quakerok hozták létre Amerika első rabgondozó társaságát, a Pennsylvániai Börtönügyi Egyesületet, amely több javaslatot is kidolgozott a börtönök javítására és az elítéltek nevelésére vonatkozóan.³ Olyan intézetek felállítását indítványozták, amelyekben "lehetőség nyílik az elítélteknek a magányosság feltételei között önvizsgálatra".⁴

1790-ben kísérleti célokra a kormányzat átadta az egyesületnek a philadelphiai államfogházat, amelyet kibővítettek egy 16 cellás épületrésszel. Ennek, a "kísérleti börtön"-nek is nevezett intézetnek a magánzárkáiba a legsúlyosabb elkövetők kerültek büntetési idejük első negyedére. Az első negyed után azonban közös elzárás következett, így nem szabad azonosítani ezt a megoldást a klasszikus értelemben vett philadelphiai magányrendszerrel.

A quakerok tevékenységének köszönhetően azonban megnyíltak az első, valódi magánrezsimmal működő intézetek is: 1826-ban Pittsburghben, 1829-ben pedig Philadelphióban. A pennsylvániai vagy philadelphiai magányrendszer a legkövetesebb volt a maga nemében. A bűncselekményt vallási értelemben bűnnek tekintették, a kiszabott büntetés pedig vezeklést jelentett. A bűnbánat házában, vagyis a börtönben a kolostori cellák mintájára épült magánzárkák teljes elkülönítést biztosítottak a külvilággal, a rabtársakkal és a hivatali személyzettel szemben is. Mivel a quakerok a magányt, a vallásos könyvek olvasását tartották a magába szállás és a javulás legjobb eszközének, a "lelki gondozást" a zárkában elhelyezett Biblia biztosította.⁵

A klasszikus magánrezsimmek megfelelő gyakorlaton hamarosan enyhítettek, és bevezették a közös tanulást, illetve a közös vallásoktatást. A "közös" jelző azonban megtévesztő, mert annak ellenére, hogy többen vettek részt a foglalkozásokon, nem láthatták egymást az elítéltek az egyszemélyes fülkerendszer (stall) miatt. A kommunikáció teljes megakadályozása érdekében a sétát is kőfalakkal elkerített sétaudvarokban bonyolították le vagy pedig a közös sétán álarcot kellett viselni a raboknak.

Eredetileg tilos volt a munkáltatás, mert a quakerok szerint az zavarta volna az erkölcsi javulást. 1829-ben Philadelphióban azonban bevezették a munkáltatást, mert a teljes magány mégsem hozta meg a várt eredményt. Később, a költségek csökkentése végett eltörölték a külön fülke- és sétaudvar-rendszereket is, és az álarc viselését tették kötelezővé, illetve általánossá.

Hazánkban a magányrendszert *Bölöni Farkas Sándor* 1834-ben megjelent "Utazás Észak-Amerikában" című munkája tette ismertté és elsőként nők részére alakítottak ki ilyen rezsimit Márianosztrán, a börtön céljaira átadott pálos rendi kolostorban. A későbbiekben a balassagyarmati és a komáromi büntetés-végrehajtási intézet is alkalmazta az ismertetett elveket, de fülkék és sétaudvarok építésére nem került sor. A philadelphiaihoz hasonlóan működött még például a londoni Millbank Penitentiary és a Berlin melletti Moabit is.

Szóllósy Oszkár a "Magyar börtönügy" című munkájában a következőket írta e szisztémáról: "Ez a rendszer kegyetlennek és célszerűtlennek bizonyult, mert legkevésbé felel meg az emberi természetnek. Az állandó magánynak és tétlenségnek, melyben a képzetek lassanként felemészthetők, és a rémképek váltják fel az egészséges gondolatokat, gyakori következménye a zárkában tespedők elméjének elborulása volt."⁶

A belga vagy elkülönítési rendszer (separate system)

Az 1830-as években alakult ki a magányelzárás javított neme: az elkülönítési szisztéma, amely a legkövetkezetesebben Belgiumban valósult meg és így belga rendszerként is említi a szakirodalom. Szóllósy Oszkár 1836-ra teszi a megjelenését, de Belgiumban csak az 1870. március 4-i törvény szabályozza a szabadságvesztés-büntetés végrehajtási módjaként.

Fő törekvés itt is az elítélteknek egymástól és a külvilágtól való elkülönítése volt, így állandóan magánzárkában tartották őket. Az előző irányzattal ellentétben a munkáltatást általánossá tették, hogy a magányon enyhítsenek, az intézet tisztviselőinek, a tanítónak, a lelkésznek, a munkavezetőknek, illetve a patrónusoknak pedig kötelessége lett a fogvatartottak látogatása. Az elkülönítés tehát csak részleges volt.

A magány káros hatásai miatt korlátozták a magánzárkában tölthető időtartamot, és általában 6 hónapban, illetve egy évben maximálták. A

³Hacker i.m. 8. o.

⁴Mezey i.m. 22. o.

⁵Mezey i.m. 24. o.

⁶Szóllósy Oszkár: A magyar börtönügy, 1930., 50. o.

leghosszabb magánelzárásban töltendő szabadságvesztés-büntetést, ami tíz évet jelentett, Belgiumban alkalmazták.⁷

A két magánrendszert nagyon sok támadás érte, többek között azért mert ebben a rendszerben az elítéltek egészsége és lelki egyensúlya kárt szenvedett. A bírálók érvei között szerepelt még az is, hogy a magány ellentétes az emberi természettel, a rendszer nem valósítja meg a büntetés valódi célját, mert nem nevel társas életre, nem biztosít megfelelő átmenetet a szabad életbe, kevés munkanem alkalmazható, és nem utolsósorban költséges.

A rezsimek a hívei viszont azt hangoztatták, hogy itt nem kell tartani a további erkölcsi romlástól, az elítéltek megjavulása valószínűbb, mert a büntetés hatása intenzívebb. A magánrendszert támogatók szerint itt könnyebb a fegyelem fenntartása, könnyebben megakadályozható a ragályos betegségek elterjedése, valamint lehetőség van a differenciált bánásmód alkalmazására is.

A bírálókat ellenére sokáig követték a bemutatott megoldásokat, de több-kevesebb enyhítéssel. Belgiumban azonban 1920-ig álarcot kellett viselni a börtönlakóknak. Napjainkban már csak fegyelmi büntetésként alkalmazzák a klasszikus magánrendszert, olyan elítéltekkel szemben, akik a börtön szabályzatot megszegik.

A hallgató vagy auburni rendszer (hallgatólagos rendszer) (silent system)

A magánrendszer harmadik formájaként ismert rezsimit már 1775-ben alkalmazták a gandí fegyházban, de az auburni mintarendszerről kapta a nevét, amely 1816-ban épült fel, amerikai próbálkozásként. (A belga rendszert azért ismertetem korábban, mert azt a magányelzárás továbbfejlesztett, enyhébb változatának tartják.)

Egyes szakértők a hallgató szisztémát a magányrendszer hibáira adott válasznak tekintik. E nézet azonban téves, mivel az auburni intézet átadása megelőzte a philadelphiai mintabörtön megnyitását. Helyes lehet viszont ez a felfogás is, ha *Finkey* érvelését elfogadjuk, aki szerint már az auburni kísérlet előtt is alkalmazták a nappali közös elhelyezés és éjszakai magányelzárás módszerét. A börtönüggyel foglalkozók nagyobb része azonban a két megoldás párhuzamos kifejlődését hangsúlyozza, ami valószínűbbnek tűnik.

A rezsím kialakulásának előzménye egyrészt az volt, hogy a bűnözés nagymértékű növekedése miatt költséges lett volna minden elítélt részére magánzárkát építeni, másrészt, hogy New York állam "Newgate" börtöne megtelt, ami új intézet megnyitását tette szükségessé.

A rendszer kidolgozói, *John Cray* és *Elam Lynds* az elkülönítés híveiként a rabok közötti kommunikáció megakadályozására törekedtek, de ezt összekapcsolták a közös munkáltatás elvével. A büntetés-végrehajtás rendjét tehát az éjjeli magányelzárás és a nappali, teljes hallgatás mellett, közösen végzett munka határozta meg.

Az elítéltek megjavítására törekedtek, ennek érdekében vezették be a teljes hallgatást is, amit csak embertelenül szigorú rendszabályokkal tudtak érvényesíteni. A fenyítés eszköze a nyersbőr korbács és a kilencágú "macska" volt. Az emberek közötti érintkezést azonban a gyakori korbácsolás sem szüntette meg, mert különböző jelek használata terjedt el az intézetekben. Például Moabit börtönében két különböző emeleten elhelyezett rab kopogtatás útján odáig fejlesztette a gondolatközlését, hogy sakkoztak egymással.

A rezsimit főként azért érte támadás, mert a hallgatási kötelezettség káros hatással volt az ember pszichikai állapotára, a kommunikációt még a legbrutálisabb eszközökkel sem tudták megakadályozni, költséges volt a nagylétszámú felügyelő-személyzet miatt, a testi büntetések alkalmazása ellentétben állt a kor törekvéseivel.

Az auburni börtön mintájára épült a Sing-sing, a bostoni Charleston, valamint az európai kontinens számos intézete, ahol az elítéltek osztályozásával fejlesztették tovább ezt a szisztémát.

IV. A vegyes rendszer

A jegyrendszer

A jegyrendszer önálló szisztémaként jött létre a XVIII. század végén, de a másik két vegyes – a magán- és a közös elzárást is alkalmazó – rezsimmal együtt alkalmazva vált ismertté.

Kialakulása *Alexander Maconochie* nevéhez fűződik, aki az ausztráliai angol transzportáltak és deportáltak felügyelőjeként 1788-ban Norfolk szigetén vezette be ezt a büntetés-végrehajtási módot. Legfontosabb sajátossága az volt, hogy az elítéltek nem bizonyos időre kerültek az intézetekbe, hanem meghatározott mennyiségű munka

⁷Hacker i.m. 14. o.

elvégzésére kötelezték őket. A végzett munka fejében jegyeket kaptak és a jegyek mennyiségének függvényében kedvezményekben részesültek. Ha bizonyos időn belül több jegyet szerzett az elítélt, mint amennyi megszerzésére kötelezve volt, a büntetésének tartama arányosan megrövidült. Meghatározott számú jegy megszerzése után a rabot feltételesen kiengedték a börtönből.

Fegyelmi vétség elkövetése esetén a megszerzett jegyek bizonyos részét az intézet vezetője megsemmisítette, így a büntetési idő meg is hosszabbodhatott.

Maconochie kapitány módszerét átvette az angol és az ír fokozatos rendszer is, mivel mindkettő a megszerzett jegyek számától tette függővé az alacsonyabb osztályból a több kedvezményt nyújtó magasabb osztályba kerülést, illetve a feltételes szabadságra bocsátást.

Az Angliában és Írországból bevezetett jegyrendszer lényege az volt, hogy az elítéltekről vezetett nyilvántartási lapon érdemjegyben kifejezett magatartás-értékelést végeztek a felügyelők, a szorgalom, az iskolai magaviselet és a munkateljesítmény figyelembe vételével. Mindhárom dimenzióban lehetett jegyet adni, amelyeket havonta összesítettek. Így az ír megoldásnál havonta maximum 9 pontot kaphattak, mivel a legmagasabb érdemjegy 3 volt, az angoloknál viszont 8 pontot lehetett elérni egy-egy dimenzióban.

A módszer hibája volt, hogy nem tudták reálisan meghatározni a jegyek elnyerésének feltételeit, és helytelennek bizonyult a munka büntetés rangjára emelése is. Ugyanakkor alkalmas volt a jó magaviseletre ösztönzésre, mert a magasabb érdemjegy a korábbi szabadulást jelentette.

A XX. század elején a magyar dolgozóházakban és egyes észak-amerikai javítóintézetekben is alkalmazták ezt a végrehajtási módot, de nem önállóan, hanem más rendszerrel kombinálva.

A genfi osztályrendszer

A nappali közös elzárást próbálták tökéletesíteni az osztályozás irányába haladó szisztémák, amelyek az auburni rendszert továbbfejlesztve a rabok érintkezését is korlátozták.

A kísérletezés egyik iránya a genfi intézetben alakult ki, *Aubanel* igazgató vezetésével, akinek kezdeményezésére 1843-ban törvénybe foglalták az elítéltek osztályozásának követelményét. A 6 hétnél hosszabb tartamú szabadságvesztés-büntetések végrehajtásánál négy osztályba

sorolták az intézetbe kerülteket az elkövetett bűncselekmény, az erkölcsi állapot és a magaviselet alapján:

- az első osztályba a legsúlyosabb bűncselekmények elkövetői és a visszaesők;
- a másodikba a közepes súlyú bűncselekmények elkövetői és az első osztályból jó magaviselet miatt előléptetettek;
- a harmadikba a könnyebb vétségek miatt elítéltek és a javulófélben lévő büntetettek,
- a negyedik osztályba pedig a fiatakorúak (16-18 évesek) és az előző osztály javultjai tartoztak.⁸

Az elítéltek a büntetésük letöltésének megkezdésekor magánelzárásba kerültek, amelynek tartama osztálytól függően, 4 nap és 6 hónap között változott.

Az első osztálynál: 14 naptól 6 hónapig, a II. osztálynál: 14 naptól 3 hónapig, a III. osztálynál: 8-tól 14 napig, a IV. osztálynál 4-től 8 napig tarthatott.⁹ Jó magatartás esetén magasabb osztályba lehetett kerülni, rossz magaviselet esetén viszont – a fiatakorúak kivételével – alacsonyabb osztályba helyezték a rabokat.

A magánelzárást a nappali közös elhelyezés követte, az osztálybesorolásnak megfelelően, így hasonló erkölcsi fokon állók jutottak egy csoportba. A közös elzárás idején a munkavégzési kötelezettség általános volt, de a hallgatást nem követelték meg. Éjszakára azonban továbbra is megmaradt a magánzárka.

Az intézetbe kerüléskor az osztályokba történő besorolásról, illetve később az osztályok közötti áthelyezésekről negyedévenként bizottság döntött, de az is előfordult, hogy a döntést a börtönigazgatóra bízták.

A szakemberek szerint a rezsim alapját képező felfogás téves volt, mert az erkölcsi romlottság foka nem érzékelhető a külvilág által és nem is áll mindig arányban az elkövetett cselekmény súlyával. Vitatott a szükséges osztályok száma, valamint a reális magatartás-értékelés módja is. Önmagában ez sem alkalmas arra, hogy büntetés-végrehajtási rendszer alapja legyen, sőt más módszerekkel együtt is csak kis létszámú intézetekben képzelhető el, mivel így biztosítható az elítéltek viselkedésének figyelemmel kísérése.

⁸Hacker i.m. 17. o.

⁹Mezey i.m. 35. o.

A müncheni rendszer (társadalmi rendszer)

Az auburni rezsimből kiinduló kísérletezés másik iránya a müncheni fegyintézet igazgatója, *Obermaier* által 1835-ben kialakított osztályrendszer volt. A genfi megoldást továbbfejlesztő szisztéma az elítéltek közösségeire, 20-30 fős csoportokra épített, amelyek tagjai egyetemlegesen feleltek mindenért. Ezeket a csoportokat *Obermaier* úgy állította össze az azonos fajsúlyú bűnözők közül, hogy a "jobb érzésűek" legyenek többségben. A "jobb érzésűeknek" az erkölcsileg alacsonyabb fokon állókra gyakorolt hatása által akart eredményt elérni, ezért társadalmi rendszernek is nevezi a szakirodalom. A közös elzárás elvét követték éjszaka és nappal is, eleinte hallgatási kényszerrel párosítva, később viszont – kedvezményként – megengedték a társalgást.

A rezsím lényege, a fegyelem sajátos eszközzel történő megerősítése volt.¹⁰ A hallgatást és egyéb rendszabályok betartását biztosítani próbáló korbács helyét ugyanis a börtönszemélyzet állandó jelenléte és az elítéltek besúgóhálózata vette át, mivel a rabok "kötelesek voltak egymásra felügyelni, s kötelesek voltak egymást fegyelemsértés esetén feljelenteni".¹¹ Folyamatosan foglalkozásokat tartottak, hogy meggátolják a kapcsolatok rossz irányba fejlődését, de az egymás feletti kémkedés bizalmatlanságot szült, ami gyakran bántalmazáshoz vezetett.

A müncheni rezsímet alkalmazó intézetek között két kategóriát különböztettek meg. Az első osztályú, szigorúbb börtönbe azok kerültek, akiket egy évnél hosszabb tartamú szabadságvesztés-büntetésre ítélték. "Ezen belül 5 osztályt alakítottak ki, melyekbe a jó magaviselet, szorgalom, munkaeredmény, erkölcsi javulás függvényében, javuló körülmények között léphetett előre a rab."¹²

A másodosztályúnak minősített intézetekbe pedig azokat zárták, akiknek a szabadságvesztés-büntetése az egy évet nem haladta meg, valamint azokat, akik az első osztályú börtönben már letöltötték a büntetésüket, de a javulás jelét nem mutatták. A javulást nem mutatókkal szemben foganatosított intézkedés a biztonsági őrizet, a határozatlan tartamú szabadságvesztés-büntetés megjelenése volt.¹³

"Tartós eredményt (...) nem tudott felmutatni. A megjavultak többnyire azok közül valók voltak (...), akik csupán könnyelműségnek vagy csábításnak lévén áldozatai."¹⁴

¹⁰Mezey i.m. 36. o.

¹¹Hacker i.m. 20-21. o.

¹²Mezey i.m. 36. o.

¹³Mezey i.m. 36. o.

¹⁴Hacker i.m. 23. o.

Obermaier elképzelései nem igazán találtak követőkre, mivel az éjszakai közös elhelyezés és a személyzet állandó aktív jelenléte nem volt összeegyeztethető, valamint az elítéltekből álló felvigyázói (*Aufpasser*) hálózat is komoly veszélyeket rejtett magában. Ugyanakkor az osztályozás elve a magán- és a fokozatos rezsímbé építve alkalmazhatónak bizonyult.

A fokozatos rendszer (progressive system)

A XIX. század második felében a klasszikus büntetőjogi iskola büntetésánától elszakadó új felfogás alakult ki, amely a börtönbüntetés célját az erkölcsi javításban és a reszocializációban jelölte meg.

A progresszív rezsímek – amelyek az angol transzportálásból alakultak ki – ezen új célkitűzéseknek igyekeztek megfelelni azáltal, hogy a bűnelkövetőket fokozatosan vezették vissza a szabad életbe.

A szakirodalom az angol és az ír megoldást említi a leggyakrabban, mert ezeknek az elvei kristályosodtak ki a legjobban, de a kontinens más részein is próbálkoztak a szabadságvesztés fokozatos végrehajtásával. Így például Máltán, Korfun, Genfben.

Érdemes megemlíteni a Máltán 1850-ben bevezetett módszert, amelynek szigora fordított arányban állt az intézetben letöltendő időtartammal. A súlyosabb bűncselekmények elkövetői közös elzárásba kerültek, míg a legrövidebb tartamú büntetést letöltők magánzárakban éltek éjjel és nappal is. E kísérlet legfontosabb vonása, hogy a magán-, illetve a közös elzárást követően lehetővé tette a kegyelem útján történő szabadon bocsátást, vagyis a progresszív végrehajtás három eleme itt is kialakult.

Az angol fokozatos rendszer (probation system)

Az angol fokozatos rendszer sajátossága a feltételes szabadon bocsátás bevezetése (ami miatt probation systemnek is nevezik), illetve a magán- és közös elzárás kombinálása volt, de emellett alkalmazta a munkáltatás és az osztályozás elvét is.

A rezsím előzményeként említik azt az angol gyakorlat, hogy a hosszabb tartamú büntetésre ítéltekkel közmunkát végeztettek vagy az anyaországban működő közmunkabörtönökben (*Public works-prison*), vagy a gyarmatokon, ahova transzportálták, illetve deportálták őket.

Mindegyik megoldás feltételezte az elítéltszállítmányok összegyűjtését és fogvatartását mindaddig, amíg sor nem került az elszállításukra. Így alakult ki, hogy a szabadságvesztésre ítélt bűnelkövetők elszállításuk előtt bizonyos időt – általában 18 hónapot – magánzárkában vagy a kikötőkben horgonyzó, forgalomból kivont hajók fülkéiben töltötték le.

A gyarmatokra transzportált bűnözők büntetésének egy részét a kormányzó jó munkateljesítmény és magatartás esetén, kedvezményként, feltételesen elengedte (ticket of leave) azzal a kikötéssel, hogy a gyarmatokon szabad emberként letelepedhetnek, Angliába viszont csak súlyos büntetések mellett térhetnek vissza. Így jött létre a feltételes szabadságra bocsátás intézménye, amit önálló fokozattá tettek 1837-ben.

A transzportálási és deportálási lehetőségek csökkenése következtében elterjedt az a megoldás is, hogy a súlyosabb elkövetők a közmunkát az anyaországban végezték, és csak mint feltételes szabadságon lévő elítéltek (ticket of leave man) kerültek ki a gyarmatokra, 1776-ig Amerikába, 1787-től pedig Ausztráliába. A teljes szabadságot kegyelem (conditional pardon) folytán lehetett elnyerni.

Az ismertetet gyakorlatot 1847-ben törvényi szinten szabályozták, majd lehetővé tették, hogy a feltételes szabadság az anyaországban is elnyerhető legyen, ne csak a gyarmatokon.

1857-ben Anglia megszüntette a transzportációt és törvényben mondta ki a szabadságvesztés fokozatos végrehajtásának elvét. Ez volt a *Penal Servitude Act*, amely szerint az angol fokozatos rendszer három lépcsője: 1) a magánelzárás (penitentiary-prison); 2) a közös munkáltatás (public works-prison), majd 3) a feltételes szabadság (conditional liberation). Ezt az intézményt büntető szolgásnak (penal servitude) is nevezték.

A végrehajtás első szakasza a 18 hónapig tartó magánelzárás volt, majd olyan börtönbe kerültek az elítéltek, ahol a nappali közös munkát az éjszakai elkülönítés követte. Ebben a második szakaszban a rabokat öt osztályba sorolták, amelyekben végighaladva egyre több kedvezményben részesültek, míg végül megnyílt a feltételes szabadságra bocsátás lehetősége. A feltételes szabadságra bocsátott rendőri felügyelet alatt állt, és kifogásolható magatartás esetén – határozatlan időre – visszakerült a közmunkafogházba. A harmadik fokozatba lépést jó magaviselet, szorgalom és meghatározott minimális idő – férfiaknál a büntetés háromnegyed része, nőknél a kétharmad rész, életfogytiglanra ítélték esetében pedig 20 év – letöltése esetén a gyarmat kormányzója, illetve a börtönigazgató engedélyezte.

A rezsím célja tehát a bűnözőknek a társadalomba való fokozatos visszavezetése volt, leginkább a feltételes szabadság intézményén keresztül.

Az európai kontinensen a legtöbb állam ezt a módszert vette át a XIX. század végén, gyakran a jegy- vagy az osztályrendszerrel kiegészítve. Magyarországon is alkalmazták, főként a hosszabb tartamú szabadságvesztés-büntetéseknel, a Csemegi-kódex viszont általában az 1 és 3 év közötti büntetések végrehajtásánál rendeli el az angol szisztémát.

Az ír fokozatos rendszer

Az angol rezsimmel párhuzamosan létrejött szisztéma a fokozatos rendszerek között a legsikeresebbnek tekinthető. Kidolgozása *Sir Walter Crofton* nevéhez fűződik, aki az írországi börtönök felügyelőjeként a XIX. század közepén két – ilyen megoldást alkalmazó – intézetet hozott létre: Luskban mezőgazdasági, Smithfieldben pedig ipari telepet.

Az angliai szisztémához képest két lényeges eltérést mutat: egyrészt kiegészítette a végrehajtás három fokozatát az ún. közvetítő intézettel, másrészt bevezette az 5-osztályú jegyrendszert az elítéltek kategorizálására. A fokozatok tehát a) a magánelzárás, b) a közös elzárás, c) a közvetítő intézet (intermediate prison), d) a feltételes szabadságra bocsátás.

Az osztályozásra a magánelzárást követően került sor, amikor az elítéltek a legelső osztályba (probation class) kerültek, majd a szerzett jegyek számától függően juthattak az egyre több kedvezményt nyújtó "third", "second" és "first class"-on keresztül az "exemplary class"-ba, ami már a közvetítő intézethez hasonlított. A harmadik osztályban töltendő időtartam 2 és 6 hónap között változott, míg a második osztályban 6, az elsőben pedig 12 hónap volt a minimálisan letöltendő idő.¹⁵

Nem megfelelő magatartás tanúsítása esetén alsóbb osztályba helyezték vissza az elítélteket, magánzárkába azonban nem lehetett visszakerülni.

A fokozatok mindegyikének megvolt a maga célja. Így a magánzárkában az akarat megtörését igyekeztek elérni az egyhangú munkával, de az intézet tisztviselőinek, a lelkésznek és a tanítónak a látogatásai enyhítettek ezen a magányon, sőt lehetőség volt levelezésre és más kedvezményekre is, a munkaszorgalomtól és a viselkedéstől függően.

¹⁵Mezey i.m. 41. o.

A közös elzárás célja: "az akarat nevelése és helyes használata" volt, ezért állandó munkáltatás folyt a börtönökben.¹⁶

A közvetítő intézet a szabad életre készített elő, mivel a hosszabb tartamú büntetést letöltők a szabadulásukkor nem voltak felkészülve a börtönön kívüli életre. Ebbe a fokozatba azok az elítéltek kerültek, akik mind az öt osztályon végigmentek, a büntetésük kétharmad részét letöltötték és megfeleltek a feltételes szabadságra bocsátás feltételeinek. Az intézetbe áthelyezettek félig szabad emberként a börtön falain kívül, laza őrizet mellett, mezőgazdasági vagy ipari munkát végeztek, amiért bért kaptak, sőt rövid időre a telepet el is hagyhatták, külön oktatáson vehettek részt csaknem teljesen szabad viszonyok között. A közvetítő intézetet a betegszoba elővigyázatos szellőztetéséhez hasonlították, amely nélkül lassúbb a gyógyulás.¹⁷

A feltételes szabadságra bocsátás intézménye az alábbi hasonlattal jellemezhető a legjobban: "olyan, mint a lábadozó betegnek az első sétája a szabadban, megkíséreljük tud-e már járni a beteg, de mellette vagyunk, támogatjuk, s ha elesik, visszavisszük az ágyba."¹⁸

A rezsimit ért támadások legtöbbször a közös cellák és a közös munka nemkívánatos hatásai ellen irányultak. A szisztéma támogatói szerint viszont az elítéltek nem áll érdekében a helytelen viselkedés, mert akkor nem kerülhet magasabb osztályba, illetve feltételes szabadságra.

A szakemberek a legnagyobb előnyének azt tartották, hogy a közvetítő intézet és a feltételes szabadság következtében a büntetés tartama lerövidül és ezáltal csökkenthető a költségek, valamint a reszocializáció is megvalósítható. A magánrendszerrel szemben rövid időn belül sikert aratott, mivel már az 1857. október 12-16-án Birminghamben tartott nemzetközi börtönügyi kongresszus javasolta a bevezetését, főként a hosszabb tartamú szabadságvesztések végrehajtásánál.

Bár sok ország alkalmazta, Írországból Crofton halála után megszűnt. Nálunk az 1878. évi V. törvény fogadta el az író fokozatos rendszert, némi változtatással (például: a közös elzárás fokozata nappali közös munkáltatást és éjszakai elkülönítést jelentett). A XX. században több irányzat megkísérelte továbbfejleszteni az elveit, így a félig nyílt és a nyílt büntetés-végrehajtási intézetek kialakításánál is felhasználták az elemeit.

¹⁶Hacker i.m. 25. o.

¹⁷Hacker i.m. 26. o.

¹⁸Hacker i.m. 26. o.

V. Utószó

Az ismertett rezsimek bizonyítják, hogy a XIX. század a nagy kísérletezések időszaka volt a börtönügy szempontjából. A feudalizmus fogvatartási módjaival szemben a különböző börtönrendszerek egyre tökéletesebb megoldásra törekedtek. A gyakorlat azután igazolta, hogy melyik megoldás felelt meg legjobban a kor elvárásainak, így az elkülönítési, valamint a fokozatos szisztéma bizonyult a legéletképesebbnek.

A legtöbb országban, még ha el is kötelezték magukat egyik vagy másik rendszer mellett, a büntetések tartamához igazodva határozták meg a végrehajtás módját, aminek következtében egy intézeten belül is sor kerülhetett a különböző megoldások egymás melletti alkalmazására.

A XX. század már nem komplex rendszerekben gondolkodik, hanem részmegoldásokban, amelyek a korábbi századok kísérletein alapulnak, de a tökéletes rezsimit még nem sikerült megtalálni.

Irodalom:

Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve, 1920; *Balogh László - Horváth Tibor*: Büntetésvégrehajtási jog, 1983; *Bozóky Alajos*: A börtönügy legújabb haladásai, 1868; *Böloni Farkas Sándor*: Az auburni és a pennsylvaniai börtönrendszer, 1834; *Dombóváry Géza*: Fenyítőeljárásai és börtönügyi adalékok vármegyéinknek a XIX. század eleji gyakorlatából, 1931; *Fayer László*: Büntetési rendszerünk reformja, 1892; *Finkey Ferenc*: A börtönügy haladása az utolsó 100 év alatt, 1930; *Finkey Ferenc*: A magyar büntetőjog tankönyve, 1909; *Michel Foucault*: Felügyelet és büntetés, 1990; *Gláser István*: A szabadságvesztés-büntetések végrehajtása, 1976; *Hacker Ervin*: Börtönrendszerek, 1917; *Lukács Tibor*: Szervezett dilemmánk: a börtön, 1987; *Lukács Tibor*: Feljegyzések az élők házáról, 1979; *Mezey Barna*: A magyar polgári börtönügy kezdetei, 1995; *Pulszky Ágost - Tauffer Emil*: A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása, különös tekintettel Magyarországra, 1867; *Szemere Bertalan*: A magány- és hallgatórendszer az USA-ban és Nagy-Britanniában, 1840; *Szóllósy Oszkár*: A magyar börtönügy, 1930.

A VÁCI FEGYINTÉZET ALAPÍTÁSA ÉS MŰKÖDÉSE 1855-1939-IG

I. A váci fegyintézet előtörténete

Vác városa a középkori és a polgári Magyarországon átkelőhely, közlekedési és kereskedelmi csomópont szerepét töltötte be. Jelentőségét növelte, hogy egyben püspöki székhely, a váci egyházmegye központja volt. A török megszállás súlyos nyomokat hagyott a városon. A régi családok közül alig néhány maradt életben, és jelentős volt az anyagi veszteség is. A város szinte teljesen romokban hevert, amikor 1685-ben a Budát felszabadítani igyekvő seregek innen is kiverték a török csapatokat. Vác újbóli fellendüléshez nagy mértékben hozzájárult Migazzi Kristóf bíboros, akinek közel 30 éves tevékenykedése nyomán nyerte el a település máig is meghatározó barokk képét.

Migazzi bíboros befejezte az 1760-ban elkezdett székesegyház építését, rendezte a város utcáinak képét, felügyelt az iskolák működésére, a Duna partját kikövezte és járhatóvá tette, s intézkedései vég nélkül volnának sorolhatók. Számunkra a legjelentősebb tevékenysége a szegény, de nemesi származású ifjak számára létrehozott intézet, a *Collegium Pauperium Nobilium* 1762. évi megalapítása volt. Ez az intézet lett a későbbi Theresianum (a mai fegyintézet) szellemi elődje. A kollégium irányítását a kalazanci Szent József által alapított, a nevelést és a javítást fő feladatának tartó kegyesrendiek, a piaristák kezébe adta.

A piarista szerzetesrend 1714-től működött a városban. Tanító tevékenységüket 1717-től folytatták, de igazán jelentős szerephez csak Migazzi idején jutottak. A piarista szerzetesek oly sikeresek voltak a tanítás terén, hogy Migazzi pártfogásával a bécsi udvar és Mária Terézia figyelmét is felkeltették. Mária Terézia 1764-ben meglátogatta a várost, megtekintette a kollégiumot, és a látottak oly annyira megnyerték tetszését, hogy elhatározta egy, a bécsihez hasonló nemes ifjak neveldejéül szolgáló intézet felállítását.

A *Theresianum* 1767 őszen kezdte meg működését,¹ a megnyitót azonban csak 1768 májusában tartották. A létesítmény vezetésével – a kollégiumban megkezdett hagyomány folytatásaként – a piaristákat bízták meg. A fenntartás költségeit az uralkodónő által létrehozott alapítvány évi 6 ezer forintra rúgó kamata fedezte. Az iskola célja a katonaság, az egyház és az államszervezet részére udvarhű és képzett ifjakat nevelni, akik majdan elláthatják a politikai felsőrégió vezetését. Migazzi megnyitó beszédéből kiderült az is, miért éppen Vácra esett a választás. A kisváros elég közel volt ahhoz, hogy az ellenőrzés elérje, ugyanakkor mégsem volt a mindennapi élet forgatagában. Az iskola még nem a későbbi fegyintézet épületében helyezkedett el, hanem a bíboros a volt püspöki palotát engedte át erre a célra. A nevelde nagyon jól működött, híre rohamosan terjedt nemcsak az országban, hanem határainkon túl is. Tanulója, neveltje azonban csak Magyarországon, Erdélyben vagy Horvátországban élő nemes ifjú lehetett. Még ezen területi korlát ellenére is, a jelentezők száma rövid időn belül meghaladta az épület befogadóképességét. Így szükségessé vált egy új épület építése. Migazzi kérésére Mária Terézia meg is adta az engedélyt, és a város északi részén, a császárnő tiszteletére emelt diadalív mellett kijelölte a helyet az új intézet számára. Az építkezés 1775-ben indult meg, és az 1777-ben elkészült épület már azonos a későbbi fegyintézet épületével. Az intézet egy nemes ifjú és az inasa számára elegendő nagyságú szobákból, egy kápolnából és egy könyvtárból állt. Az iskola a városon kívül egy kerttel is rendelkezett.

A *Theresianum* sorsában döntő változást hozott az 1781-es esztendő. November 29-én meghalt Mária Terézia, és fia II. József vette át a trónt.² Az új uralkodó színre lépése az államélet számos területén hozott változásokat. Az új szemlélet nem hagyta érintetlenül a *Theresianumot* sem. 1783 végén megjelent a konviktusokat feloszlató rendelet, és 1784 szeptemberében Migazzi is megkapta az utasítást az intézet felszámolására.³ 1786-ban II. József látogatást tett Vácon, amelynek alkalmával megtekintette a bezárt *Theresianum* épületét, és ígéretet tett a piaristáknak az intézet helyreállítására. Erre azonban sohasem került sor.

Az épület állaga ezután rohamosan romlott. Eleinte raktárként, majd ideiglenes katonai szálláshelyként használták. A város kezelésében álló építmény sorsában újabb változást az 1808-as esztendő hozott. Ezen a helyen nyílt meg a Magyar Katonai Akadémia, a Ludovika, amely 1825-ig működött itt.⁴ 1825-ben Nádasdi püspök megvásárolta az épületet. Ezt

¹v.ö. Kisparty J.: A váci *Theresianum* története, Vác, 1914

²U.o.

³U.o.

⁴lásd: Karcsú Antal A.: Vác város története, IX. kötet, Vác, 1937

követően 1836-ig ismét üresen állt az épület.⁵ Az 1836/40. évi országgyűlésen gróf Nádasdi országos tébolyda céljaira ajánlotta fel az építményt, amelyet a képviselők el is fogadtak.

1855-ben az Igazságügyi Minisztérium lett az épület tulajdonosa,⁶ és ettől kezdve folyamatosan – leginkább fegyintézetként, de 1881-1884-ig börtönként is – büntetés-végrehajtási, letartóztatási intézetként szolgált.

II. A fegyintézet működése 1855-1878-ig

Az Igazságügyi Minisztérium 1855-ben már kifejezetten fegyház céljára vásárolta meg az épületet, amelynek azonban 1855-ös állapotában nem felelt meg. Nem elsősorban lepusztultsága, állagának rossz minősége miatt, hanem azért, mert belső szerkezete nem a fegyintézetekre vonatkozó szabályok szerint lett kialakítva. Az átalakítást Reiter Ferenc mérnök vezetésével végezték. A munka gyorsan haladt, oly annyira, hogy 1855. november 20-án már fogadhatták az első fegyenceket. A fegyintézet szükségességét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 1857-ben már 885 fő volt a fegyenclétszám, holott az intézet befogadóképessége csak 600 fő volt. A fegyenclétszám 1859-re 921-re nőtt.⁷

A váci fegyházat javarészt a korábban fogházakban vagy börtönökben fogva tartott fegyencekkel töltötték fel. Ez valamelyest csökkentette a fogházak és a börtönök fegyenclétszámát, de nem oldotta meg a túlszűfolttság kérdését. 1889-ben még 2600 fegyenc és 5100 rab volt fogházakban elhelyezve.⁸ 1855 és 1880 között Vácott a fegyencek – a haladó államok által már hosszú évtizedek óta elítélt és elvetett – közös rendszer szerint voltak elhelyezve.

A közös rendszer elveinek megfelelően a közös munkáltatás, celláztatás az elkövetők – bűncselekményre, előleltre és korra való tekintet nélkül történő – együvé zárása nemhogy javítani nem tudott az elítélteken, de az esetek többségében a bűnözés stádiumában kevésbé előrehaladottnál is további romlást eredményezett.

Vácra az egy évet meghaladó szabadságvesztés-büntetéssel sújtott elkövetőket hozták. Egy évnél hosszabb szabadságvesztés-büntetés meglehetősen széles skálán mozgó, különböző súlyú bűncselekmények esetében szabtak ki. Ezt szem előtt tartva könnyen belátható, hogy – az

⁵U.o.

⁶U.o.

⁷v.ö. Megyeri B.: A magyar börtönügy és országos letartóztatási intézeteink, Budapest, 1904

⁸lásd: A Btk. büntetései és börtönrendszerének jelenlegi végrehajtása és ennek eddigi eredményei, Magyar Jogászegyleti Értekezések, Budapest, 1889

általános jellemvonásokat figyelembe véve – egy lopás, egy betörés, de különösen egy sikkasztás egészen más jellemet, kisebb fokú romlottságot kíván, mint például az emberölés. A szemléltetés kedvéért tarkítva a körülményeket elképzelhető az a huszonegynéhány éves első ízben bűncselekményt elkövető és a szükség által vezetett betörő helyzete, kiszolgáltatottsága és az őt ért hatások, aki egy negyvenegynéhány éves, többrendbeli emberölésért elítélten került egy cellába.

A magánrendszer vagy ír rendszer vitája ekkor még nem dőlt el Magyarországon, és az anyagi lehetőségek sem adtak volna módot más, nem a közös rendszer szabályainak megfelelő büntetés-végrehajtásra, hiszen az 1870-es évek elején is még csak 34 magánzárka volt a fegyházban.⁹ A 34 magánzárka és a 900 körül járó fegyenclétszám közötti áthághatatlan akadály nemigen szorul magyarázatra. Ezt a súlyos problémát nehezítette az is, hogy az intézet igazgatása a kezdeti időkben nem folyt zavartalanul és hibák nélkül. Az első igazgató Margetsch Károly volt, aki 1855 és 1868 között állt a fegyintézet élén.¹⁰ Margetsch koronás aranykereszttel kitüntetett derék férfiú volt, ám az intézet vezetésében nem jeleskedett. Ebből az időszakból származik a kor két kiemelkedő börtönügyi szakértőjének Csillagh Lászlónak és Tauffer Emilnek a jelentése, amelyet a váci fegyintézetben tett 1867-es látogatásuk tapasztalatait summázta: "Minden fegyintézet között, már fekvése és építészeténél fogva a váci az, melynél a jelen közös rendszer első és legszembetűnőbb hibáit leginkább orvosolni ... lehetne. Eddig is az első helyen állhatott volna intézeteink között és első véleményünk csak ugyanaz volt, de csalódtunk ... Olyan állapotban sínylődnek itt, anyagilag és szellemileg a fegyencek, melyet az államhatalom közönnyel nem nézhet. Okozója az átalány bérleti rendszer, s egy állása fontos kötelmeinek meg nem felelő igazgató, aki még rendesen vezetett könyveket és statisztikai nyilvántartásokat sem folytatott, bennünket is azon kellemetlen helyzetbe ejtven, hogy hiteles számadatokat nem tudott nyújtani ..."¹¹

A jelentés nem maradt hatás nélkül. Margetsch Károlyt még ez évben leváltották tisztjéről, helyette Czóbel Pál került az igazgatói székbe. Ő 1870-ben távozott Vácra, így működésének rövidege miatt nemigen tudott a fegyintézet fejlődésére hatást gyakorolni.¹² Az új igazgató Kovács Ernő lett, aki 1848-as őrnagy volt, akit Aradon halálra ítélték, de az ítéletet 16 évi várbörtönre változtatták, és az általános amnesztia idején szabadon engedték. Kovács megkezdte a kapcsolat felvételét és kiépítését a várossal,

⁹v.ö. Balogh J.: Börtönügyi viszonyaink reformjához, Budapest, 1887

¹⁰Karcusú i.m.

¹¹Megyeri i.m.

¹²Karcusú i.m.

és rendezni igyekezett a fegyház belső viszonyait is. Őt 1874-ben Illavára helyezték, és helyette Varga János lett az igazgató,¹³ aki 1885-ig irányította a fegyházat.

25 évesen, igen fiatalon kezdőként, ám ambícióval telten került Vácra. Tehetsége és szorgalma rövidesen meg is hozta eredményét. Néhány éven belül Tauffer Emil után a második börtönügyi szakembernek számított az országban, és a fegyintézetben is gyors ütemben javulni kezdtek a körülmények. A Kovács Ernő által megkezdett vonalat folytatva jó kapcsolatot épített ki a város vezetőségével. A fegyház belső viszonyainak rendezésével kapcsolatban két dolgot tartott szem előtt: az elítéltek javítását és a letartóztatási intézet gazdaságos vezetését. A gazdaságosság érdekében 1875-ben megreformálta az ételmezési rendszert.

Vácott minden felekezetnek volt papja. A legmeghatározóbb és legfolyamatosabb tevékenységet – mivel a fegyencek döntő többsége katolikus volt – a római katolikus pap végezte. Az első pap, Klimkó József 1857-1869-ig tevékenykedett a fegyintézetben.¹⁴ Rendszeresen tartott hittanórákat, végzett szertartásokat. A szentmisét a Theresianum idején épült kápolnában celebrálta, s a temetéseket is külön helyen végezte. Klimkó 1859-től fáradozott egy segélyalap létrehozásán, amelynek célja a kiszabadultak beilleszkedésének megkönnyítése lett volna. 1869-1879-ig Szitár Mihály volt a fegyintézet római katolikus papja.¹⁵ A görögkeletiek számára kezdetben Amiznits pópa végezte a szertartásokat, majd miután őt Illavára helyezték Mienlescu Joalichin budapesti román esperes pópa és káplánjai léptek a helyére. A kálvinisták lelkesze az 1870-es években Szilácy János volt. Nem ismeretes a lutheránusok és a zsidó vallásúak lelkesének neve, de bizonyos, hogy e két utóbbi felekezet is megfelelő képviselőket kapott.

A fegyintézet működésének első húsz évében az orvosi ellátottság, az egészségügyi viszonyok terén is komoly hiányosságok mutatkoztak. A kórház minőségéről és ellátottságáról egyéb statisztikai nyilvántartások hiányában, pusztán az 1866 és 1875 közötti évek szabadulási időmutatójából lehet következtetni. Ez az irat a fegyencek szabadulási dátumával kapcsolatos bejegyzésekre szolgált, és így – kényszerű okokból – jelezte azt is, ha az elítélt szabadulása haláleset miatt vált lehetetlenné. A halálozások gyakorisága – ha közvetetten is, de – képet ad az intézet egészségügyi helyzetéről. 1866. január 1. és 1875. december 31. között a

¹³U.o.

¹⁴U.o.

¹⁵U.o.

kb. 3000 szabadságvesztés-büntetését töltő elítélt közül 1000 halt meg a fegyintézetben.¹⁶

III. A fegyház története 1878-1914-ig

A Csemegi-kódex (1878:5. tc.) megteremtette az elméleti alapot a fegyintézetek állapotának jobbítására. A kódex 1880-ban történt hatályba lépése után már "csak" a gazdasági feltételek létrehozása volt a feladat. Ez országos szinten eltérő intenzitással és eltérő sikerrel zajlott. Vácott a javulás tendenciáit, az elmélet által adott lehetőségek fokozott felhasználásának gondolatát felerősítette az a szerencsés motívum, hogy a kódex kiadásakor Varga János vezette az intézetet. Az elítéltekről a letartóztatási intézetbe érkezésükkor értesítő jegyzéket állítottak ki. Ebben a személyi adatokon kívül más, figyelemre méltó adatokat is feljegyeztek. A személyi adatokat elemezve kiderül, hogy ebben az időszakban az elkövetők – képzettségüket és társadalmi állásukat tekintve – elsődlegesen a társadalom alsóbb régióiban helyet foglalók közül kerültek ki. Az elítéltek többsége – az erőszakos bűncselekmények esetében szinte kivétel nélkül – napszámos vagy szolga volt. A leggyakrabban elkövetett bűncselekmények skálája igen változatos volt: a sikkasztástól és a bankjegyhamisítástól egészen az emberölésig tart a sor a lopáson, a rabláson, a betörésen és az orgazdaságon keresztül.¹⁷

A fegyintézet ekkori illetékességi területe – az elítéltek lakhelyére tekintettel – Pécsre és környékére tehető. Az elkövetők között egyaránt voltak magyarok, ráczok, szerbek és német nemzetiségűek. Az értesítő jegyzék fedőlapjára a lelkész és a tanító, akik a befogadással kapcsolatos iratmunkát végezték, felvezették az elítélt erkölcsi állapotának és jellemének rövid leírását is, és állást foglaltak abban is, hogy a látottak alapján várható-e javulás az elítélttől. Ez talán az ír fokozatos rendszerre jellemző osztályozásra tett kísérlet volt a váci fegyintézetben. E jellemzéshez hasonlóan, ám jóval aprólékosabban készítettek egy másik leírást az értesítő jegyzék hátoldalára. Ez a fegyintézet igazgatójától származott, és ebben a fegyenc fegyházban eltöltött ideje alatti magatartását, megjavulását, illetve annak lehetőségét vázolták.

Az elkövető beszállításakor vizsgálták annak egészségi állapotát, és súlyozottan került mérlegelésre az egyén elméleti állapota. Az egészségi állapotot nemcsak a befogadáskor, hanem más intézetbe szállításkor is

¹⁶PMLVO, Szabadulási időmutató 1866. január 1-jétől 1875. december 31-ig, VII. 101-d/18

¹⁷PMLVO, Fegyencek és rabok törzskönyvei 1878-1881., VII. 101-d

vizsgálták. A vizsgálat alaposágát és komolyságát nehéz megítélni, hiszen több száz értesítő jegyzéket megvizsgálva csupán elvétve akadt a "szállításra alkalmatlan" bejegyzés.

Az elítéltekre szabadulásuk után is fordítottak gondot. A szabadulót pénzzel látták el, amelynek egy része saját keresményéből, másik része pedig a fegyházi segélyalapról származott. A segélyalap csak a példás magaviseletű fegyencek részére utalt ki pénzt jutalomként. (Újabb motívum, amely az ír rendszerre utal.) A kivételesen példás magatartású szabadulót ajánlólevéllel is ellátták, amelyben a hatóságok és minden állampolgár pártfogásába ajánlották a volt elítéltet. Úgy tűnik a vezetés mindent megtett a fegyencek sikeres rehabilitációja érdekében. Ugyanakkor a szabadulókkal kapcsolatban néha igen szigorú intézkedéseket is alkalmaztak. Ilyenek voltak a kényszerítvelevéllel, a kísérettel való elbocsátás, illetve a valamely rendőrkapitányságra való toloncolás. Ellentmondásnak tűnhet, hogy a kényszerítvelevéllel, a kísérettel ellátott szabadulók jelentős részénél a magatartási rovatban a jó bejegyzés volt olvasható. Ezekben az esetekben a szigorú intézkedések szükségessége a szabaduló által elkövetett bűncselekmény súlyosságával, és így az anyagi jogi szabályozással magyarázható. A rendőrkapitányságokra toloncolás katonai vagy valamely más hivatali előállítás miatt volt fogantató.

A fegyintézetben belüli fegyelmi kihágások és fegyelmi büntetések rendszere szigorú és következetes volt. Fegyelmezési eszközként a kurtavas, a sötétzárkák, a magánelzárás és a böjtölés szolgált. Legsúlyosabban a munkavégzéssel kapcsolatos, illetve valamely előjáró sérelmére elkövetett fegyelmi vétséget büntették. Ezek büntetése akár egy hónapi sötétzárka is lehetett böjtöléssel összekötve. A böjtöt nemcsak a fegyházon belül a belső fegyelmeztelenségekért szabták ki. Igen gyakori volt az olyan ítélet, amely a kiszabott néhány év szabadságvesztés mellé szigorításként heti egy napi böjtre kötelezte az elítéltet. Ez az intézkedés már kevésbé cseng össze az ír rendszer humánus, javításra orientált és minden felesleges szigorítástól mentes büntetési rendszerével. Ez azonban sokkal inkább az ítéletkiszabás, mintsem a büntetés-végrehajtási rendszer hiányosságaként fogható fel.

Általános tendenciaként észlelhető az a törekvés, hogy azonos zárkába hasonló súlyú bűncselekmények elkövetőit zárták. Ez feltétlenül pozitívum és egyben a már sokat hangoztatott ír rendszer jegyeit magán viselő intézkedés. Ezzel összefüggésben, de negatívumként emelhető ki az, hogy gyakran a tette társakat és bünt társakat is egyazon cellába zárták. Az egymást és egymás körülményeit ismerő, már korábban egy bűncselekményben szövetkezett emberek könnyen gyakorolhattak rossz

hatást egymásra, hiszen így újabb szövetségek megkötésére és újabb alaposabban kidolgozott bűncselekmények véghezvitelének kitervelésére teremthetett jó alkalmat a közös elzárás.¹⁸

Élelmezés a fegyintézetben 1878 után

1870 és 1875 között az élelmezés a bérleti rendszer szerint folyt. Ennek költsége 338.399,- Ft volt. Varga János tevékenysége nyomán 1875-től kezdődően áttértek a házi élelmezésre, amelynek eredményeként a költség 1879-ig mindössze 235.674,- Ft-ra rúgott, így 180.173,- Ft megtakarítást mondhattak magukénak, ami éves átlagban 36.055,- Ft-ot jelentett.¹⁹

Lelki oktatás

A lelki oktatás rendje, formája és minősége nem módosult 1878 után sem. Az 1880-90-es években az egyes felekezetek szerint az alábbi személyek felügyeltek az elítéltek lelki nevelésére: római katolikusok: Gensor József, görögkeletiek: Nikolics Izidor, lutheránusok: Tornyo Pál, kálvinisták: Batta Mihály, zsidók: Ullmann Frigyes.²⁰ A református lelkésszel, Batta Mihállyal működése idején egy érdekes, tanulságos és egyben sajnálatos eset történt a fegyintézetben. 1881-ben a lelkész majdnem áldozatul esett hivatásának. Egy fegyenc miután őt a pap tanulásbéli hanyagságáért megróttá, kis híján leszúrta őt. Batta tiszteletes csak több hét alatt gyógyult fel sebeiből.

Iskolai oktatás

Az ún. rendes iskolai oktatáson kívül folyt lelki oktatás, rajz- és énektanítás, valamint a szakma nélküli fegyencek esetében szakmai oktatás. A legjelentősebb ezek közül a rendes iskolai oktatás volt. Ennek keretében három osztályt állítottak fel. Az első osztályban írást, olvasást és

¹⁸U.o.

¹⁹Karcusú i.m.

²⁰U.o.

számant, illetve annak alpműveleit tanították. A második osztályban az első osztályban megtanított dolgok elmélyítésére törekedtek. Így oktatattak folyékony olvasást, szép- és helyesírást, törtek, tizedes számok ismeretét, százalék- és kamatszámítást, valamint geometriát. A harmadik osztályban olvasást, nyelvtant, szép- és helyesírást tanítottak, valamint földrajzot Magyarországra és Ausztriára vonatkozóan, az öt világrész és az égitestek főbb jellemzőit, magyar történelmet, számant, gazdaságtant, növénytermesztést és földismereteket.²¹ Mindezek kiegészítéseként minden vasárnap tornaórájuk volt a fegyenceknek, amelynek keretében katonai testgyakorlást végeztek velük. A tanköteles fegyenceket – mindenki annak számított, aki 23. életévét még nem töltötte be – két tanító oktatta. A tanárok közül kiemelkedő jelentőségű volt az 1880-as években tevékenykedő Bakk Domonkos, aki személyes kapcsolatait felhasználva gyakran intézte az intézmény dolgait a városatyák előtt. Vele egy időben Paull István volt a másik tanár, aki a rajz és az ének oktatásával foglalkozott. A tanári posztot csak felsőbb népiskolai vagy polgári iskolai végzettségű személy tölthette be, aki munkájáért havi 600 Ft fizetést és 120 Ft lakbért kapott.²²

A tantermek nagyok és kellően felszereltek voltak. Ezenkívül az elitéltek rendelkezésére állt egy nagy és a kor viszonyaihoz mérten jó állományú könyvtár. 1881-ben összesen 554 db könyv volt itt, amely 1887-re 1614 db-ra nőtt, hála a kormány támogatásának és a különféle adományoknak.²³

A meglévő könyvek természetesen némi válogatáson mentek keresztül. Az olvasás fő céljaként az erkölcsi nevelést és a munkára szoktatást tekintették, és ezért tartalmukban és szemléletükben ennek megfelelően válogatták az olvasnivalót.

Orvosi ellátás

Nagy gondot fordítottak a betegek gondozására. A fegyháznak volt külön gyógyszerháza és kórháza. Az orvosi látogatás mindennap a kijelölt órában történt, ám szükség esetén az orvosok bármikor hívhatók voltak. Az egészségügyi ellátással függ össze és egyben a fegyintézet ekkor fennálló állapotát is jellemzi, hogy az intézetnek külön fürdőhelyisége volt,

²¹U.o.

²²U.o.

²³U.o.

valamint rendelkezett egy, a Dunára nyíló fürdőteleppel is. A gondozott házikertet pedig a beteg fegyencek használhatták.

Munkáltatás

A munkáltatás folyamatos volt a fegyintézetben. A letartóztatottak szabadságvesztésük tartama alatt végig dolgoztak. A munkájukból befolyt összeg az államkincstár és a fegyintézetet közösen illette meg. Eleinte katonai ruhákat, cipőket, rendőr- és börtönőr egyenruhákat, börtönfelszereléseket, bútorokat és adókönyveket készítettek.²⁴

Később ez a kör folyamatosan bővült, olyannyira, hogy az 1830-as évek végére a fegyházi munka olyan kiterjedt lett, hogy igen erős támadás érte a helyi iparosok részéről. A váci iparúzők vádja az volt, hogy a fegyintézet túl nagy konkurenciát jelent, mivel árut nagy tömegben és olcsón állítanak elő, és így az iparosok áruja eladhatatlanná válnak. A fegyintézet a támadást úgy védte ki, hogy iparáganként részletezte milyen jellegű munkát végeznek, és áruikat az ország mely területein értékesítik. A fegyintézet bebizonyította, hogy tevékenysége nem jelent konkurenciát a helyi iparosoknak, mert ők vagy félkész vagy versenyt nem támaztó termékeket gyártanak: főleg hadiruhát készítettek. A helyi iparosok termékeit pedig sokszor a várostól messze, esetenként külföldön – Romániában, Szerbiában – értékesítették.

A fegyintézet tételesen bizonyította azt is, hogy az általa végzett munka a város egészére nézve kedvező hatással van. A fegyház 1887-ben 15.623,69 Ft értékben vásárolt anyagot, 1.382,73 Ft-ot költött a fegyőrök ruházatára, 623,76 Ft-ot házi szükségletekre, 2.752,33 Ft-ot fűtésre és világításra, 23.375,96 Ft-ot fegyenc-élelmezésre fordított, így összesen 43.766,31 Ft-tal járult hozzá a város évi költségvetéséhez.²⁵ A számolás melegeben azt is megállapították, hogy egy fegyenc egy nap alatt 27 koronát keres az államnak és 7 koronát magának.

A fegyintézet elitélteivel nemcsak ipari munkát végeztetett, hanem azoknak, akik letartóztatásuk előtt mezőgazdasági munkával foglalkoztak, a fegyintézet saját földjén és szőlőjén biztosított alkalmazást.

²⁴U.o.

²⁵U.o.

Az 1880-as években a fegyrintézet felelős vezetője az igazgató volt, aki a szakmai és a szervezeti ügyek központi irányítását végezte. Segítői az ellenőr, a gondnok, a tiszt írnok, az orvos, a lelkész, a tanító és a díjnokok voltak. Szakmai feladataik ellátásán felül leginkább az elítéltek fegyelmi ügyeinek, szabadon bocsátási és kegyelmi kérvényeinek elbírálása tartozott hatáskörükbe. A felügyelő személyzet egy őrparancsnokból, egy helyettes őrparancsnokból (örmester), hat fegyőrből, 80 első és másodosztályú (többnyire kiszolgált katonák) fegyőrből állt.²⁶

Az őrszemélyzetnek 1884. decemberétől az új közvetítő intézet őrzését is el kellett látnia. A közvetítő intézetbe a jó magatartású, javulást mutató fegyencek kerülhettek, de közülük is csak azok, akik büntetésük 1/3-át már letöltötték. A fegyencek a közvetítő intézetben szabadon mozoghattak, a munkát – mely kizárólag mezőgazdasági jellegű volt – a szabadban végezték, és lehetőséget kaptak arra is, hogy a feltételes szabadlábra helyezés elnyerésével szabadságvesztésük tartamát lerövidítsék.²⁷ A fokozott szabadság azonban fokozott felelősséggel járt. Fegyelmi vétség esetén a fegyencet visszahelyezték a fegyrintézetbe, amely a feltételes szabadon bocsátás reményének elvesztését jelentette.

IV. A fegyrintézet működése 1914-1939-ig

A büntetés-végrehajtás egész rendszerét az állandó változás és a határozatlanság jellemezte ebben az időszakban. 1914 és 1920 között a szabadságvesztés-büntetésnek nem volt határozott arculata és rendszere. Az ezzel kapcsolatos intézkedések a politikai hullámmozgást követő, az államvezetés által társadalmi szükségletként megjelölt követelményeknek való elégtétel jegyében zajlottak, és kevésbé a börtönügy saját, célszerű elvei szerint.

Vácott az 1910-es években beszállítottak által a legnagyobb számban az emberölést, erőszakos nemi közöszlést, súlyos testi sértést, lopást és gyújtogatást elkövetők voltak. Ezek megtorlására a szabadságvesztés mellett mellékbüntetésként a hivatalvesztést alkalmazták. Elmaradt, vagy legalábbis számarányában jelentéktelenné vált a korábban mellékbüntetésként alkalmazott börtönlátogatás. A fegyház fő illetékességi

²⁶U.o.

²⁷PMLVO, Közvetítők fegyencek törzskönyvei 1914-1929, VII. 101-c

területe a Nyírség volt. Az elítéltek zöme Nyíregyháza és Beregszász környékéről érkezett az intézetbe.

A fegyencek egészségi állapotának figyelemmel kísérését, lelki nevelését, oktatását, munkáltatását, az igazgatást, a biztonsági funkciót és a közvetítő intézet vezetését a korábbi keretek között végezték. Az oktatásra nem helyeztek a korábbiakhoz hasonló hangsúlyt. Az 1910-es években nagymértékben nőtt a szökések, a kegyelmi kérvények és a feltételes szabadon bocsátással kapcsolatos ügyek száma. A kegyelmi kérvények javarészt elutasították, ám a feltételes szabadlábra helyezést feltűnő gyakorisággal alkalmazták.

Új és az I. világháború idején sajátos intézmény volt a büntetés félbeszakadása, félbeszakítása, amelyet az 111.665/15. IM rendelet vezetett be 1914-ben.²⁸ Azokat az elítélteket, akik hadkötelesek voltak szinte kivétel nélkül kiengedték és besorozták katonának. De a háború utáni visszazállításuk – a fennmaradó büntetési idő miatt – már nem volt ilyen egyértelmű. Gyakran kegyelmet kaptak, mert a háborúban kitüntetést szereztek, ugyanakkor sokszor megfélemlítettek egyesekről és az értesítő jegyzékükre egyetlen megjegyzés sem került. A világháború idején az intézet még egy, csak a háborús időkre jellemző funkciót is betöltött. Fogadta a katonai bűncselekményt elkövetett és a honvédi bíróság által elítélt bakákat és tiszteket.

Az 1920-30-as években a fegyrintézet belső rendjében komolyabb változás nem történt. Visszatértek a fegyenc szabadulásakor történő egyéni jellemzésekhez. Ezt ekkor már nemcsak az igazgató, hanem a munkáltató és az igazgató közös véleménye alapján készítették el.²⁹

A fegyencek teljes foglalkoztatására törekedtek, így új részlegeket – nyomdász, gombos, asztalos – alakítottak ki.³⁰

Magánelzárást két esetben kellett foganatosítani: egyrészt a büntetés megkezdésekor a törvény által előírtaknak megfelelően, másrészt fegyelmi büntetésként a szabadságvesztés tartama alatt. A tapasztalatok azt bizonyították, hogy a magánelzárást igazán egyik formájában sem tudták megvalósítani. A magánfogságról vezetett jegyzőkönyv a "magánelzárás félbeszakadása" rovatába az esetek 85-90%-ában a "helyszűke miatt kihelyeztetett" bejegyzés került.³¹ A kihelyezéseket általában a törvény által előírt magánfogság 1/3-ának letöltése után eszközölték. A jegyzőkönyv rovataiban gyakori az olyan bejegyzés is, miszerint a kötelező magánelzárást a fegyházban már nem kell végrehajtani, mert az elítélt a

²⁸PMLVO, Fegyencek és rabok törzskönyvei 1913-1939, VII. 101-a

²⁹U.o.

³⁰Karcsú i.m.

³¹PMLVO, Fegyrintézzel kapcsolatos egyes rendelkezések, a kísérleti magánelzárás, 1925-1942, VII. 101-d/13.

gyűjtőben már letöltötte azt. A büntetesként adott magánelzárás elméletileg 2-12 hónapig tartott. A gyakorlatban azonban az így megbüntetettek pusztán 5%-a töltötte a büntetés teljes időtartamát magánelzárásban. A fennmaradó esetekben helyszűke vagy átszállítás miatt megszüntették a büntetést.

1926 után a "magánelzárás félbeszakadása" rovat egészen új képet mutatott. Szinte teljesen megszűnt a "helyszűke miatt kihelyezett" bejegyzés, és helyette a félbeszakadás okaként valamilyen betegség volt. Elképzelhető, hogy ez a bejegyzés csupán ürügy volt, és nem tényleges adat, mivel a betegség miatt félbeszakadt magánelzárások folytatásáról - a betegséget követően - nincsenek dokumentumok. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy a mintegy 2000 elítélt közül mindössze 20-nál (azaz mindössze 1%-nál) szerepelt a folytatásra utaló bejegyzés.³²

A magánelzárás körülményeit tovább rontó motívum, hogy a fogság ideje alatt az elítéltek nem dolgozhattak.

A szabadulás módját és körülményeit illetően az 1920-30-as évekből származó időmutatók elég vegyes képet mutatnak:³³

- I. meghalt,
- II. megszökött,
- III. feltételes szabadlábra helyezve,
- IV. szabadult,
- V. más intézetbe áthelyezett,
- VI. kegyelmet kapott,
- VII. büntetése félbeszakadt,
- VIII. büntetése alól felmentve,
- IX. ideiglenesen szabadlábra helyezve,
- X. bevonultatott,
- XI. agyonlőtték.

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.
1921	19	22	29	181	32	10	7	1	1	1	0
1925	48	19	82	34	59	51	4	0	0	1	1
1930	20	1	69	9	83	15	0	0	0	0	0
össz.	87	42	180	224	174	76	11	1	1	2	1

A halálozások száma magas, ám nem kirívó. A szököttek rovata már érdekesebb. A jelzett három év alatt összesen 42 sikeres szökés volt. Ez az adat nem foglalja magában a szökési kísérleteket. A szökések az 1920-as évektől kezdődően a már folyamatosan alkalmazott külső munkáltatás

³²U.o.

³³Fegyintézetre vonatkozó vegyes rendelkezések, szabadulási időmutató, 1921-1932, VII. 101-d/19.

ideje alatt történtek. Kedvezőtlen motívum, hogy a megszököttek többségénél az országos körözés sem vezetett eredményre. Szinte mindegyikük értesítő jegyzékén az a későbbi bejegyzés szerepelt, hogy körözésüket az elévülési idő - 20 év - letelte után visszavonták.

1930-ban igen magas volt a feltételes szabadságra bocsátottak és az áthelyezettek száma, amelyet a helyhiány, illetve az intézeti vezetés nemtörődömsége magyarázhat. Úgy tűnik, hogy a helyhiányt a feltételes szabadlábra helyezéssel próbálták csökkenteni, míg a büntetés-végrehajtás központi vezetése a váci fegyintézetet – az itt fennálló zárt viszonyok miatt – tehermentesíteni igyekezett.

ADALÉKOK A SOPRONKŐHIDAI FEGYHÁZ TÖRTÉNETÉHEZ

I. A Soproni Királyi Országos Fegyintézet létrehozása és építése

Az Igazságügyi Minisztérium a XIX. századi magyar börtönügyi helyzet tarthatatlanságát felmérve a Csemegi-kódex (1878:5.tc.) 52.§-a alapján 1881-ben börtön építését rendelte el Szegeden, amely 1884-ben készült el. Az Igazságügyi Minisztérium kérésére az uralkodó 1883. március 23-án kiadott határozatában engedélyezte, hogy a "fegyházbüntetésre elítélt egyének nagyobb számára tekintettel az ország dunántúli részében egy fegyintézet létesíttessék."¹

A királyi határozatot követően a Minisztérium pályázatot hirdetett az építendő fegyház helyének kiválasztására. Kikötésként az szerepelt, hogy lehetőleg az ország nyugati részén létesüljön az új intézet. Erre valóban szükség volt, hiszen a meglévő hét országos fegyintézet közül egyik sem volt az ország nyugati felében. A pályázatra három ajánlat érkezett, amelyeket László Zsigmond az Igazságügyi Minisztérium Börtönügyi Osztályának vezetője bíralt el. A fegyintézet helyéül a Soprontól 6 km-re lévő volt cukorgyári épületeket választotta, hiszen ez sokkal költségkímélőbbnek ígérkezett, mint egy teljesen új épületrendszer (zárkák, gazdasági épületek, irodák, kórház, stb.) felépítése.

A király 1884. május 27-én szentesítette "Az országos fegyintézeteknek eggyel szaporításáról, a létezők átalakításáról és államfogház építéséről" szóló 1884:20.tc.-et, amelynek 1.§-a értelmében: "Az 1878:5.tc. 27.§-ának rendelkezése szerint felhasználandó pénzbüntetéseknek elbocsátott szegényfogyók segélyezésére és javítóintézetek felállítására rendelt alapjából 500.000 forint kivételesen egy országos fegyintézet létesítésére, a létezők bővítésére és egy államfogház építésére fordítani rendeltetik." E törvénycikk teremtette meg

¹A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek. Közzéteszi a Magyar Királyi Igazságügyminisztérium. Szerk.: Megyery I., Budapest, 1905. 446. o.

az anyagi alapját a börtönügyi viszonyok enyhítésének – és konkrétan a Soproni Királyi Országos Fegyintézet felépítésének.

Az intézet terveinek elkészítésével Wagner Gyula budapesti műépítésszt bízták meg. Az építkezés tervek szerinti költségvetése 637.517 korona volt. Az 5.641/1884. IM rend. utasította a soproni ügyészséget, hogy az építkezés kivitelezésre tartson nyilvános pályázatot. Ezt Schneider Márton soproni építész nyerte meg, aki a tervezett költséghez képest 5,6%-os árleengedéssel vállalkozott az építésre.² Az építkezés így hamarosan megkezdődhetett, és 1886. augusztus 31-én be is fejeződtek a munkálatok. A hivatalos megnyitásra 1886. novemberében került sor, de az első fegyencek már október 20-án megérkeztek az új intézetbe.

A fegyintézetet az Igazságügyi Minisztérium jelentése "általában mintaszerű"-nek találta. A főbejárattal szemben helyezkedett el a szabályos H alakú zárkaépület, amely három emeletes volt. A folyosókon két oldalt nyílnak a zárkák, és az épület panoptikus szerkezete lehetővé teszi, hogy az összesen 686 zárkát 2 fegyőr folyamatosan szemmel tartsa. A 686 zárkából 252 éjjeli-nappali elzárásra szolgál, míg a többi csupán az éjjeli elkülönítést teszi lehetővé. Az épületben 11 sötétzárka volt. Az éjjeli-nappali elzárásra szolgáló zárkák nagyobbak voltak: 26,6 m³ légűrtartalmúak, míg a többi zárka 18,9m³ légűrtartalmú. Az adatok egészségügyi jelentőségét fokozta, hogy minden zárka mellett légelvezető csatorna is volt a falban. A zárkaépületben minden emeleten volt egy szoba fenntartva a lelkészeknek és a tanítóknak, egy másik pedig az osztályos főfegyőrök számára. A munkatermek – kapta- és sámfagyártó műhelyek, cipészet, szövők, szabók, asztalosok, kovácsműhely – három különálló épületben voltak. A fegyház civil körülmények között is elfogadható kórházzal rendelkezett. A fegyintézet területén belül biztosítottak lakást az intézet alkalmazottainak is.

A fegyintézet működésének kezdetén templom még nem volt, de a fegyencek négy év alatt felépítették, és 1890-ben már itt gyakorolhatták vallásukat. A vallás-nevelésen kívül fontos szerephez jutott a műveltségi szint emelése, a szervezett iskolai oktatás is. 1887-től két tanító irányításával folyt a tanítás a fegyenciskolában.

Az első fegyencek 1886. október 20-án érkeztek. Az adminisztráció, majd pedig a tetvesség elleni szörntelenítés és fertőtlenítés után éjjeli-nappali magánzárkába kerültek. A fegyenc ágya fölé táblát függesztettek, amelyen feltüntették a törzskönyvi számot és a szabadulás napját. Minden fegyencnek volt egy ún. fejlapja, amelyen a törzskönyv lényeges adatai szerepeltek. 1886. decemberére már 308 fegyencet helyeztek el az

²Megyery i.m. 446. o.

intézetben, és a fegyházbüntetésre ítéltékkel a 675 világos magánzárka feltöltése 1887-ben befejeződött.³

II. A javítás és nevelés

A javítás-nevelés két alappilléret az erkölcsi ráhatás, azaz a letartóztatottak vallási gyámolítása, valamint az oktatás és az olvasmányok, azaz a letartóztatottak szellemi gondozása jelentette.

"A letartóztatottak vallási gyámolítása arra szolgál, hogy ezáltal a szabadságvesztés büntetés erkölcsi céljának megvalósítása előmozdíttassék." – írja Hacker Ervin. A gyámolítás a lelkészek feladata volt, akik egyfajta híd szerepet kaptak a hivatalos tisztviselők és az elítéltek között. A vallás révén olyan kapcsolatba kerülhettek a fegyencekkel, amelyre egyetlen állami tisztviselő sem lehetett képes. Ez azért volt fontos, mert a büntető törvényekkel bevezetett írásrendszerben az enyhébb fokozatba kerülés, illetve az azonos fokozaton belül az enyhébb bánásmód feltétele a javulás jeleinek megmutatkozása volt. Ennek megítélése pedig csak olyan személytől volt várható, aki élvezzi a fegyencek bizalmát, és képes megítélni azok őszinteségét.

A Soproni Királyi Országos Fegyintézetben megnyitásakor ugyan még nem volt templom, a vallási nevelőtevékenység azonban már elkezdődött: egy római katolikus, egy protestáns, egy görögkeleti és egy bejáró rabbinus foglalkozott az elítéltek lelki világával. A templom hiányát úgy pótolták, hogy a zárkaépületben a folyosók végénél lévő világítóablakok alá két oltárt helyeztek el, egyet a római katolikusok, egyet a görögkeletiek számára. A vallásgyakorlás szűkös kereteit hamar sikerült megoldani. A fegyencek által épített templom 1890-ben készült el. Anyagi fedezetét közadakozással teremtették meg. Amikor 1952-ben a templomot lebontották, a torony-gömbben megtalálták az adakozók névsorát.

A lelkészek az elítélteket naponta többször is meglátogatták a munkatermekben, azokkal pedig, akik fegyelmi vagy magánzárkában volt, naponta elbeszélgettek a megjavulás lehetőségeiről. A lelkészek nemcsak ismerték a fegyencekkel kapcsolatos iratokat, hanem ők maguk is készítettek minden fegyencről feljegyzést. E feljegyzések – ha jó véleményt tartalmaztak – segíthettek az elítélteknek abban, hogy kedvezményben részesülhessenek. Az esedékes feltételes szabadságra

³Székely F.: A magyar Btk. büntetési és börtönrendszerének jelenlegi végrehajtása és ennek eddigi eredményei, Magyar Jogászegyleti Értekezések, 44/V/3., Budapest, 1889. 91. o.

bocsátási tárgyaláson a lelkész véleményével, az általa készített iratokkal szinte védőként léphetett fel az adott fegyenc oldalán.

A lelkészek számára problémát jelentett a visszaesőkkel való foglalkozás, hisz jellemformáló törekvésük ez esetben nem járt teljes sikerrel. Kutatták azonban a visszaeső személyen kívüli okokat is, elsősorban a társadalomba való visszailleszkedési gondokat. Kiss Ferenc evangélikus lelkész 1932. januárjában nyilvános felhívással fordult más fegyintézetek lelkészeihez, amelyben a visszaesők támogatására olyan "Baráti Házat" kívánt létesíteni, amelyben az otthontalan szabadultak átmenetileg otthonra lelnek. A sopronkőhidai fegyencek e célra egy havi keresetüket ajánlották fel. A felhívás nyomán más intézetekből is érkeztek felajánlások. Valószínűleg ez a kezdeményezés is hozzájárult az 1937-ben Debrecenben felállított "Reménység Házához" a börtönből szabadult református vallású rabok számára.

A büntetés-végrehajtási neveléssel foglalkozó tudományág, a kriminálpedagógia szülőatyja Holtzendorff a szervezett és tematikus iskolai oktatást tartotta a nevelés alapvető szervezeti formájának. A hazai börtönügyi szakértők a raboktatás feladatának a letartóztatott hiányos és fogyatékos ismereteinek pótlását és kiegészítését tekintették.

A fegyintézeti iskola a 2.106/1880. (VIII.9.) sz. IME rend. szerint három osztályból állt. Az első (kezdő) osztályba azok kerültek, akik az elemi ismeretekben semmi, vagy csak kevés jártassággal bírtak, a második (haladó) osztályba az elemi ismeretekben jártasabbak, a harmadik (polgári) osztályba az elemi ismeretekben már teljesen jártasak, s így kimerítőbb ismeretek elsajátítására is képesek. Minden 30 éven aluli fegyenc tanköteles volt. A 30. életévüket betöltött elítéltek "... saját óhajításukra vagy az igazgató rendeletére" tanulhattak. A tanórák számát a tanítók meghallgatásával a fegyintézet igazgatója határozta meg, de a heti órák száma nem lehetett kevesebb 5 óránál, és nem lehetett több, mint 8 óra. Az oktatás felügyeletét a fegyintézet igazgatója látta el. A fegyencek június utolsó vasárnapján vizsgát tettek. "A vizsgálat főleg a tanulók értelmi haladásának kipuhatólására irányuljon." – írta az Utasítás 138.§-a. Júliusban iskolai szünetet tartottak, egyébként pedig csütörtökönként nem volt tanítás.

Az országos fegyintézetek házzszabályai részletes útmutatást adtak a tanítóknak arra, hogy oktatási feladataikat miként lássák el. A tanító nem egyszerűen az oktatás vezetője volt, hanem a fegyencek szellemi gyarapodásáért felelős személy. Ezt bizonyítja az is, hogy a tanító egyben az intézet könyvtárosa is volt, akinek tevékenységébe tartozott a fegyencek rendelkezésére álló könyvtár kezelése is. A könyvek kiválasztásánál "... ügyelni kell arra, hogy lehetőleg az erkölcsi javulást előmozdító, a

rendszerint fogyatékos érzésvilágot gazdagító belletristikai művek s a különböző foglalkozású egyének továbbképzésére alkalmas tudományos művek kerüljenek a fegyencek kezébe.⁴ Az elítéltek nem olvashattak detektívregényeket, "martialóctörténeteket s hasonló kalandos műveket", továbbá "érzékingerlő, erotikus tartalmú könyveket".

A könyvtárat a fegyintézet megnyitását követően hamarosan létrehozták, és a századfordulóra kb. 300-500 féle könyv 2000-4000 kötetből lehetett a vasárnap délutáni kiosztásokat lebonyolítani. A könyvtár vezetésével kapcsolatban kialakult az a gyakorlat, hogy ha az elítéltek között volt hozzáértő, olvasott, művelt ember, akkor ő látta el a könyvtárosi teendőket. Sopronkőhidán a tanító a fegyenceket a büntetés megkezdését követő 3., illetve 4. héten osztotta be a megfelelő iskolai csoportba. Az IM rendeletében meghatározott kezdő, haladó és polgári osztályok közül hosszú ideig csak a kezdő és a haladó működött a fegyintézetben. A tanító jegyzéket vezetett az iskolába járó fegyencekről, amelyben szerepelt, hogy az elítélt felvételnél milyen képzettséggel rendelkezett, illetve az, hogy iskolaköteles volt-e vagy önként jelentkezett. A munkáltatás és az oktatás összeegyeztetése nem volt könnyű feladat. Úgy oldották meg, hogy reggel 6 órától 8-ig tartott a tanítás, tehát a munka megkezdése előtt, majd ebéd előtt és után egy-egy órát, végül munka után két órát tartottak.

III. A rabmunka és a munkarendszer

Vállalati bérrendszer (contract system)

A börtönügyi gyakorlatban a rabmunka szervezése során két munkarendszer alakult ki a fegyencek foglalkoztatását illetően. Az egyik a vállalati bérrendszer (contract system), amelynek jellemzője, hogy az elítélteket egy bérlő foglalkoztatja.

A "lease system" esetében mindent a bérlő végez: az őrzést, az élelmezést, a munkáltatást. A gazdasági helyzettől függően a bérlő bért fizet, illetve az állam fizet a bérlőnek.

Az általános bérbeadási rendszerben az állam gondoskodik az épületekről, a fegyőrökről, tisztviselőkről, a bérlő pedig a munkaeszközökről és az elítéltek foglalkoztatásáról, és bérleti díjat fizet az államnak.

⁴Szóllóssy O.: A magyar börtönügy vázlata, Budapest, 1920. 24. o.

A részleges bérbeadási rendszerben az állam gondoskodik az elítéltekről minden tekintetben, és csak azokat adja bérbe, akiket nem tud foglalkoztatni.

Állami regie (public account system)

A másik munkarendszer az állami regie (public account system), amelynek lényege, hogy a munka felügyelete és irányítása teljes mértékben állami feladat.

A vállalkozási üzemben az intézet vállalja, hogy valamely munkát az elítéltekkel elvégeztet. A megbízó adja a munkaeszközöket, a nyersanyagot, és kapja az elkészített terméket értékesítésre. A megbízó díjat fizet.

A házi kezelési üzem esetében az intézet saját kockázatra és haszonra szerzi be a nyersanyagot, a munkaeszközöket és vezeti az üzemet. A termelés itt elsősorban a saját szükségletek kielégítését, valamint az állami intézetek, hatóságok céljait szolgálja, de lehetőség van a magánpiacon való értékesítésre is.⁵ A munkarendszer tekintetében a magyar jogi szabályozás az 1890. évi szentpétervári nemzetközi börtönügyi kongresszus iránymutatását követte, amely a házi kezelési üzem mellett foglalt állást. Az elítélteket "... elsősorban az állami kezelésben levő gazdaságban és iparokban kell foglalkoztatni."⁶

Rabmunka és munkarendszer Sopronkőhidán

Az intézet megnyitását követően gyorsan megszervezték a munkáltatást is. A munkatermeket két épületben rendezték be. A fő munkatermi épületben gőzfűtés és villanyvilágítás volt, és ellátták szellőztető berendezéssel is. Kezdetben a fegyencek kovács-, asztalos-, cipész- és szabóműhelyeken dolgoztak csak az intézet részére. Ezenkívül a fegyház-építés utómunkálataiban is részt vettek. Ők építették a templomot, és segédkeztek a fegyőri lakások építésekor is.

Az 1890-es években "házi kezelési üzemekben" foglalkoztatták a fegyenceket. A cipészet, a szabóság, az asztalos-, kovács-, lakatos- és

⁵Hacker E.: A börtönügy, Pécs, 1918, 165-166. o.

⁶Szóllóssy O.: A magyar börtönügy. A büntetések és a biztonsági intézkedések végrehajtása, Budapest, 1935, 206. o.

takácsipar feladata ekkor még elsősorban a javítás volt. A szűk körben előállított új termékek csak az intézet céljait szolgálhatták, szükségleteit elégíthették ki. E tekintetben leggyorsabban a takácsipar fejlődött. A századforduló idején már évente mintegy 30 ezer méter nyers calicot (finom pamut és lenszövet) gyártottak itt, amelynek nagy részét a többi büntetés-végrehajtási intézet rendelte meg. Ekkor már itt készítették az örök ruháit is, ami szigorú felügyeletet és ellenőrzést kívánt a szökés veszélyének megnövekedése miatt.

A házi kezelési üzemben a termelés feltételeinek biztosítása az igazgatóság feladata volt. Ezt úgy oldották meg, hogy az újságban "Árlejtési hirdetőt" tettek közzé, és akitől az igazgatóság a legelőnyösebb ajánlatot kapta, az nyerte el a szállítás jogát.

Az állami regie jelentős többletmunkát jelentett a fegyintézeti vezetésnek, ezért már az 1900-as évek elején bérleti rendszerben hasznosították a felesleges fegyenc munkaerőt. A bérbeadás során a vállalkozóval szerződést kötöttek, amelyet felterjesztettek az Igazságügyi Minisztériumba. Ebben kellett meghatározni a fegyenc munkadíját is, amely a soproni üzemekben kialakult bérek 50%-ánál kevesebb nem lehetett. A vállalkozót terhelte a világítási és a fűtési költség, valamint a fegyencbiztosítási díj, továbbá az adók és az illetékek.

A bérrendszerű üzemek az I. világháború folyamán megszűntek, és az egész munkáltatás rendszertelenné vált. A világháború alatt sokszor került sor a fegyencek külső munkáltatására (1914:50.tc.), amelyet korábban csak meghatározott feltételek mellett, és csak közmunkára lehetett igénybe venni. A külső munkát sokszor a vagonkirkás jelentette, de az is előfordult, hogy a fegyenceket magánszemélynek adták bérbe. Ilyen eset volt, amikor a fegyencek a Schreiner-magtárban dolgoztak. (Schreiner úr Sopronpusztát bérelte.) Az elítéltekre egy-két fegyőr vigyázott, élelmezésükről az intézet gondoskodott, és este valamennyien visszatértek a fegyházba.

A háború után nagyon lassan sikerült újra beindítani a munkát. A trianoni békeszerződés rendelkezései folytán az intézetet 1921. július-augusztusában kiürítették, és a fegyenceket a budapesti gyűjtőfogházba, illetve Vácra vitték. Csak az 1921. debreceni soproni népszavazás után, 1922. március-április folyamán költöztették vissza a fegyenceket. Az elítéltek nagy részére kiterjedő, folyamatos munkáltatást 1923-ban szervezték meg, többségében bérrendszerű üzemekben. Bérleti rendszerben működött a kefegyártó üzem, a szerződést 1923-ban 12 évre kötötte az intézet és a Hangya Ipar Rt., amely 150-200 fegyenc foglalkoztatását vállalta. Egyéb szerződések mellett a fegyház 1925-ben szerződést kötött egy Walter nevezetű bécsújhelyi céggel modern

mechanikai szövőüzem létesítésére is. 1926-ban 100 ilyen szövőgéppel indult meg a termelés, de munkaerő hiányában csak 60%-os kihasználtsággal működött.

Az 1920-as években a fegyintézet így áttért a vállalati bérrendszerre, amelynek alkalmazása ugyan jobban igazodott az ország gazdasági viszonyaihoz és gondjaihoz, ám káros hatásokkal is járt. Feszültséget teremtett a szakmák külső művelőivel, a kézmű- és a gyáriparosok rendszeresen kifogásolták és támadták a fegyházban folytatott ipari tevékenységet.

A feszültségek feloldására olyan megoldást kerestek, amely csökkentheti a kérdéses iparokban dolgozó fegyencek számát. Ezzel magyarázható az is, hogy a korábban jelentéktelen mezőgazdasági foglalkoztatást jelentősen kiterjesztették. Az intézet földterületeket vett bérbe és létrehozta a rabgazdaságot. Az itt megtermelt terményeket csak az intézetben lehetett felhasználni. A fegyencek közül csak a legjobb magaviseletűeknek engedték meg a könnyebb és kötetlenebb munkát, ezért az itt foglalkoztatott elítéltek száma nem haladta meg az 50 főt.

A vállalati bérrendszer káros hatása azonban nem annyira az iparosoknak támasztott konkurenciában, hanem a büntető- és kriminálpolitikában jelentkezett. A Btk. által szabályozott ír rendszerben az elítéltek a büntetés első harmadát (de legfeljebb 1 évet) éjjeli-nappali magánelzárásban töltötték. Ennek megfelelően ez idő alatt munkáltatásuk is csak a cellájukban történhetett. (Btk. 30.§) A sopronkőhidai fegyintézetben ezt a szabályt sokszor megszegték. A kezdeti időkben azért, mert a fegyintézet további építésére szükség volt a fegyenc-munkaerőre. A bérleti rendszer széles körű bevezetése után pedig már csak 3-4 hetet tölthettek az elítéltek éjjeli-nappali magánelzárásban, utána pedig rögtön a nappali közös munkában vettek részt.

Vámbery Rusztem egy értekezleten a következőkre hívta fel a figyelmet: "Egyetlen olyan fegyháza sincsen Magyarországnak – mint legutóbb meggyőződtem róla: a soproni sem olyan, – hol az elkülönítés teljes és kivétel nélkül végrehajthatnák. ... volt olyan eset, midőn a fegyházban a progresszív rendszernek első fokozatában köteles elkülönítés vagy magánelzárás sem hajtattott végre és pedig azért nem, mert ez a munka produktivitásának akadályául szolgált volna. Minthogy a fegyház-igazgatóság a fegyházi vállalkozónak bizonyos számú munkást köteles rendelkezésére bocsájtani, mert különben nem fedezhetné a munkaszükségleteket: ennél fogva kiszedték a magánzárakból a fegyenceket."⁷

⁷Nagyiványi Fekete Gy.: A magánelzárás, Budapest, 1903, 21. o.

A progresszív írásrendszer tehát csapdába esett: a második szakaszban előírt közös munkáltatás a gazdasági nehézségek miatt állami régiókban nem valósulhatott meg teljesen, és a vállalati bérrendszer ezt fokozatosan háttérbe szorította. A "contract system" alkalmazása pedig lehetetlenné tette, illetve csorbította az írásrendszer első szakaszának megvalósítását.

A KECSKEMÉTI BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI INTÉZET (1994-1995)

I. Bezártan is emberhez méltón

Ma Magyarországon az egyik leggyakrabban alkalmazott büntetés nem a szabadságvesztés. A száz lakosra jutó fogva tartottak száma nálunk négy-ötszöröse, mint Európa legcivilizáltabb országaiban. Utolsók vagyunk a sorban. Az előttünk lévő két országban – Törökországban és Nagy-Britanniában – is csupán fele akkora arányban alkalmaznak szabadságelvonást, mint nálunk. Mindez nem magyarázható a bűnözés különösen veszélyes szerkezetével. Közbiztonsági viszonyaink ma is lényegesen jobbak, mint például Olaszországban vagy Spanyolországban. Mégis tele vannak a börtönök. 1993. április 15-én lépett hatályba a büntetések végrehajtásáról szóló módosított törvény, az év májusában pedig a korszerűbb és humánusabb büntetőtörvénykönyv. A korábbi jogszabály az elítéltek átnevelését is kimondta, de erről mára már lemondott a jogalkotó. Mai divatos szóval a reszocializáció, az integráció a cél, tehát segítségnyújtás a társadalmi beilleszkedéshez és ahhoz, hogy az elítélt szabadulása után tartózkodjék újabb bűncselekmények elkövetésétől. A Kecskeméti Büntetés-végrehajtási Intézetben már az új céloknak, a nemzetközi elvárásoknak megfelelő munka folyik. Le kell azonban szögezni, hogy még korántsem ez az országos gyakorlat. Ez az intézet csupán az elsők közé tartozik azok közül, amelyek a reformok megvalósítására törekszenek, s már megtették az első lépéseket.

A kecskeméti börtön jó helynek számít. Kis intézet ez, 156 elítélttel és 6 nevelővel. A szűk mellékutcában már messziről látszik a több méter magas szöges drótkerítés. A portán Csapó József parancsnok fogad. Több vaskapu után – amelyek mágneskártyával működnek – jutunk el a cellákhoz. Két folyosószárnnyon az előzetesek vannak, akik csak átmenetileg tartózkodnak az épületben. A parancsnok megmutat egy kétszemélyes zárkát, amely kifogástalanul tiszta, világos, tükörrel, hideg

vizes csappal felszerelt és a mellékhelyiséget külön ajtóval választották le. (Ez korántsem természetes, sok más helyen egy 8-10 személyes cellában a WC előtt még függöny sincs). A falon egy-egy faliújság családi képekkel, rajzokkal, otthoni kabalákkal. A polcon újságok, könyvek és van televízió is. Az egyik lakó éppen zenét hallgat walkman-en, ő még csak pár hónapja vár az ítéletére. Zárkatársa azonban – elég kivételes módon – már négy és fél éve van előzetesben, emberölés vádjával. Rövid beszélgetés után kiderül, hogy két éve került Kecskemétre, fizikailag és idegileg teljesen tönkrement állapotban, az öngyilkosság határán. "Ennek az intézetnek köszönhetem, hogy élek, s olyan testi és lelki állapotban vagyok, hogy ma már eszembe se jut elvetni magamtól az életet. Itt olyan emberséggel fordultak hozzám, amilyennel még nem találkoztam. Meghallgattak, megértettek és segítettek. Kevesen merik bevallani, de én kimondom: egyetlen dolog emelhet ki valakit a bűnözésből, ez pedig a szeretet. Rengeteget jelent, hogy az örök emberként bánnak velem, nem élnék vissza a kiszolgáltató helyzetemmel. És ami a legfontosabb, állandóan ébren tartják bennem azt, hogy így is, tisztességesen is lehet élni. Talán hangzatosnak tűnik, amit mondok, de így van. Bármelyik bentlakót megkérdezheti."

Tovább haladva az első büntényes, fiatalokú elítéltek részlegéhez érünk, ahol legnagyobb csodálkozásomra nyitva vannak a cellaajtók. Az egyik közös helyiségben három fiú beszélget, egy másikban pingpongoznak. A folyosón virágok, mindenhol tisztaság, inkább egy középiskolai kollégiumra emlékeztetve. A parancsnok elmondja, hogy csak ezen a rövid folyosórészen mozoghatnak szabadon a fogva tartottak, természetesen állandó felügyelet mellett. A legkisebb rendbontás esetén megvonják ezt a lehetőséget. Itt található a "csapat" nevelőjének irodája is, amely mindig nyitva áll az elítéltek előtt. Bármilyen észrevétellel, személyes panasszal fordulhatnak hozzá, egyszerűen csak be kell kopogniuk. Az intézetben minden nevelő pedagógus és/vagy pszichológus, akik kezdettől fogva rendszeresen foglalkoznak a bentiekkel. A személyes iratokba, orvosi jelentésekbe, a különböző tesztek eredményeibe csak ők nyerhetnek bepillantást.

– Nekünk, nevelőknek – mondja Bagó György – az a feladatunk, hogy felkészítsük az elítéltet a majdani önfenntartó életre. Minden lehetőséget felhasználunk: elhelyezkedési tanácsadást, szakmai oktatást, testi erősítést. Mód van a szabad vallásgyakorlásra is, öt egyház képviselői vesznek részt a fogva tartottak lelki gondozásában. A külső kapcsolatok szélesítése is nélkülözhetetlen az utógondozáshoz, ennek keretében hetente két tanítóképző főiskolás foglalkozik a bent lévőkkel. Az egyéni beszélgetések mellett közös foglalkozások is vannak. Természetesen ennek

csak az egyedi igények és sajátosságok figyelembe vételével van értelme, számításba véve a fizikai és szellemi képességet, a személyiséget, a családi hátteret, a büntetőjogi előéletet, a büntetés hosszúságát és a szabadulás utáni lehetőségeket. Az embert próbáljuk megismerni, közvetlen, személyes kapcsolat kialakítására törekszünk, amelynek alapja a bizalom. Kisebb-nagyobb fegyelmi vétségek persze előfordulnak, hiszen a súrlódás elkerülhetetlen egy kényszerű összezárás alatt. De ezeket a problémákat is "civilizált" módon oldjuk meg, az említett elvek alapján. Ha itt fegyelmezési eszközként előkerülne a gumibot, az az egész pedagógiánk csődjét és összeomlását jelentené. Az elmúlt két év alatt, amióta ez a szemlélet uralkodik, nem volt még példa erre és remélhetőleg nem is lesz.

Egy emelettel feljebb található a dolgozó elítéltek, akik rendszeres munkát végeznek a börtönben. Ez nemcsak jelentős megtakarítást jelent az intézet költségvetésében, hanem némi kereset is juttatja a dolgozókat (250 forint/nap). A tavalyi felújítások során nyújtott kiemelkedő teljesítményükért egy – a folyosó végén kialakított – kis főzőkonyhát kaptak jutalmul, amit szabadon használhatnak. Ez a csapat részt vett a város takarításában is, amellyel 75 ezer forintot keresett. A pénzből és saját munkájukból az egyik üres cellában egy csinos body-termet rendeztek be, külön zuhanyozóval.

Csapó parancsnok kitalálja a gondolataimat és már mondja is:

– Tudom, hogy nehéz megérteni azoknak a törvényisztelő embereknek, akik önhibájukon kívül csúsztak perifériára, s lettek hajléktalanok, hogy a börtönviszonyok javítására milliókat költenek, míg nekik nem javulnak a körülményeik. Nekem azonban abból kell kiindulnom, hogy a szabadság elvonása alapvetően fizikai elszigetelést jelent, de az elítélt csak az ítéletben és jogszabályban meghatározott hátrányok érhetik. A szabadságvesztés alatt a jogok egy jelentős része természetesen szünetel, például a szólás-, a sajtó- és a gyülekezési szabadság, a választójog, a személyi szabadság joga. Más jogoknak azonban korlátozottan vagy korlátlanul érvényesülniük kell: az élethez, a testi épséghez, az egészséghez, az emberi méltósághoz és bánásmódhoz való jog stb. Hangsúlyozom, hogy ezek jogok, nem pedig kedvezmények. Tehát nem liberalizálást, nem engedékenységet jelentenek, hanem éppen a társadalomba való visszavezetést segítik elő. A rádióhallgatás, tévézés, újságolvasás nemcsak értelmes időtöltés és kikapcsolódás, hanem azt is jelenti, hogy a szabaduláskor nem egy teljesen ismeretlen világba lép ki az illető. Azért azt senki ne gondolja, hogy a kecskeméti börtön egy harmadosztályú szálloda.

Talán meglepő, de az elítéltek nemcsak pihenésre, szabadidőre és a rendszeresen végzett munka után fizetett szabadságra van törvényes joga,

hanem önképzésre, sajtótermékek megrendelésére, az intézet művelődési és sportolási lehetőségeinek igénybevételére is. Általános iskolai, indokolt esetben középfokú, valamint felsőfokú tanulmányokat folytathatnak, a vizsgákra való felkészüléshez tanulmányi és vizsgaszabadság jár (Bv. tv. 36. §). Ha mindezt törvényes lehetőség van, miért ne használják ki? A börtön könyvtárát a rabok több mint 70 százaléka rendszeresen látogatja. Többeknek a benti könyvkínálat már szűkös, s szeretnének beiratkozni a városi könyvtárba. Bármilyen lap megrendelhető. A lehetőségek széles skálája ellenére azért még bőven maradnak szabad órák, s ezek sokakat készítenek írásra. A börtön vezetése immár másodszor hirdetett novellaversenyt az elítéltek között. Egy ilyen kihívás önbecsülést és elismerést ad, értelmet és tartalmat kap a múltó idő. Arról nem is beszélve, hogy néhány egészen kitűnő munka is született – a szakmai zsűri véleménye szerint.

A parancsnok felhívja a figyelmemet, hogy most egy egészen különleges cella következik. Kinyílik a barna vasajtó és egy műterem tárul elém. A falon, a földön, az ágy tetején kisebb-nagyobb olajfestmények, ceruzarajzok, vázlatok. A zsúfoltság miatt alig lehet mozdulni, ecsetek, festékesdobozok, vászon és papírlapok mindenhol.

– Ez a fogva tartottunk tíz évet kapott, pár hét múlva szabadul – mondja Csapó József. Hozzánk két éve került. Itt fedezte fel magában a festői hajlamokat. Mi mindenben támogatjuk, hiszen nemcsak tehetséggondozásról van szó, hanem arról a lehetőségről is, hogy innen kikerülve révbe érjen. Tavaly szerveztük meg a városban az első kiállítását, amellyel komoly sikert aratott. Arról nem is beszélve, hogy az eladott képek árából szépen félre tudott tenni. A második kiállítása szabadulásának napján lesz Kecskeméten.

Mindezek mellé már csak pont az i-re, hogy az elítélteknek és a személyzetnek egyaránt bérlete van a kecskeméti Katona József Színházba. A fogva tartottak civilben érkeznek az előadásokra, mindenféle megkülönböztetés nélkül. Arra a kérdésre, hogy nem tartanak-e szökéstől, a parancsnok elmondta, hogy egyrészt ez bizalom kérdése, másrészt pedig nem érdeke az elítéltek meglépni, hiszen úgyis elkapják, és ez jócskán súlyosbítaná a helyzetét. De erre még nem volt példa.

Ez a szellemiség nemcsak a nevelőkre és a vezetésre jellemző, hanem a személyzetre is. A közhiedelemben még él az a tévhit, hogy a börtönőr iskolázatlan, részeges alak, s az elítélt kiszolgáltatott az ilyen smasszer kénye-kedvének. Nos, a kecskeméti intézetben a régi őrszemélyzet több mint felét lecserélték, mindenki legalább érettségivel rendelkezik, de a többség tiszthelyettesi vagy főiskolai diplomát is szerzett, illetve most végzi tanulmányait. A parancsnok támogat minden tanulási

kérelmet, igyekszik minél több emberét beiskoláztatni, továbbképzésekre, idegennyelvi tanfolyamokra küldeni. Csapó József maga is főiskolát végzett, s csak szakmailag felkészült, hozzáértő embereket válogat maga mellé, többnyire fiatalokat.

Eredményes munkájának egyik legfontosabb pillére a felkészült és leleményes gazdasági vezetés. Ennek a programnak a megvalósításához ugyanis pénzre van szükség, mégpedig bőven a költségvetési keret felett. Ehhez kell a vállalkozó szellem, a szemfülesség. Például részt vettek a "Szedd magad!" mozgalomban, s az így szerzett több mázsa almát már nem kellett drága pénzen megvenni a konyhára. A pincében gombát természetnek, s az udvar hátsó részében bérbe adták az egyik épületrészt egy térszolgáltató cégnek, amely nemcsak munkát ad az elítélteknek, hanem szakvizsgát is. Természetesen egy-egy nagyobb beruházásra itt is sokáig kell gyűjteni. A többletkiadások fedezetét tehát nem az adófizető állampolgár zsebéből húzzák ki, hanem az intézet maga teremti elő.

Arra a klasszikus alapkérdésre pedig, hogy alapjában ki tartsa fenn a börtönöket, ma is csak az lehet a válasz, hogyha biztonságban akarunk élni, az államnak – azaz nekünk, polgároknak – kell fizetnünk. Bűnelkövetők mindig voltak és továbbra is lesznek. Az állampolgár felhatalmazása alapján az állam végrehajtja a törvényes szankciót, és fenntartja – az egyén költségén – a börtönöket. Az Egyesült Államokban gazdaságossági kutatásokat végeztek e témakörben, s az eredmény adatokkal igazolta, hogy egy rabló szabadlábon több kárt okoz a társadalomnak, mint bezárva. Egy férőhely fenntartása a börtönben mindössze egyhatedébe kerül a szabadon garázdálkodó által okozott kárnak.

Az pedig, hogy az elítélt milyen civilizációs körülmények között tölti le büntetését, az adott állam morális és kulturális színvonalának függvénye.

II. A börtön is Európába tart

Egy használaton kívüli volt szovjet katonai objektum a Kecskeméti Büntetés-végrehajtási Intézet kezelésébe került a céllal, hogy ott egy új részleget hozzanak létre. A helybéli börtön a többi megyei intézethez hasonlóan túlszűfolt: befogad jogerősen elítélteket, előzeteseket, felnőtteket, fiatalkorúakat, férfiakat és nőket. Az igen lassú ügyintézés miatt az 1992-ben indult kezdeményezésre csak 1994. áprilisában született kormányhatározat. Ennek eredményeként 130 millió forint van arra, hogy

a katonai létesítményt börtönné építsék át, mégpedig olyanná, amely eltér a hagyományostól. Az úgynevezett félzárt börtön kialakítását sok minden indokolta.

Az új büntetés-végrehajtási intézetbe a Kecskeméten vagy közvetlen vonzáskörzetében lakó, jogerős büntetésüket töltő elítélteket helyezük itt el – mondja Csapó József parancsnok –, olyanokat, akiknek az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazását a büntetés-végrehajtási bíró már engedélyezte. Egy felmérés szerint a megye területéről 12 fogházas, 132 egy évnél rövidebb és 128 egy-három év közötti ítélettel rendelkező börtönfokozatú rab van az ország különböző intézeteiben. Közülük sokan már most is az enyhébb szabályok alá tartoznak, de a távolság miatt csak részben tudnak élni a kedvezményekkel. Ide tehát elsősorban az enyhébb bűncselekményt elkövetők kerülhetnek, erőszakos, többszörös visszaeső vagy minősített esetű elítélt szóba sem jöhet. Az első büntényesek és a visszaesők közül is azok, akiknek a családi kapcsolatai nem lazultak meg, sőt tartósak. Emellett fontos, hogy a környezetük tudomásul vegye ezt az állapotot, és legyen fogadókész arra, hogy egy ítéletét töltő emberrel foglalkozzon.

A nyilvánosságot az elítéltek is vállalnia kell szűkebb környezete előtt. Akinek a végrehajtás alatt tanúsított magatartása alapján – ha a törvényileg meghatározott időtartamot már letöltötte – nagy esélye van arra, hogy szabadulása után több bűncselekményt nem fog elkövetni, a bv-bíró elrendelheti az egyéb végrehajtási szabályok alkalmazását. Ezzel a büntetési fokozat (fegyház, börtön, fogház) nem változik meg, csak a rezsimszabályok enyhülnek.

Ma Magyarországon a szabadságvesztés határozott időtartamú, tehát egyszer mindenki kiszabadul, az életfogytigos is. Ha a magyar társadalomnak mindegy, hogy hogyan kapja vissza az elítéltet, nem fog változni semmi, továbbra is hetven százalékos lesz a visszaesés. A lakosságnak meg kell értenie, hogy a település közösségének is érdeke a sikeres beilleszkedés. Ehhez pedig óriási segítséget adhat az új félzárt intézet. Emellett a helyi önkormányzatoknak is szerepet kell vállalniuk börtöneik működtetésében, hiszen azokban saját szavazópolgárai, adófizetők ülnek, akik előbb-utóbb visszatérnek a helyi közösségbe. Azt persze látnia kell minden józanul gondolkodó embernek, hogy a magyar bűnözői körben van egy öt-nyolcezres mag, amely javíthatatlan és kezelhetetlen. Ők a többszörösen visszaesők, a súlyos bűncselekményeket elkövetők. Semmifajta hatás nem gyakorolható rájuk, nem fogadókészek, sőt, a börtönkonformizmusuk olyan magas szintet ért el, hogy csak bent érzik jól magukat, hiszen akár tizenöt-húsz évet is ott töltöttek. Ezt szokták meg, és én ki merem mondani, hogy ezt szeretik. Ez a kör nyilvánvalóan

egy ilyen visszavezető programba nem vonható be, egyrészt a személyiségi szerkezetük, másrészt az ítélet hosszúsága miatt. Mindezek mellett az ember tönkremegy nyolc-tíz év raboskodás alatt. Az úgynevezett börtönártalmak leginkább annak tudhatók be, hogy a börtön totális intézmény. Az elítélt napi huszonnégy órán át ott tartózkodik, ott tölti minden percét. Az élet a legtöbb vonatkozásban formálisan szervezett. A napirend szigorúan rögzített programokra épül és folyamatos az ellenőrzés. Ezenkívül a fogva tartottak körében számos hallgatolagos törvény kialakul, amit szintén be kell tartani. Pontosan tudják, hogy mások hogyan fognak reagálni viselkedésükre. Minden kiszámíthatóvá és egyhangúvá válik. Ennek gyakran az az eredménye, hogy a elítélt túlzottan reagál arra is, ami mások szemében apró problémának tűnik. Ez a helyzet pedig agresszivitáshoz vezethet, ami természetesen azonnal kiváltja a környezet ellenreakcióját is. Ezek a formális és informális szabályok hamis biztonságérzetet keltenek. Aki már hosszú éveket benn töltött, visszavágik ebbe a védett övezetbe, ahol nem kell magáról gondoskodnia. A börtönrendszerek hagyományosan paternalisztikusak. Az intézetek számos "szállodai szolgáltatást" kínálnak. Az elítéltet reggel felkeltik, felszolgálják a reggelijét, munkába indítják, megebédeltetik, mosnak rá, rendbe hozzák a ruházatát, végezetül gondoskodnak arról, hogy időben ágyba kerüljön. Természetesen jó oka van ennek, főleg a rend és a fegyelem fenntartása szempontjából. De azt figyelembe véve, hogy a legtöbb elítéltek saját magának kell megszervezni az életét szabadulás után, nehezen állítható, hogy az ilyen hotelszolgáltatás elősegítene az önálló életvitelre nevelést. Vissza kell adni az elítéltek felelősségét a mindennapi életük megszervezésében. Erre a félzárt intézetben reális lehetőség van. Engedélyezzük, hogy a fogva tartott visszajárjon a régi munkahelyére. Akinek erre nincs lehetősége és mi sem tudunk neki állást szerezni, a börtönben fogjuk foglalkoztatni. Elsősorban olyan tevékenységeket keresünk, amelyek szakmai képzésre is lehetőséget adnak. A Mátyás utcai börtönben már működik egy térsztaüzem, amely mellett megindítottuk a sütő- és térsztaipari szakmunkásképzést. Tervezzük számítógépes és alapfokú vállalkozói tanfolyamok indítását is. A dolgozó rabok rendes fizetést kapnak, amelyből elsősorban az adósságaikat törlesztik (perköltség, bűnügyi költség, kártérítés). A fennmaradó összegből ki kell fizetni az alaptartást (ez napi 47 forint, amit a bv-szabályzat határoz meg). Persze ezt a névleges összeget is csak attól vonjuk, aki dolgozik. Ami ezen felül marad, azzal szabadon gazdálkodhatnak, hiszen maguknál tarthatják a pénzüket. Mindenki maga felel a személyi higiénia betartásáért, és nemcsak a szűk lakókörnyezetükben kell rendet tartaniuk, hanem a börtön egész területén.

Csak egyszemélyes elhelyezés lesz, de a vizesblokk folyosónként közös. Minden részlegben teakonyhát rendezünk be, lesz barkács-szoba, kultúrterem, könyvtár és sportolási lehetőség. Arra próbáljuk ösztönözni a bentlévőket, hogy kapcsolódjanak be az általunk kínált szabadidős programokba, a saját jól felfogott érdekeik szerint. Nem szeretnénk, hogy majdan beteg, elfásult, elbutult emberek szabaduljanak. Az intézet leginkább egy munkásszállóhoz fog hasonlítani a mi fogalmaink szerint, azzal a különbséggel, hogy ez engedély nélkül nem hagyható el. Egy ősi kínai mondás jól tükrözi a fenti kezelési stratégiát: "Ha a rászorulónak egy halat adsz, ezzel egy napig jól tartod. De ha megtanítod halászni, akkor egész életére ellátod."

Ha az elítélt nem jön vissza a kiszabott időre, ezért a fegyelmi cselekményért a felelősségre vonás parancsnoki hatáskörbe tartozik: neki jogában áll azonnal felfüggeszteni az enyhébb szabályokat, s a bv-bíró dönti el, hogy azt megszünteti-e vagy sem. Ha a bíró megvonja a kedvezményt, az elítélt zárt letöltő házba kerül. A szigorúbb rezsimbe való visszajutás lehetősége, a szabadságengedélyek megtagadása hatékony fékentartó, fegyelmező és ösztönző erő. Ezeket kedvezményként éli meg a fogva tartott, így erősen érdekelt abban, hogy a szabályokat szigorúan betartsa. Szeretném hangsúlyozni, hogy kiemelt figyelmet fordítunk az alkoholra, hiszen a bekerültek kilencven százalékánál ez már ott volt a háttérben. A szeszes ital fogyasztása a legkisebb mértékben is tilos, ennek megszegése szigorú büntetést von maga után. Egyetlen pohár sör sem fér bele, ugyanis mindennap szondáztatjuk a visszaérkezőket.

A nyitottabb rendszer a hagyományostól eltérő összetételű és képzettségű tisztviselői csapatot igényel. A személyzet olyan speciális tréningen vesz részt, amelyben központi szerepet kap az elítéltekkel való kommunikáció. Nevelési koncepciónk a kölcsönös elfogadásra és a korrekt együttműködésre épül. A személyzetet gondosan felkészítik az elítélt megértésére, negatív érzelmeinek tolerálására. Kevesebb lesz a konfliktus, ha a fogva tartott megérti, hogy a tisztviselő őszintén a javát akarja, segítőkész vele szemben. A jó emberi kapcsolatok kialakítása alapkérdés. Elképzeléseink szerint 60 főre 25 főnyi személyzet jut: 6 biztonsági szakember, 10 felügyelő, 2 nevelő-szociális munkás, 2 szociális ügyintéző, 4 anyagosa. Augusztus óta egy pszichológus is bekapcsolódott a munkánkba, amit rendkívül fontosnak tartok. (Az ország 32 bv-intézete közül csak 6 helyen alkalmaznak pszichológust!) Az ő segítségével nem végezhetünk sikeres munkát, hiszen emberekkel foglalkozunk, nem pedig tárgyakkal. Egy olyan hatásrendszer alá próbáljuk bevonni a fogva tartottakat, amelyek segítségével megtalálhatják a visszavezető utat.

Az új intézetet 150 fő befogadására alkalmas. A kivitelezésre 130 millió forint áll rendelkezésünkre. Ebből kell megoldanunk a teljes közművesítést, ami legalább 30 millió forint lesz. A maradék 100 millió 60 férőhely kialakítására elegendő, ugyanis egyetlen személy elhelyezése másfél-két millióba kerül. Ez azért ilyen "olcsó", mert nyilvánvalóan egy félzárt börtönt nem úgy kell őrizni, mint a szegeci Csillagot. Klasszikus őrzés csak annyiban lesz, amennyi az állami tulajdon védelméhez szükséges. A hagyományos technikai, biztonsági rendszer telepítése óriásira növelné az árakat. Az intézmény a jelenlegi Mátyás utcai objektum kihelyezett részlegeként működik, ami azt jelenti, hogy külön ellátási, egészségügyi, gazdálkodási szervezetet nem kell felállítani. A börtön működtetése egy fogva tartottra levetítve naponta 1800-2000 forint. Megtakarítást jelent, hogy az elítéltek napközben nem tartózkodnak az intézetben, így erre a napszakra csökken a rezsiköltség.

Évente legalább 3-400 millió forintot kellene új börtönök létrehozására fordítani. Nemrég mondta el egy svájci kolléga, hogy a nyolcvanas évek végén öt évre leálltak a börtönépítkezésekkel, és most óriási gondokkal küzdenek: nem tudják elhelyezni a bűnelkövetőket. De Hollandiában is már a 70-es években belátták, hogyha a növekvő bűnözés mellett fenn akarják tartani az egyszemélyes zárkák törvényben előírt rendszerét, akkor 1980 és 1990 között a kétszeresére kell emelniük az intézeti férőhelyek számát. Ez a hosszú távú építkezési program komoly ráfordítások árán meg is valósult. Például a De Schie, egy modern zárt börtön Rotterdamban nemrég készült el. Kétszázötvenkét elítélt befogadására alkalmas és 68 millió guldenbe (2700 millió forint) került. Ezek a számok az óriási életszínvonalbeli különbségen túl – és most nem ez a lényeges – azt is megmutatják, hogy a növekvő bűnözés kezelése égető probléma mindenhol. Egy társadalom nélkül soha nem lesz meg, és ez Magyarországra is vonatkozik. Nyakunkon a kábítószer és az AIDS, amely valahol mindig párosul az alvilággal. Robbanásszerűen fenyeget a szervezett bűnözés, amelynek első jelei már láthatók, ha az igazi hullám még nem ért is el bennünket. A gazdasági, megélhetési gondokkal előkerült és felerősödött a szociális bűnözés, amit sokan tagadnak, de tény, hogy létezik. Ha mindezt látjuk és tudjuk, fel kell rá készülnünk, nem lehet karba tett kézzel üldögdélni. Egyes börtönszakemberek, jogászok, igazságügyben dolgozók már türelmetlenek, tudják, hogy szükség van egy átgondolt program kidolgozására. Ami pedig az Európához való közelítést illeti, megkérdezném, hogy akiket egyszer elítéltek, azok már nem tarthatnak oda? Őket itt hagyjuk? Nélkülük nem lehet Európába menni. Vagy együtt, vagy sehogy.

Jogtörténeti Értekezések

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara
Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének kiadványa

Sorozatszerkesztő:
MEZEY BARNA

- 1. Révész Tamás:** A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása Magyarországon 1867 után, Budapest, 1971
- 2. Búzás József:** Székesfehérvár és Fejér vármegye közigazgatása az 1918/1919. évi polgári demokratikus forradalom idején, Budapest, 1972
- 3. Máthé Gábor - Révész T. Mihály:** Az esti és levelező tagozatú oktatás fejlődése az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, 1945-1970, Budapest, 1972
- 4. Rác Lajos:** A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon, Budapest, 1972
- 5. Búzás József:** Veszprém vármegye közigazgatása az 1918/1919. évi polgári demokratikus forradalom első két hónapjában, Budapest, 1974
- 6. Kovács Kálmán (szerk. és előszó):** Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrechts, Studienband, Budapest, 1974
- 7. Nagyné Szegvári Katalin:** A jogtörténettudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után, Budapest, 1975
- 8. Degré Alajos:** A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig, Budapest, 1977
- 9. Révész T. Mihály:** A sajtópolitika egyes kérdései Magyarországon a kiegyezés után, Budapest, 1977
- 10. Kovács Kálmán (szerk. és előszó):** A tanács hatalom politikája 1919-ben, tanulmánykötet, Budapest, 1979
- 11. Mezey Barna:** A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései, Budapest, 1981
- 12. Kovács Kálmán (szerk. és előszó):** A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből, 18-19. század, Budapest, 1982
- 13. Kovács Kálmán (szerk. és előszó):** Az állami és jogi intézmények változásai a 20. század első felében Magyarországon, tanulmánykötet, Budapest, 1984
- 14. Kovács Kálmán (szerk. és előszó):** A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében, Budapest, 1984
- 15. Kovács Kálmán (szerk. és előszó):** A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon a 18-19. században, Budapest, 1986

16. **Kovács Kálmán – Révész T. Mihály (szerk. és előszó):** Zu den gegenwärtigen rechtsgeschichtlichen Forschungen, tanulmánykötet, Budapest, 1987
17. **Mezey Barna:** A magyar polgári büntönügy kezdetei, Budapest, 1995
18. **Pomogyi László:** Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon, Budapest, 1995
19. **Mezey Barna (szerk.):** Hatalommegosztás és jogállamiság, Budapest, 1998
20. **Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna (szerk.):** A magyar büntönügy kutatásának alapjai, Budapest, 1997
21. **Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna (szerk.):** Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert, Budapest, 1997
22. **Bódiné Beliznai Kinga (szerk.):** Tanulmányok a magyar büntönügy történetéből, tanulmánykötet, Budapest, 1998

Rechtsgeschichtliche Vorträge

Publikation
des Lehrstuhls für Ungarische Rechtsgeschichte
Eötvös-Loránd-Universität, Budapest

Redakteur:
BARNA MEZEY

1. **Kurt Seelmann:** Hegels Versuche einer Legitimation der Strafe in seiner Rechtsphilosophie von 1820, Budapest, 1994
2. **Wolfgang Sellert:** Der Beweis und die Strafzumessung im Inquisitionprozeßrecht, Budapest, 1994
3. **Wilhelm Brauner:** Grundrechtsentwicklung in Österreich, Budapest, 1994
4. **Barna Mezey:** Kerker und Arrest (Anfänge der Freiheitsstrafe in Ungarn), Budapest, 1995
5. **Reiner Schulze:** Die Europäische Rechts- und Verfassungsgerichte – zu den gemeinsamen Grundlagen europäischer Rechtskultur, Budapest, 1995
6. **Kurt Seelmann:** Feuerbachs Lehre vom "psychologischen Zwang" und ihre Entwicklung aus Vertragsmetaphern des 18. Jahrhunderts, Budapest, 1996
7. **Kinga Beliznai:** Gefängniswesen in Ungarn und Siebenbürgen im 16-18. Jahrhundert (Angaben und Quellen zur Geschichte des ungarischen Gefängniswesens), Budapest, 1997
8. **Michael Köhler:** Entwicklungslinien der deutschen Strafrechtsgeschichte, Budapest, 1997

IN VORBEREITUNG:

- Attila Horváth:** Die privatrechtliche und strafrechtliche Verantwortlichkeit im mittelalterlichen Ungarn
- Allan F. Tatham:** Parliamentary Reform in England (1832-1911)
- Barna Mezey:** Drei Regionen des Zuchthauswesens in Europa